

ΕΚΠΟΝΗΣΗ: **CMT Prooptiki**
CONSULTING MANAGEMENT TRAINING

ΠΑΡΑΔΟΤΕΟ 2.3.2

ΕΚΠΟΝΗΣΗ ΤΟΜΕΑΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ ΚΟΙ.Σ.Π.Ε

ΥΠΟΕΡΓΟ 2: Δράση 2.3 «Εκπόνηση μελετών, ανάπτυξη προτύπων για την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας και της βιωσιμότητας των Κοι.Σ.Π.Ε.»

ΠΡΑΞΗ:

«Ολοκληρωμένο πρόγραμμα παρέμβασης για την υποστήριξη των Κοινωνικών Συνεταιρισμών (Κοι.Σ.Π.Ε) του αρθ. 12 του Ν.2716/1999 στην κατεύθυνση βελτίωσης της διοικητικής και διαχειριστικής τους ικανότητας»

ΚΩΔΙΚΟΣ:

ΟΠΣ 5041861 στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Μεταρρύθμιση Δημόσιου Τομέα 2014-2020»
(Κωδ. Πράξης ΣΑ: 2019ΣΕ49110002)

ΦΟΡΕΑΣ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ:

ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ
Κοι.Σ.Π.Ε.(Π.Ο.Κοι.Σ.Π.Ε.)
Αρ. Πρωτ: 277/ΥΠ1/Π_1/01-10-2020

Ιούλιος, 2022

Το παραδοτέο 2.3.2, αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης σειράς εργαλείων και οδηγιών προτυποποίησης διαδικασιών, που υλοποίησε η Πανελλήνια Ομοσπονδία Κοινωνικών Συνεταιρισμών Περιορισμένης Ευθύνης (ΠΟΚοιΣΠΕ) στο πλαίσιο του έργου με τίτλο: «Ολοκληρωμένο πρόγραμμα παρέμβασης για την υποστήριξη των Κοινωνικών Συνεταιρισμών Περιορισμένης Ευθύνης (ΚοιΣΠΕ) του αρθρ. 12 του Ν. 2716/1999 στην κατεύθυνση βελτίωσης της διοικητικής και διαχειριστικής τους ικανότητας».

Κύριος σκοπός του έργου, που αναπτύχθηκε σε συνεργασία με τη CMT Proortiki, είναι η ανάπτυξη, προτυποποίηση και εφαρμογή εργαλείων υποστηριζόμενης απασχόλησης για άτομα με ψυχοκοινωνικά προβλήματα, καθώς και η ενίσχυση της επάρκειας και της διοικητικής και διαχειριστικής ικανότητας των ΚοιΣΠΕ, στο νέο πολλαπλά μεταβαλλόμενο κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο.

Φιλοδοξία του έργου ήταν να αποτελέσει μία πυξίδα στο δρόμο της εργασιακής ένταξης, αφενός για τα άτομα με σοβαρά ψυχοκοινωνικά προβλήματα, που παλεύουν καθημερινά για την κατάκτηση και εμπέδωση του δικαιώματος στην εργασία, αφετέρου για τους ΚοιΣΠΕ, οι οποίοι μέσα στην εικοσαετή τους -πλέον- διαδρομή, επιδιώκουν να ενισχύσουν τις λειτουργίες τους, με σκοπό την ενδυνάμωση του αποκαταστασιακού τους ρόλου και την επίτευξη της βιωσιμότητάς τους.

Για την ΠΟΚοιΣΠΕ

Ο Πρόεδρος,
Κουτίδης Σωτήρης

Η Γραμματέας,
Πόλα Νικολάου

ΠΡΟΦΙΛ ΠΟΚΟΙΣΠΕ & ΚΟΙΣΠΕ

Η ΠΟΚοιΣΠΕ αποτελεί Δευτεροβάθμιο Συλλογικό Όργανο των ΚοιΣΠΕ, οι οποίοι είναι Μονάδες Ψυχικής Υγείας με επιχειρηματική δραστηριότητα που εποπτεύονται από το Υπουργείο Υγείας. Θεσπίστηκαν με το άρθρο 12 του Ν.2716/1999 για την «Ανάπτυξη και τον εκσυγχρονισμό των υπηρεσιών ψυχικής υγείας». Επιπρόσθετα στο Ν.4430/2016 για την «Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία» οι ΚοιΣΠΕ θεωρούνται αυτοδίκαια Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις (ΚοινΣΕπ) Ένταξης.

Αποτελούν μια ιδιαίτερη μορφή Συνεταιρισμών, αφού μέσα από τις παραγωγικές και εμπορικές δραστηριότητες τους, δημιουργούν θέσεις απασχόλησης για άτομα με σοβαρά ψυχοκοινωνικά προβλήματα.

Οι ΚοιΣΠΕ διαδραματίζουν έναν ενεργό και καινοτόμο ρόλο στην κοινωνική ενσωμάτωση – επανένταξη ατόμων με σοβαρά ψυχοκοινωνικά προβλήματα, συμβάλλοντας σημαντικά στην ολοκλήρωση της ψυχιατρικής μεταρρύθμισης στη χώρα μας.

Στην Ελλάδα σήμερα λειτουργούν 32 ΚοιΣΠΕ, ενώ υπάρχουν 3 πρωτοβουλίες σύστασης νέων, και αριθμούν πάνω από 3.400 μέλη συνεταιριστές και 1238 εργαζόμενους, 581 εκ των οποίων είναι εργαζόμενοι - άτομα με σοβαρά ψυχοκοινωνικά προβλήματα. Ο κύκλος εργασιών των ΚοιΣΠΕ κατά το έτος 2022 έφτασε τα 11,38 εκ. ευρώ, καθιστώντας αυτούς μία σημαντική ομάδα αναφοράς του οικοσυστήματος Κοινωνικής Αλληλέγγυας Οικονομίας (ΚΑΛΟ), από την οποία παράχθηκαν οι περισσότερες ώρες εργασίας των ατόμων από ευπαθείς και ευάλωτες κοινωνικά ομάδες.

Οι ΚοιΣΠΕ δραστηριοποιούνται σε ένα πλήθος εμπορικών και παραγωγικών δραστηριοτήτων με βασικούς τομείς δραστηριότητας την παροχή υπηρεσιών καθαριότητας σε δημόσια κτήρια, την εστίαση, τον πρωτογενή τομέα αλλά και τη λειτουργία μικρών καταστημάτων εντός μεγαλύτερων χώρων, όπως για παράδειγμα μικρά καφέ και κυλικεία.

Μάθετε περισσότερα για την ΠΟΚοιΣΠΕ & τους ΚοιΣΠΕ :
www.pokoispe.gr ή www.koispesupport.gr.

Πίνακας Περιεχομένων

Επιτελική Σύνοψη.....	3
Εισαγωγή.....	6
Μεθοδολογία Εκπόνησης του Παραδοτέου	8
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. Τομέας Καθαριότητας.....	11
1.1 Οικονομικά Μεγέθη Τομέα Δραστηριότητας.....	11
1.2 Προοπτικές Τομέα Οικονομικής Δραστηριότητας	12
1.3 Προβλήματα, Ευκαιρίες, Εξελίξεις στο Ευρύτερο Πολιτικό, Κοινωνικό και Οικονομικό Περιβάλλον, καθώς και στο Ειδικότερο Τεχνολογικό-Θεσμικό Περιβάλλον Κάθε Τομέα13	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. Τομέας Εστίασης	15
2.1 Οικονομικά Μεγέθη Τομέα Οικονομικής Δραστηριότητας.....	15
2.2 Προοπτικές Τομέα Οικονομικής Δραστηριότητας	15
2.3 Προβλήματα, Ευκαιρίες, Εξελίξεις στο Ευρύτερο Πολιτικό, Κοινωνικό και Οικονομικό Περιβάλλον, καθώς και στο Ειδικότερο Τεχνολογικό-Θεσμικό Περιβάλλον Κάθε Τομέα16	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Τομέας Τουρισμού	17
3.1 Οικονομικά Μεγέθη Τομέα Οικονομικής Δραστηριότητας.....	17
3.2 Προοπτικές Τομέα Οικονομικής Δραστηριότητας	17
3.3 Προβλήματα, Ευκαιρίες, Εξελίξεις στο Ευρύτερο Πολιτικό, Κοινωνικό και Οικονομικό Περιβάλλον, καθώς και στο Ειδικότερο Τεχνολογικό-Θεσμικό Περιβάλλον Κάθε Τομέα18	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. Τομέας Εμπορίου.....	20
4.1 Οικονομικά Μεγέθη Τομέα Οικονομικής Δραστηριότητας.....	20
4.2 Προοπτικές Τομέα Οικονομικής Δραστηριότητας	20
4.3 Προβλήματα, Ευκαιρίες, Εξελίξεις στο Ευρύτερο Πολιτικό, Κοινωνικό και Οικονομικό Περιβάλλον, καθώς και στο Ειδικότερο Τεχνολογικό-Θεσμικό Περιβάλλον Κάθε Τομέα21	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. Τομέας Υπηρεσιών	22
5.1 Οικονομικά Μεγέθη Τομέα Οικονομικής Δραστηριότητας.....	22
5.2 Προοπτικές Τομέα Οικονομικής Δραστηριότητας	22

5.3 Προβλήματα, Ευκαιρίες, Εξελίξεις στο ευρύτερο Πολιτικό, Κοινωνικό και Οικονομικό Περιβάλλον, καθώς και στο Ειδικότερο Τεχνολογικό- Θεσμικό Περιβάλλον κάθε Τομέα23

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6. Πρωτογενής Τομέας..... 24

6.1 Οικονομικά Μεγέθη Τομέα Οικονομικής Δραστηριότητας 24

6.2 Προοπτικές Τομέα Οικονομικής Δραστηριότητας 24

6.3 Προβλήματα, Ευκαιρίες, Εξελίξεις στο Ευρύτερο Πολιτικό, Κοινωνικό και Οικονομικό Περιβάλλον, καθώς και στο Ειδικότερο Τεχνολογικό-Θεσμικό Περιβάλλον Κάθε Τομέα24

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7. Παρουσίαση της Δραστηριότητας των Κοι.Σ.Π.Ε. ανά Τομέα..... 26

7.1 Προβλήματα, Ευκαιρίες και Εξελίξεις στην Επιχειρηματική Δραστηριότητα των Κοι.Σ.Π.Ε.

35

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8. Ικανοποίηση των Πελατών από τις Παρεχόμενες Υπηρεσίες 40

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9. Προοπτικές Συνεργασίας και Υποστήριξης της Οικονομικής Δραστηριότητας των Κοι.Σ.Π.Ε. από Φορείς Ιδιωτικού ή Δημοσίου Τομέα 46

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10. Στερεότυπα σε Σχέση με τον Διττό Χαρακτήρα των Κοι.Σ.Π.Ε..... 55

Συμπεράσματα - SWOT Ανάλυση 59

Βασική Βιβλιογραφία..... 66

Επιτελική Σύνοψη

Το «Παραδοτέο 2.3.2.: Εκπόνηση Τομεακών Μελετών Δραστηριότητας Κοι.Σ.Π.Ε.», εστιάζει, στη μελέτη των τομέων δραστηριότητας των Κοινωνικών Συνεταιρισμών Περιορισμένης Ευθύνης. Πιο συγκεκριμένα, υπό την αιγίδα της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Κοινωνικών Συνεταιρισμών Περιορισμένης Ευθύνης (εφεξής Π.Ο.Κοι.Σ.Π.Ε.), και στο πλαίσιο του Υποέργου 2 της Πράξης «Ολοκληρωμένο πρόγραμμα παρέμβασης για την υποστήριξη των Κοινωνικών Συνεταιρισμών (Κοι.Σ.Π.Ε) του άρθρου 12 του Ν. 2716/1999 στην κατεύθυνση βελτίωσης της διοικητικής και διαχειριστικής τους ικανότητας» (κωδ. ΟΠΣ 5041861), διενεργήθηκε έρευνα, στο επίκεντρο της οποίας τέθηκαν οι έξι (6) κύριοι τομείς δραστηριοποίησης των Κοι.Σ.Π.Ε.: η καθαριότητα, η εστίαση, ο τουρισμός, το εμπόριο, οι υπηρεσίες εν γένει, και, τέλος, ο πρωτογενής τομέας. Η κατηγοριοποίηση στους εν λόγω τομείς βασίστηκε στο Μητρώο Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας (Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων, 2020).

Από κοινού με την έμφαση στους προαναφερθέντες τομείς, δόθηκε επίσης προτεραιότητα στην εξέταση της πρότερης εμπειρίας από τη συνεργασία διαφόρων φορέων με τους Κοι.Σ.Π.Ε. Η ερευνητική προσπάθεια επικεντρώθηκε, μεταξύ άλλων, στα προβλήματα, αλλά και τις ευκαιρίες που εντοπίζονται στους τομείς δραστηριοποίησης των Κοι.Σ.Π.Ε., καθώς και στον βαθμό ικανοποίησης από τη συνεργασία με τους Κοι.Σ.Π.Ε., όπως και στις πιθανότητες ανάπτυξης μελλοντικών συνεργασιών μεταξύ αυτών και διαφόρων φορέων του δημόσιου ή του ιδιωτικού τομέα. Εξετάστηκε επίσης η ύπαρξη (ή μη) στερεοτύπων αναφορικά με την απασχόληση ατόμων που αντιμετωπίζουν ψυχοκοινωνικά προβλήματα.

Απώτερος σκοπός της έρευνας είναι η ενίσχυση της οικονομικής βιωσιμότητας των Κοι.Σ.Π.Ε., μέσω της παροχής στήριξης προς δύο κατευθύνσεις:

πρώτον, η διεύρυνση των οικονομικών τους δραστηριοτήτων, με την ανάδειξη επιχειρηματικών ευκαιριών στους τομείς δραστηριοποίησής τους, αλλά και σε νέους τομείς επιχειρησιακής δραστηριότητας, λαμβάνοντας υπόψη το ευρύτερο περιβάλλον, καθώς και τα ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά της εγχώριας οικονομίας·

και **δεύτερον**, τη διερεύνηση δράσεων και τρόπων στήριξής τους από την πολιτεία.

Έναν πρόσθετο στόχο συνιστά ωστόσο και η αναζήτηση τρόπων για την άμβλυση πιθανών στερεοτυπικών αντιλήψεων τόσο απέναντι στους Κοι.Σ.Π.Ε. και τον χαρακτήρα τους ως αποκαταστασιακών οντοτήτων, όσο και έναντι των ατόμων που αντιμετωπίζουν ψυχοκοινωνικά προβλήματα (και ιδίως την απασχόλησή τους και την ένταξή τους στην αγορά εργασίας και την κοινωνία, με όρους ισότιμους προς τα άτομα που δεν αντιμετωπίζουν τέτοιου είδους προβλήματα).

Τόσο η έρευνα γραφείου όσο και η πρωτογενής έρευνα που έλαβε χώρα για τους σκοπούς του έργου ρίχνουν φως σε ευρήματα, τα οποία καταδεικνύουν τις σημαντικές δυνατότητες που υφίστανται για την ανάπτυξη περαιτέρω επιχειρηματικής δράσης από μέρους των Κοι.Σ.Π.Ε. Οι τομείς εκείνοι που μοιάζει να είναι οι πλέον ελπιδοφόροι για τη δραστηριοποίηση αυτή ταυτίζονται με ορισμένους από τους τομείς που χαρακτηρίζονται ως ιδιαίτερης δυναμικής για την ελληνική οικονομία, όπως είναι η εστίαση· ενώ αναδεικνύεται και η ανάγκη ανάπτυξης συνεργειών μεταξύ διαφορετικών τομέων, όπως είναι η εστίαση, ο τουρισμός και ο αγροτοδιατροφικός τομέας.

Τομείς στους οποίους οι Κοι.Σ.Π.Ε. εμφανίζουν σημαντική δράση, όπως είναι ο τομέας της καθαριότητας, και που συνιστούν λοιπόν εξαιρετικά γνώριμο έδαφος για αυτούς, μοιάζουν, από την άλλη, να βρίσκονται αντιμέτωποι με σχετικό κορεσμό· ιδίως σε περίπτωση που επιχειρηθεί σύγκριση με τομείς της οικονομίας, όπου εκτιμάται ότι η χώρα μας διαθέτει συγκριτικό πλεονέκτημα (και στους οποίους έγινε αμέσως παραπάνω αναφορά). Στο πλαίσιο ιδίως των συνεντεύξεων συζητήθηκε επίσης η αναγκαιότητα περαιτέρω δραστηριοποίησης των Κοι.Σ.Π.Ε. σε τομείς, όπως είναι η εκπαίδευση και η κατάρτιση, καθώς και στην παροχή υπηρεσιών, στο επίκεντρο των οποίων θα τίθενται τα «ειδικά ταλέντα» και οι ικανότητες των ατόμων που αντιμετωπίζουν ψυχοκοινωνικά προβλήματα.

Στην ίδια κατεύθυνση, η ανάλυση των πρωτογενών δεδομένων που συλλέχθηκαν για τους σκοπούς της έρευνας καταδεικνύει, μεταξύ άλλων, τον σημαντικό, αποτρεπτικό ρόλο που παίζουν για την επιχειρηματική δράση των Κοι.Σ.Π.Ε. παράμετροι όπως η απουσία εξειδικευμένου ανθρώπινου προσωπικού και η ανεπαρκής χρηματοδότηση/επιδότηση. Παράγοντες αποτρεπτικοί είναι και η σχετικά περιορισμένη γνώση του θεσμικού πλαισίου που διέπει τη συνεργασία με τους Κοι.Σ.Π.Ε. Κατά τον ίδιο τρόπο, οφείλει, ωστόσο, να λειτουργήσει και το γεγονός ότι οι φορείς που έχουν ήδη συνεργαστεί με τους Κοι.Σ.Π.Ε. εκφράζουν, στην πλειοψηφία τους, την ικανοποίησή τους από τη συνεργασία αυτή. Το επίπεδο των προσφερόμενων υπηρεσιών επίσης επηρεάζει την πλειοψηφία των συμμετεχόντων στην έρευνα αναφορικά με τις προοπτικές συνεργασίας με τους Κοι.Σ.Π.Ε.

Στο πλαίσιο που ορίζεται από τα ανωτέρω, είναι προφανής η ύπαρξη σημαντικών προοπτικών για συνεργασία με τους Κοι.Σ.Π.Ε. και υποστήριξη της οικονομικής δραστηριότητάς τους. Όπως υποδηλώνεται και από την ανάλυση SWOT που ακολουθεί, οι Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί Περιορισμένης Ευθύνης αντιμετωπίζουν ως επιχειρηματικές οντότητες ιδιαίτερα ανταγωνιστικές συνθήκες στους τομείς που δραστηριοποιούνται, με αποτέλεσμα η θεσμική συνεργασία για την υποστήριξη των δραστηριοτήτων να κρίνεται επιβεβλημένη υπό τη συνθήκη των τελευταίων διαδοχικών κρίσεων στην οικονομία.

Παρόλα αυτά, οι προοπτικές ανάπτυξης δείχνουν να διευρύνονται όταν η στρατηγική προώθησης των υπηρεσιών των Κοι.Σ.Π.Ε. υποστηρίζεται και από μια προσέγγιση που προβάλλει τον κοινωνικό τους χαρακτήρα και σκοπό. Εξάλλου το κοινωνικό στίγμα

αναδεικνύεται και σε κυρίαρχο εμπόδιο που έχουν να αντιμετωπίσουν οι Κοι.Σ.Π.Ε. στην αναζήτηση νέων συνεργασιών και θέσεων εργασίας για τους Λήπτες Υπηρεσιών Ψυχικής Υγείας.

S Δυνατά Σημεία

- Πολυετής εμπειρία των Κοι.Σ.Π.Ε στον τομέα των υπηρεσιών και των συμβάσεων με Δημόσιους Φορείς (ιδιαίτερα στον τομέα της καθαριότητας)
- Υψηλή ικανοποίηση πελατών
- Υψηλή ποιότητα υπηρεσιών
- Ευελιξία και ταχύτητα επίλυσης προβλημάτων
- Η σύνδεση της επιχειρηματικότητας με την προαγωγή κοινωνικών αξιών και αρχών
- Πλαίσιο εθνικής συνεργασίας για την κάλυψη των αναγκών σε μεγάλο μέρος της επικράτειας
- Σημαντικό κοινωνικό έργο για την εργασιακή αποκατάσταση και την εξάλειψη του στίγματος για τους Λήπτες Υπηρεσιών Ψυχικής Υγείας

W Αδύναμα Σημεία

- Απουσία εξειδικευμένου ανθρώπινου προσωπικού που θα επιτρέψει τη διεύρυνση των δραστηριοτήτων
- Η στρατηγική προβολής των Συνεταιρισμών σε συνδυασμό με εκστρατείες ευαισθητοποίησης κρίνεται αναγκαίο να εντατικοποιηθεί
- Περιορισμένη αξιοποίησή του θεσμικού πλαισίου συνεργασίας με φορείς του δημοσίου
- Περιορισμένη δυνατότητα αξιοποίησης πιο εξειδικευμένου ανθρώπινου δυναμικού ατόμων με ψυχοκοινωνικά προβλήματα
- Περιορισμένη δραστηριότητα σε αναπτυσσόμενους τομείς της οικονομίας

O Ευκαιρίες

- **Καθαριότητα:** Οι κατ' αποκλειστικότητα συμβάσεις συνιστούν ένα πλαίσιο σημαντικών ευκαιριών για συνέχιση της δραστηριοποίησης των Κοι.Σ.Π.Ε. στον τομέα της καθαριότητας.
- **Εστίαση:** Εμφανίζει σαφή δυναμική ανάπτυξης.
- Σημαντικές προοπτικές για τους Κοι.Σ.Π.Ε., η διασύνδεση με άλλους κλάδους, όπως είναι η αγροτοδιατροφή, τα τοπικά προϊόντα και κουζίνες, και η παροχή υπηρεσιών delivery.
- **Τουρισμός:** Εμφανίζει σημαντικό συγκριτικό πλεονέκτημα
- Σχετικά ανεκμετάλλευτες οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού.
- Αναμένεται βραχυπρόθεσμη κυριαρχία στην τουριστική ζήτηση των εγχώριων και των περιφερειακών διακοπών και σύντομων ταξιδιών.
- **Εμπόριο:** Ανάκαμψη του εμπορίου από το τέλος του 2021, με έμφαση στο λιανικό εμπόριο μεταχειρισμένων ειδών σε καταστήματα.
- Εκτενέστερη αξιοποίηση ηλεκτρονικών υπηρεσιών και η ίδρυση ηλεκτρονικών καταστημάτων.
- **Υπηρεσίες:** Ανάκαμψη των υπηρεσιών, με τη μεγαλύτερη αύξηση στον κύκλο εργασιών στις υπηρεσίες δραστηριοτήτων επεξεργασίας δεδομένων και δραστηριοτήτων παροχής πληροφόρησης.

T Απειλές

- Στερεότυπα για την ψυχική ασθένεια και τα άτομα με ψυχοκοινωνικά προβλήματα
- Ελλιπής γνώση για τις δυνατότητες συνεργασίας με φορείς του Δημοσίου που παρέχει το θεσμικό πλαίσιο και πολυπλοκότητα του υφιστάμενου πλαισίου
- **Καθαριότητα:** Εμφανίζει σχετικό «κορεσμό» και μεγάλο κατακερματισμό
- Μεγάλος ανταγωνισμός από τις μεγάλες επιχειρήσεις
- Η ζήτηση για τις σχετικές υπηρεσίες στενά συνδεδεμένη με το γενικότερο οικονομικό κλίμα που επικρατεί στην αγορά.
- **Εστίαση:** Επηρεάζεται ιδιαίτερα από την κίνηση και της αγοράς, το εισόδημα των καταναλωτών και την πορεία του τουρισμού.
- **Τουρισμός:** Στις προκλήσεις που αντιμετωπίζει ο τομέας του τουρισμού και που συνιστούν ταυτόχρονα και ευκαιρίες για ανάπτυξη και δραστηριοποίηση και των Κοι.Σ.Π.Ε. είναι οι σχετικά ανεκμετάλλευτες εναλλακτικές μορφές τουρισμού (π.χ. περιπατητικός, γαστρονομικός, καταδυτικός, αναρριχητικός, αγροτουρισμός, αθλητικός, ιατρικός, ιαματικός).
- **Εμπόριο:** Ανάμεσα στις προκλήσεις που αντιμετωπίζει ο είναι η οξεία ενεργειακή κρίση, οι εντεινόμενες πληθωριστικές πιέσεις, καθώς και η ψηφιακή και «πράσινη» υστέρηση των μικρομεσαίων επιχειρήσεων.

- Πολύ σημαντικές οι δυνατότητες στην ανάπτυξη ψηφιακών ειδικά υπηρεσιών, όπως η τηλεκατάρτιση.
- **Πρωτογενής Τομέας:** Ο πρώτος σε σειρά κατάταξης τομέας που συνέβαλε στην άνοδο της απασχόλησης το 2021, συγκριτικά με το 2020.
- Σημαντικές δυνατότητες ανάπτυξης, των Κοι.Σ.Π.Ε. μέσω συνεργειών με άλλους τομείς αιχμής όπως η εστίαση.
- Δυνατότητες αξιοποίησης της ψηφιακής τεχνολογίας του ελέγχου από μέρους των παραγωγών της τυποποίησης/μεταποίησης και της διάθεσης του προϊόντος τους, όπως και της βιολογικής παραγωγής.
- **Υπηρεσίες:** Προβλήματα στον εξαιρετικά ευρύ τομέα των υπηρεσιών, τα οποία διαφοροποιούνται εν πολλοίς αναλόγως του επιμέρους τομέα των παρεχόμενων υπηρεσιών, ενώ στο σύνολό του ο τομέας ξεχωρίζει εν γένει για την ψηφιακή ωριμότητά του.
- **Πρωτογενής Τομέας:** Δύο κύρια σημεία παθογένειας: η εγκατάλειψη της παραγωγής/ καλλιέργειας και η τάση για αντικατάστασή της με εισαγωγές προϊόντων.

Εισαγωγή

Το παρόν παραδοτέο, υπό τον τίτλο «Παραδοτέο 2.3.2.: Εκπόνηση Τομεακών Μελετών Δραστηριότητας Κοι.Σ.Π.Ε.», εστιάζει, όπως άλλωστε υποδηλώνει και ο τίτλος του, στη μελέτη των τομέων δραστηριότητας των Κοινωνικών Συνεταιρισμών Περιορισμένης Ευθύνης (εφεξής Κοι.Σ.Π.Ε.).

Για την ανάλυση των στοιχείων που αφορούν τη δραστηριότητα των Κοι.Σ.Π.Ε. ανά τομέα, όπως και τα οικονομικά μεγέθη που αφορούν σε κάθε έναν από τους έξι (6) κύριους τομείς δραστηριοποίησης τους, τα οποία θα συζητηθούν στο παραδοτέο, οφείλει να δει κανείς στο πλαίσιο που ορίζεται από τα μεγέθη που χαρακτηρίζουν ευρύτερα την ελληνική οικονομία. Έτσι, είναι σαφές πως η πανδημία, όπως συνέβη και σε παγκόσμιο επίπεδο, καθόρισε σε μεγάλο βαθμό τις τρέχουσες εξελίξεις στην ελληνική οικονομία (και ενδεχομένως και μέρος των μελλοντικών).

Η βίαιη αναστολή της οικονομικής δραστηριότητας οδήγησε σε μία πρωτόγνωρη ύφεση για τα μεταπολεμικά δεδομένα, όπως αντανακλάται π.χ. στο ότι το 2020 ήταν ένα έντονα υφεσιακό έτος για την εγχώρια οικονομία. Σε τρέχουσες τιμές, το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (εφεξής ΑΕΠ) μειώθηκε κατά 9,6%, σημειώνοντας τη δεύτερη μεγαλύτερη ύφεση στην Ευρωπαϊκή Ένωση (εφεξής ΕΕ), μετά από την Ισπανία. Η ύφεση στη χώρα μας κορυφώθηκε κατά το δεύτερο τρίμηνο του 2020. Μάλιστα, ενώ στις υπόλοιπες χώρες περιορίστηκε σημαντικά κατά το τρίτο και το τέταρτο τρίμηνο του 2020, στην Ελλάδα παρέμεινε σε υψηλά επίπεδα.

Επιπρόσθετα, σε όρους παραγωγής, η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία μειώθηκε κατά 8,4%, με αποτέλεσμα τη δημιουργία σημαντικής πίεσης στα φορολογικά έσοδα. Σε όρους δαπάνης, η μεγαλύτερη μείωση παρατηρήθηκε στην κατανάλωση των νοικοκυριών, όπου κατεγράφη μείωση ύψους 6,4%. Οι επενδύσεις εξακολούθησαν ωστόσο να είναι ο μεγάλος ασθενής της ελληνικής οικονομίας, συνεχίζοντας τη συστηματική αποεπένδυση, η οποία ξεκίνησε με την κρίση του 2008 και υπονομεύει τις αναπτυξιακές προοπτικές της χώρας. Ως συνέπεια της αποεπένδυσης η παραγωγικότητα της εργασίας τείνει μειούμενη, στοιχείο που κλιμακώθηκε περαιτέρω λόγω της πανδημίας.

Στοιχείο σημαντικό για την πορεία της ελληνικής οικονομίας εν μέσω της τρέχουσας πανδημίας, το οποίο ενδιαφέρει ιδιαίτερα και λόγω του θέματος που τίθεται στο επίκεντρο του παρόντος παραδοτέου, είναι και οι εγγραφές νέων επιχειρήσεων. Σύμφωνα λοιπόν με στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (εφεξής ΕΛ.ΣΤΑΤ.), οι εγγραφές νέων επιχειρήσεων (δηλαδή οι ενάρξεις λειτουργίας επιχειρήσεων), το 2021 ανήλθαν σε 109.961 για το σύνολο των τομέων της οικονομίας. Πρόκειται για αύξηση 35,3%, σε σχέση με το 2020 που οι εγγραφές ανέρχονταν σε 81.290. Επίσης, για το σύνολο πάλι των τομέων της οικονομίας, οι πτωχεύσεις επιχειρήσεων το 2021 ανήλθαν σε 15 (έναντι 19 το 2020).

Σε γενικές γραμμές, το κλίμα στην ελληνική οικονομία άρχισε να αντιστρέφεται, έστω και με αργό ρυθμό, κατά το πρώτο τρίμηνο του 2022. Ενδεικτικά αναφέρεται η ήπια ενίσχυση του Δείκτη Οικονομικού Κλίματος στη χώρα μας κατά τη διάρκεια του εν λόγω τριμήνου, σε σχέση με το αμέσως προηγούμενο τρίμηνο (113,8 από 112,0 μον.) (IOBE, 2022).

Αφήνοντας ωστόσο κατά μέρος στοιχεία που αφορούν στα μεγέθη που χαρακτηρίζουν ευρύτερα την ελληνική οικονομία, είναι προφανές πως κάθε τομέας δραστηριοποίησης των Κοι.Σ.Π.Ε. διακρίνεται από τις δικές του ιδιαιτερότητες. Στο πλαίσιο που ορίζεται από τα ανωτέρω, ενδεικτικά αναφέρονται, στο πρώτο κεφάλαιο του παραδοτέου, καθώς και στα επόμενα πέντε, επιλεγμένα στοιχεία, τα οποία ρίχνουν φως σε βασικά χαρακτηριστικά των κύριων τομέων δραστηριοποίησης των Κοι.Σ.Π.Ε. και τα οποία δίνουν μια εικόνα για τις τάσεις που επικρατούν στους εν λόγω τομείς την τρέχουσα περίοδο.

Ακολουθώς, το κυρίως σώμα του παραδοτέου διαιρείται σε δέκα (10) κεφάλαια, εκ των οποίων τα πρώτα έξι (6) αντιστοιχούν σε κάθε έναν από τους κύριους τομείς δραστηριοποίησης των Κοι.Σ.Π.Ε. Τα κεφάλαια αυτά έχουν διαρθρωθεί κατά τον ίδιο ακριβώς τρόπο. Πιο συγκεκριμένα, έκαστο κεφάλαιο διαιρείται σε τρεις (3) ενότητες:

μία (1) που αφορά στην παρουσίαση **βασικών οικονομικών μεγεθών ανά τομέα** δραστηριοποίησης των Κοι.Σ.Π.Ε.

μία (1) όπου σκιαγραφούνται οι **προοπτικές ανά τομέα**.

και μία (1), στο πλαίσιο της οποίας, περιγράφονται **προβλήματα, ευκαιρίες και εξελίξεις στο ευρύτερο πολιτικό, κοινωνικό, οικονομικό**, καθώς και στο ειδικότερο **τεχνολογικό-θεσμικό περιβάλλον κάθε τομέα** δραστηριοποίησης των Κοι.Σ.Π.Ε.

Το κεφάλαιο 7 περιλαμβάνει στοιχεία για τη δραστηριότητα των Κοι.Σ.Π.Ε. ανά τομέα, συμπεριλαμβανομένων των οικονομικών μεγεθών ανά τομέα. Μεταξύ άλλων, παρουσιάζονται στοιχεία για τον κύκλο εργασιών των Κοι.Σ.Π.Ε., την κερδοφορία τους, τις υπηρεσίες που παρέχουν και το προσωπικό που απασχολούν καθώς και βασικά ευρήματα που προέκυψαν από την έρευνα σχετικά με τον τομέα όπου οι Λ.Υ.Ψ.Υ. εργάζονται ή δύνανται να απασχοληθούν.

Στη συνέχεια, το κεφάλαιο 8 παρουσιάζει στοιχεία, τα οποία αφορούν στην ικανοποίηση των πελατών των Κοι.Σ.Π.Ε. από τις παρεχόμενες υπηρεσίες. Τέλος, τα δύο τελευταία (9 και 10) κεφάλαια του κυρίως σώματος του παραδοτέου αφορούν αντίστοιχα σε δύο θεματικές:

πρώτον, στις **προοπτικές συνεργασίας και υποστήριξης της οικονομικής δραστηριότητας των Κοι.Σ.Π.Ε.** (από φορείς του ιδιωτικού ή δημοσίου τομέα)

και δεύτερον, σε **στερεότυπα σε σχέση με το διπτό χαρακτήρα των Κοι.Σ.Π.Ε.** (και ιδίως την απασχόληση ατόμων που αντιμετωπίζουν ψυχοκοινωνικά προβλήματα).

Ακολουθούν η σύνοψη των κυριότερων συμπερασμάτων του παραδοτέου (σε συνδυασμό με τη SWOT ανάλυση, στο πλαίσιο της οποίας δίνεται έμφαση στη δραστηριότητα των Κοι.Σ.Π.Ε. ανά τομέα), και η παρουσίαση της βασικής βιβλιογραφίας, στην οποία βασίστηκε η συγγραφή του παρόντος.

Μεθοδολογία Εκπόνησης του Παραδοτέου

Όπως ήδη αναφέρθηκε εν τάχει στην επιτελική σύνοψη, για τη συγγραφή του παραδοτέου αξιοποιήθηκαν οι πληροφορίες και τα ευρήματα που προέκυψαν μέσω της διενέργειας έρευνας γραφείου, καθώς και ποσοτικής και ποιοτικής έρευνας. Με την υιοθέτηση μιας μεικτής μεθοδολογικής προσέγγισης επιδιώχθηκε ο λεγόμενος «μεθοδολογικός τριγωνισμός» και η άμβλυση των αδυναμιών της κάθε μεθοδολογικής παράδοσης, συνδυάζοντας παράλληλα τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της κάθε μεθόδου που αξιοποιήθηκε (Ιωσηφίδης, 2008).

Έτσι, στο πλαίσιο της έρευνας γραφείου αναζητήθηκαν, μεταξύ άλλων, πληροφορίες, οι οποίες αφορούν στην καθαριότητα, την εστίαση, τον τουρισμό, το εμπόριο, τις υπηρεσίες εν γένει, και τον πρωτογενή τομέα, δηλαδή τους έξι (6) τομείς όπου δραστηριοποιούνται σήμερα οι Κοι.Σ.Π.Ε. Για τη συλλογή και την εξέταση των σχετικών πληροφοριών, η ερευνητική προσπάθεια εστίασε, ως επί το πλείστον, στα ακόλουθα: πρώτον, στη μελέτη έργων που περιλαμβάνουν δεδομένα για γενικά μεγέθη της ελληνικής οικονομίας, αλλά και για τα οικονομικά μεγέθη ανά τομέα της οικονομίας, στον οποίο αναπτύσσουν δραστηριότητα οι Κοι.Σ.Π.Ε.· δεύτερον, στη μελέτη έργων που θέτουν στο επίκεντρό τους τα προβλήματα και τις ευκαιρίες που ανακύπτουν, όπως και τις εξελίξεις, στο ευρύτερο πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον, αλλά και στο ειδικότερο τεχνολογικό-θεσμικό περιβάλλον του τομέα της οικονομίας στον οποίο δραστηριοποιείται κάθε Κοι.Σ.Π.Ε. Με στόχο τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν και εξετάστηκαν να είναι όσο το δυνατόν περισσότερο επικαιροποιημένα, δόθηκε προτεραιότητα στη μελέτη έργων, τα οποία έχουν, κατά κύριο λόγο, εκπονηθεί τα τελευταία πέντε (5) χρόνια. Σε περίπτωση που κάτι τέτοιο δεν κατέστη εφικτό, έγινε και πάλι προσπάθεια τα έργα που μελετήθηκαν να έχουν συγγραφεί σχετικά πρόσφατα.

Για τον εμπλουτισμό των πληροφοριών που προέκυψαν από την έρευνα γραφείου πραγματοποιήθηκε, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, τόσο ποσοτική όσο και ποιοτική

έρευνα. Πιο συγκεκριμένα, για τη συλλογή πρωτογενών δεδομένων, ποσοτικού χαρακτήρα, εστάλησαν ερωτηματολόγια σε περίπου 400 φορείς του δημοσίου, οι οποίοι είτε είναι ήδη πελάτες των Κοι.Σ.Π.Ε. είτε είναι πιθανοί πελάτες τους. Για τη διασφάλιση μεγαλύτερης αντιπροσωπευτικότητας, αξιοποιήθηκε μάλιστα μέθοδος γνωστή ως «δείγμα με προκαθορισμένα ποσοστά» (Τζαβέλας και Βόντα, 2017). Σύμφωνα με την εν λόγω μέθοδο συμπεριλήφθησαν στο δείγμα εκπρόσωποι από κάθε κατηγορία του δημοσίου τομέα (π.χ. Δήμοι, Περιφέρειες, αλλά και από κάθε τομέα δραστηριοποίησης των Κοι.Σ.Π.Ε.). Το mailing list βασίστηκε στα στοιχεία, τα οποία έχουν δημοσιοποιήσει οι ίδιοι οι φορείς στο διαδίκτυο.

Στόχος ήταν η συλλογή 100 περίπου ερωτηματολογίων. Το ερωτηματολόγιο που διανεμήθηκε (ηλεκτρονικά) περιλάμβανε ερωτήσεις, οι οποίες αφορούσαν στις ακόλουθες πέντε (5) θεματικές ενότητες (που απευθυνόταν τόσο σε ήδη πελάτες όσο και σε πιθανούς πελάτες): το θεσμικό- νομικό πλαίσιο που διέπει την ανάθεση έργων σε Κοι.Σ.Π.Ε. · προβλήματα, ευκαιρίες, εξελίξεις στο περιβάλλον (τεχνολογικό, πολιτικό, κοινωνικό, οικονομικό) επιχειρηματικής δραστηριότητας· στερεότυπα σε σχέση με την απασχόληση ατόμων με ψυχοκοινωνικά προβλήματα· ικανοποίηση από τις προσφερόμενες υπηρεσίες (ενότητα ερωτήσεων που απευθυνόταν μόνον σε ήδη πελάτες)· πιθανότητα μελλοντικής συνεργασίας (ενότητα ερωτήσεων που απευθυνόταν μόνον σε πιθανούς πελάτες).

Εν τέλει, πραγματοποιήθηκαν 210 εγγραφές, στο πλαίσιο των οποίων 54 ερωτηματολόγια συμπληρώθηκαν πλήρως και 156 μερικώς. Πιο συγκεκριμένα: 101 συμμετέχοντες στην έρευνα συμπλήρωσαν τις ερωτήσεις που αφορούσαν στο θεσμικό-νομικό πλαίσιο· 64 την ενότητα ερωτήσεων που αφορούσε στα προβλήματα, τις ευκαιρίες και τις εξελίξεις στο περιβάλλον (τεχνολογικό, πολιτικό, κοινωνικό, οικονομικό) επιχειρηματικής δραστηριότητας των Κοι.Σ.Π.Ε.· 60 την ενότητα ερωτήσεων για τα στερεότυπα· 31 την ενότητα ερωτήσεων για την ικανοποίηση από τις προσφερόμενες υπηρεσίες· και, τέλος, 53 την ενότητα ερωτήσεων για την πιθανότητα μελλοντικής συνεργασίας με Κοι.Σ.Π.Ε.

Επιπρόσθετα, για τη συλλογή πρωτογενών δεδομένων, ποιοτικού χαρακτήρα, πραγματοποιήθηκαν έξι (6) συνολικά ημιδομημένες συνεντεύξεις [δύο (2) με εκπροσώπους φορέων του δημοσίου, δύο (2) με εκπροσώπους φορέων μικρομεσαίων επιχειρήσεων/κλάδων δραστηριοποίησης των Κοι.Σ.Π.Ε., και δύο (2) με εκπροσώπους της Γενικής Συνομοσπονδίας Επαγγελματιών Βιοτεχνών Εμπόρων Ελλάδας (Γ.Σ.Ε.Β.Ε.Ε.) και φορέων που παίζουν ρόλο στη χάραξη και την εφαρμογή της λεγόμενης Περιφερειακής Στρατηγικής Κοινωνικής Ένταξης (ΠΕ.Σ.Κ.Ε.)]. Για την επιλογή των συνεντευξιζόμενων αξιοποιήθηκε η μέθοδος της θεωρητικής δειγματοληψίας, η οποία παρέχει τη δυνατότητα για τη διεξαγωγή συνεντεύξεων και με εκπροσώπους φορέων, οι οποίοι δεν έχουν οριστεί από τα πρώτα βήματα της έρευνας· αλλά που, αντιθέτως, η αναγκαιότητα συμμετοχής τους στην έρευνα ενδέχεται να προκύψει κατά τη διάρκεια (Τσιώλης, 2014).

Ο οδηγός συνέντευξης που αξιοποιήθηκε για την πραγματοποίηση των ανωτέρω συνεντεύξεων περιλάμβανε ερωτήσεις, οι οποίες υποδιαιρούνταν και αφορούσαν στις ακόλουθες πέντε (5) θεματικές ενότητες: το θεσμικό-νομικό πλαίσιο που διέπει τη συνεργασία φορέων του δημοσίου και επιχειρήσεων με τους Κοι.Σ.Π.Ε.· το περιβάλλον (ευρύτερο πολιτικό, κοινωνικό, οικονομικό, καθώς και ειδικότερο τεχνολογικό-θεσμικό περιβάλλον του κλάδου δραστηριοποίησης των Κοι.Σ.Π.Ε.)· τις προοπτικές του κλάδου δραστηριοποίησης των Κοι.Σ.Π.Ε. (δηλαδή τον κύκλο εργασιών, τα προβλήματα, τις ευκαιρίες και εξελίξεις στο ευρύτερο πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον, καθώς και στο ειδικότερο τεχνολογικό-θεσμικό περιβάλλον κάθε κλάδου, κ.λπ.)· τις συναλλαγές με τους Κοι.Σ.Π.Ε. [άποψη για τις υπηρεσίες που έλαβαν, ικανοποίηση (ή μη) από τις υπηρεσίες που έλαβαν και γνώμη για μελλοντικές συναλλαγές]· στερεότυπα σε σχέση με την απασχόληση ατόμων που αντιμετωπίζουν ψυχοκοινωνικά προβλήματα.

Όπως καθίσταται προφανές από την παρουσίαση των ανωτέρω θεματικών, τα στοιχεία που συλλέχθηκαν μέσω της ποσοτικής και της ποιοτικής έρευνας λειτούργησαν και συμπληρωματικά μεταξύ τους. Ενώ, όπως άλλωστε αναφέρθηκε και σε προηγούμενο σημείο του κειμένου, λειτούργησαν και συμπληρωματικά προς αυτά που συλλέχθηκαν μέσω της διενέργειας της έρευνας γραφείου. Αξιοποιήθηκαν με άλλα λόγια συνδυαστικά για τη συγγραφή του κυρίως σώματος του παραδοτέου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. Τομέας Καθαριότητας

1.1 Οικονομικά Μεγέθη Τομέα Δραστηριότητας

Ξεκινώντας λοιπόν τη σχετική συζήτηση από τα του κλάδου παροχής υπηρεσιών καθαρισμού επαγγελματικών κτιρίων, στο πλαίσιο του οποίου παρέχονται υπηρεσίες καθαριότητας με δραστηριοποίηση αρκετών Κοι.Σ.Π.Ε., είναι σημαντικό το να γίνει κατανοητό πως ο κλάδος περιλαμβάνει ικανό αριθμό επιχειρήσεων, η πλειονότητα των οποίων είναι μικρομεσαίου μεγέθους. Πολλές από τις επιχειρήσεις αυτές δραστηριοποιούνται μάλιστα σε τοπικό επίπεδο και ασχολούνται αποκλειστικά με την παροχή υπηρεσιών καθαριότητας.

Ο τομέας της καθαριότητας είναι κατακερματισμένος λοιπόν σε μεγάλο αριθμό επιχειρήσεων, με τις επιχειρήσεις αυτές να διαφοροποιούνται σημαντικά η μία από την άλλη, τόσο ως προς το μέγεθός τους (αριθμός απασχολούμενου προσωπικού, πελατολόγιο, κ.λπ.), όσο και ως προς τον τρόπο οργάνωσης, το εύρος των προσφερόμενων υπηρεσιών και τη γεωγραφική τους επέκταση/διασπορά. Έτσι, χαρακτηριστικά αναφέρεται πως οι μεγάλες επιχειρήσεις διαθέτουν π.χ. εξειδικευμένο προσωπικό, σύγχρονο μηχανολογικό εξοπλισμό, καθώς και οργανωμένο δίκτυο (υποκαταστήματα, συνεργάτες), το οποίο καλύπτει και περιοχές της περιφέρειας. Επιπρόσθετα, ορισμένες μεγάλες επιχειρήσεις προσφέρουν και άλλες «συναφείς» δραστηριότητες. Πρόκειται για δραστηριότητες που καλύπτουν σχεδόν όλο το φάσμα της διαχείρισης κτιρίων (facility management). Παράλληλα, το πελατολόγιο των επιχειρήσεων αυτών περιλαμβάνει αρκετές κατηγορίες πελατών (από τραπεζικούς οργανισμούς και τα δίκτυα καταστημάτων τους, έως νοσοκομεία και βιομηχανικές εγκαταστάσεις).

Από την άλλη, οι μικρές επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στον τομέα της καθαριότητας – και που έχουν να ανταγωνιστούν τις μεγάλες επιχειρήσεις – καλύπτουν κυρίως τη γεωγραφική περιοχή στην οποία εντάσσονται. Οι υπηρεσίες που παρέχουν αφορούν κυρίως στην κάλυψη των βασικών υπηρεσιών καθαρισμού, ενώ το πελατολόγιό τους περιορίζεται σε δημοτικά κτίρια, γραφεία και ορισμένες μικρές νοσοκομειακές μονάδες. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις, όπου οι μικρές επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στον τομέα της καθαριότητας λειτουργούν ως «υπεργολάβοι» σε έργα της περιφέρειάς τους, σε συνεργασία με μεγαλύτερες επιχειρήσεις ή όπου δημιουργείται κοινοπραξία επιχειρήσεων (κυρίως για έργα του δημοσίου, τα οποία αναλαμβάνονται μέσω διαγωνισμών).

Σε γενικές γραμμές, αρκετές από τις επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στον τομέα της καθαριότητας απασχολούν, σε μόνιμη βάση, μικρό αριθμό ατόμων. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι το μεγαλύτερο μέρος του προσωπικού των συνεργείων καθαρισμού αλλάζει συνεχώς. Η αιτία είναι πως εξαρτάται από τις τρέχουσες συμβάσεις-έργα που αναλαμβάνει μία επιχείρηση, με αποτέλεσμα οι εργαζόμενοι στα συνεργεία να ενδέχεται να απασχολούνται είτε ως ωρομίσθιοι είτε σε καθεστώς συμβάσεων ορισμένου χρόνου.

Η αξία της εγχώριας αγοράς των υπηρεσιών καθαρισμού επαγγελματικών κτιρίων παρουσίασε, τέλος, αύξηση κατά την περίοδο 2007–2010. Από το 2011 έως και το 2016 ακολούθησε όμως πτωτική πορεία (παρά το γεγονός πως έβαινε μειούμενη). Πρόκειται για αποτέλεσμα της μείωσης της ζήτησης από πλευράς του ιδιωτικού τομέα (κλείσιμο επιχειρήσεων, περιορισμός δαπανών των εταιρειών, κ.λπ.), αλλά και της μείωσης των προϋπολογισμών έργων από πλευράς του ευρύτερου δημόσιου τομέα. Επιπλέον, οι επιχειρήσεις-πελάτες των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στον τομέα της καθαριότητας, στην προσπάθειά τους να περιορίσουν τα κόστη τους και να εξορθολογήσουν γενικότερα τις δαπάνες τους, 'πιέζουν' τις επιχειρήσεις που παρέχουν υπηρεσίες καθαρισμού για μείωση των τιμών των παρεχόμενων υπηρεσιών τους.

Πρόκειται για τομέα που, σε σχέση, με άλλους τομείς της ελληνικής οικονομίας, μοιάζει να εμφανίζει σχετικό «κορεσμό». Οι προοπτικές όμως του εκάστοτε τομέα δραστηριοποίησης των Κοι.Σ.Π.Ε. σχολιάζονται στη συνέχεια του κειμένου, ενώ η παρούσα ενότητα εστιάζει, όπως έχει ήδη αναφερθεί, στην αποτύπωση βασικών οικονομικών μεγεθών.

1.2 Προοπτικές Τομέα Οικονομικής Δραστηριότητας

Ξεκινώντας τη συζήτηση για τις προοπτικές ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας των Κοι.Σ.Π.Ε. από αυτές που αφορούν **στην καθαριότητα**, επισημαίνεται ότι η ζήτηση για τις σχετικές υπηρεσίες είναι στενά συνδεδεμένη με το γενικότερο οικονομικό κλίμα που επικρατεί στην αγορά· και ειδικότερα με την οικονομική «ευημερία» των επιχειρήσεων-πελατών¹. Σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει τη ζήτηση για τις υπηρεσίες καθαριότητας είναι επίσης ο ρυθμός εξέλιξης της οικοδομικής δραστηριότητας δημόσιων και ιδιωτικών κτιρίων επαγγελματικής χρήσης.

Όπως έχει επίσης ήδη αναφερθεί στην προηγούμενη ενότητα του παραδοτέου, ο ανταγωνισμός στον τομέα της καθαριότητας είναι έντονος· και ιδιαίτερα μεταξύ των μεγάλων επιχειρήσεων, αφήνοντας συχνά περιορισμένο πεδίο δράσης στις μικρότερες επιχειρήσεις. Ο εν λόγω ανταγωνισμός εστιάζεται κυρίως σε επίπεδο τιμών, παροχής υψηλής ποιότητας υπηρεσιών και προσφοράς ολοκληρωμένων «πακέτων» που να ανταποκρίνονται στις ανάγκες και να ικανοποιούν τις απαιτήσεις των επιχειρήσεων-πελατών.

Εν κατακλείδι, το μέλλον του υπό εξέταση τομέα, αλλά και γενικότερα οι προοπτικές ανάπτυξης των επιχειρήσεων που παρέχουν ευρύτερο φάσμα υπηρεσιών προς άλλες επιχειρήσεις (facility management), είναι άμεσα συνυφασμένο με τη γενικότερη οικονομική δραστηριότητα της χώρας. Η ενίσχυσή του θα επέλθει λοιπόν παράλληλα με την ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας. Την ίδια στιγμή, οι κατ' αποκλειστικότητα συμβάσεις συνιστούν ένα πλαίσιο σημαντικών ευκαιριών για συνέχιση της δραστηριοποίησης στον τομέα της

---

¹ Αυτή και οι επόμενες δύο παράγραφοι βασίζονται στο ICAP Group AE, 2016.

καθαριότητας, τομέα δηλαδή όπου οι Κοι.Σ.Π.Ε. διαθέτουν τεχνογνωσία και δραστηριοποιούνται με μεγάλη επιτυχία έως σήμερα.

1.3 Προβλήματα, Ευκαιρίες, Εξελίξεις στο Ευρύτερο Πολιτικό, Κοινωνικό και Οικονομικό Περιβάλλον, καθώς και στο Ειδικότερο Τεχνολογικό-Θεσμικό Περιβάλλον Κάθε Τομέα

Τα προβλήματα, οι ευκαιρίες και οι εξελίξεις σε κάθε έναν από τους τομείς δραστηριοποίησης των Κοι.Σ.Π.Ε. επηρεάζονται εν πολλοίς τόσο από το ευρύτερο όσο και από το ειδικότερο τεχνολογικό-θεσμικό περιβάλλον του κάθε τομέα. Όσον αφορά λοιπόν στην επίδραση του ευρύτερου περιβάλλοντος, η τρέχουσα πανδημία, όπως ήδη άλλωστε συζητήθηκε σε προηγούμενες ενότητες αυτού του παραδοτέου, επηρέασε δραστικά κατ' αρχάς τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώθηκε το οικονομικό περιβάλλον· και, κατά συνέπεια, και τις ειδικότερες οικονομικές συνθήκες εντός των οποίων κινήθηκε κάθε ένας από τους έξι (6) κύριους τομείς δραστηριοποίησης των Κοι.Σ.Π.Ε. Στο πλαίσιο αυτό, οι επιπτώσεις για τις επιχειρήσεις που αναπτύσσουν δράση σε αυτούς τους τομείς (συμπεριλαμβανομένων των Κοι.Σ.Π.Ε.) ήταν σημαντικές.

Παράλληλα, το ευρύτερο πολιτικό και κοινωνικό περιβάλλον χαρακτηρίζεται από σχετική σταθερότητα· γεγονός που διασφαλίζει θεωρητικά και την ίδια σταθερότητα για την ανάπτυξη των δραστηριοτήτων των Κοι.Σ.Π.Ε. Δεδομένης επίσης της ευρύτερης τάσης προς τη λεγόμενη «ψηφιοποίηση» της οικονομίας, το τεχνολογικό περιβάλλον των κύριων τομέων δραστηριοποίησης των Κοι.Σ.Π.Ε. εμφανίζει κοινά στοιχεία. Κυρίαρχη είναι π.χ. η τάση για αξιοποίηση μεθόδων και εργαλείων που συνάδουν με τις τελευταίες τεχνολογικές εξελίξεις, με τις όποιες διαφοροποιήσεις σε αυτές τις μεθόδους και τα εργαλεία να συναρτώνται με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κάθε τομέα.

Λαμβάνοντας τέλος υπόψη το κοινό θεσμικό πλαίσιο που διέπει τη λειτουργία των Κοι.Σ.Π.Ε., αρχής γενομένης από τον Ν. 2716/1999 και πιο πρόσφατα τον Ν. 4412/2016, ομοιότητες εντοπίζονται εκ των πραγμάτων και στο θεσμικό κομμάτι που περιβάλλει κάθε τομέα δραστηριοποίησής τους. Τυχόν διαφοροποιήσεις ενδέχεται να οφείλονται μόνον στις επιμέρους, πρόσθετες ρυθμίσεις που συχνά υιοθετούνται, με στόχο τη διευθέτηση όλων των λεπτομερειών που αφορούν στη λειτουργία επιχειρήσεων με δράση σε διαφορετικούς τομείς της οικονομίας.

Στο πλαίσιο που ορίζεται από τα ανωτέρω, και το οποίο αναφέρεται στους τομείς δραστηριοποίησης των Κοι.Σ.Π.Ε. που συζητούνται στην αντίστοιχη ενότητα των Κεφαλαίων 2-5 του παραδοτέου, η επικέντρωση στην παροχή υπηρεσιών **καθαριότητας**, σε σύγκριση τουλάχιστον με άλλους τομείς δραστηριοποίησης των Κοι.Σ.Π.Ε., μοιάζει να προσφέρει λιγότερες ευκαιρίες για μελλοντική ανάπτυξη. Όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενες

ενότητες, η ανάπτυξη του εν λόγω τομέα σχετίζεται άμεσα με την οικονομική ευημερία των επιχειρήσεων-πελατών, όπως και με τον ρυθμό εξέλιξης της οικοδομικής δραστηριότητας δημόσιων και ιδιωτικών κτιρίων επαγγελματικής χρήσης· ενώ και οι μικρές επιχειρήσεις συχνά έρχονται αντιμέτωπες με ασφυκτικό ανταγωνισμό.

Εν κατακλείδι:

- Μεγάλος κατακερματισμός του τομέα της καθαριότητας, με μεγάλο αριθμό επιχειρήσεων και σημαντική διαφοροποίηση της μιας επιχείρησης από την άλλη.
- Οι μικρές επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στον κλάδο αντιμετωπίζουν μεγάλο ανταγωνισμό από τις μεγάλες επιχειρήσεις.
- Επίσης, ζήτηση για τις σχετικές υπηρεσίες στενά συνδεδεμένη με το γενικότερο οικονομικό κλίμα που επικρατεί στην αγορά και ειδικότερα με την οικονομική «ευημερία» των επιχειρήσεων-πελατών, ενώ επηρεάζεται και από τον ρυθμό εξέλιξης της οικοδομικής δραστηριότητας δημόσιων και ιδιωτικών κτιρίων επαγγελματικής χρήσης.
- Πρόκειται εν ολίγοις για τομέα που, σε σχέση, με άλλους τομείς της ελληνικής οικονομίας, μοιάζει να εμφανίζει σχετικό «κορεσμό».
- Την ίδια στιγμή, ωστόσο, οι κατ' αποκλειστικότητα συμβάσεις συνιστούν ένα πλαίσιο σημαντικών ευκαιριών για συνέχιση της δραστηριοποίησης των Κοι.Σ.Π.Ε. στον τομέα της καθαριότητας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. Τομέας Εστίασης

2.1 Οικονομικά Μεγέθη Τομέα Οικονομικής Δραστηριότητας

Σε περίπτωση που ληφθούν υπόψη τριμηνιαία στοιχεία, δηλαδή στοιχεία τα οποία αφορούν μεμονωμένα στο τέταρτο τρίμηνο 2021, η **εστίαση** περιλαμβάνεται στους τομείς, όπου σημειώθηκε η μεγαλύτερη αύξηση στο πλήθος των εγγραφών νέων επιχειρήσεων (σε σχέση με το τέταρτο τρίμηνο 2020). Πιο συγκεκριμένα, στον τομέα «Δραστηριότητες Υπηρεσιών Παροχής Καταλύματος και Υπηρεσιών Εστίασης» η αύξηση που κατεγράφη ανήλθε στο 40,2%.

Η εστίαση αποτελεί τομέα της εγχώριας οικονομίας που, μετά από τις εκτενείς και αρνητικές επιπτώσεις της τρέχουσας πανδημίας, φέρεται να εμφανίζει σαφή δυναμική ανάπτυξης. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι, βάσει και πάλι στοιχείων της ΕΛ.ΣΤΑΤ., στο σύνολο των επιχειρήσεων του κλάδου των υπηρεσιών εστίασης (κλάδος 56 της ταξινόμησης NACE Αναθ. 2), ο κύκλος εργασιών το πρώτο τρίμηνο 2022 ανήλθε σε 1.117.240.187 €, σημειώνοντας αύξηση 120,9% σε σχέση με το πρώτο τρίμηνο 2021, όπου είχε ανέλθει σε 505.773.774 €. Σημειωτέον πως για τις επιχειρήσεις των Περιφερειακών Ενοτήτων με συνεισφορά στον συνολικό κύκλο εργασιών έτους 2021 μεγαλύτερη από 1%, η μεγαλύτερη αύξηση στον κύκλο εργασιών το πρώτο τρίμηνο 2022, σε σύγκριση με το πρώτο τρίμηνο 2021 κατεγράφη στην Περιφερειακή Ενότητα Θήρας (350,2%)· ενώ η μικρότερη (86,1%) στην Περιφερειακή Ενότητα Ηρακλείου (ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2022β).

2.2 Προοπτικές Τομέα Οικονομικής Δραστηριότητας

Παρά το σημαντικό πλήγμα που υπέστη ο κλάδος της **εστίασης** κατά τη διάρκεια της πανδημίας, εκτιμάται πως πρόκειται για κλάδο ιδιαίτερα δυναμικό². Μπορεί να διατηρήσει τις υφιστάμενες θέσεις εργασίας, αλλά και να δημιουργήσει και νέες, συμβάλλοντας ταυτόχρονα και στην ανάπτυξη του τουρισμού (μέσω π.χ. του λεγόμενου «ελληνικού γαστρονομικού πολιτισμού»). Σημειωτέον πως η εστίαση αντιπροσωπεύει το 18% των συνολικών δαπανών, τις οποίες πραγματοποιούν οι τουρίστες κατά την παραμονή τους στους προορισμούς της χώρας μας (Ίκκος και Κουτσός, 2018).

Χαρακτηριστικό είναι επίσης ότι μεγάλος αριθμός γευμάτων καταναλώνεται εκτός σπιτιού, σε καταστήματα εστίασης, όπως εστιατόρια. Οι επιχειρήσεις εστίασης έχουν μάλιστα επενδύσει σε αυτή την τάση, παρέχοντας, μεταξύ άλλων, επιλογές για γεύματα που είθισται να χαρακτηρίζονται ως «ήσσονα», όπως είναι το πρωινό και γεύματα τύπου brunch· ενώ έχουν «επεκτείνει» και την προσφορά του «εστιατορικού» φαγητού στο σπίτι μέσω

---

² Αυτή και οι επόμενες δύο παράγραφοι βασίζονται στο Ματάλα, 2021. Σε αντίθετη περίπτωση αναφέρεται η πηγή.

απομακρυσμένων παραγγελιών. Έτσι, οι εστιάτορες έχουν την ευκαιρία να κερδίσουν πελάτες επενδύοντας σε τεχνολογίες συσκευασίας των γευμάτων, προκειμένου να είναι σε θέση να τα αποστέλλουν σε καλή κατάσταση, χωρίς, την ίδια στιγμή, να υποβαθμίζονται τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των εν λόγω γευμάτων.

Η εστίαση έχει επιπρόσθετα τη δυνατότητα να λειτουργήσει ως πολλαπλασιαστής, συμπαρασύροντας και άλλους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, για τους οποίους θεωρείται ότι η χώρα μας διαθέτει συγκριτικό πλεονέκτημα έναντι άλλων χωρών. Σημαντικές είναι π.χ. οι προοπτικές διασύνδεσης μεταξύ των κλάδων **της αγροδιατροφής** και της εστίασης. Η νέα τάση στην εστίαση απομακρύνεται από τη λογική της παροχής υπηρεσιών και στρέφεται στην παροχή εμπειριών (μέσω π.χ. της δημιουργίας ενός αυθεντικού περιβάλλοντος ως αντίποδα του σύγχρονου-λειτουργικού περιβάλλοντος, στο οποίο ενσαρκώνονται χαρακτηριστικά στοιχεία ενός τόπου, μιας παράδοσης ή μιας κουλτούρας).

2.3 Προβλήματα, Ευκαιρίες, Εξελίξεις στο Ευρύτερο Πολιτικό, Κοινωνικό και Οικονομικό Περιβάλλον, καθώς και στο Ειδικότερο Τεχνολογικό-Θεσμικό Περιβάλλον Κάθε Τομέα

Για την πορεία του κλάδου της **εστίασης**, όπως άλλωστε έδειξε και η εμπειρία της πανδημίας, ως ιδιαίτερα σημαντική αποτιμάται η επίδραση της απρόσκοπτης κίνησης και λειτουργίας της αγοράς και της πλήρους λειτουργίας των καταστημάτων εστίασης· ομοίως, του διαθέσιμου εισοδήματος των καταναλωτών και της πορείας του τουρισμού, ιδιαίτερα δε του προερχόμενου από το εξωτερικό. Η εστίαση επηρεάζεται επίσης, σε μεγάλο βαθμό, από τους ακόλουθους παράγοντες: το ευμετάβλητο φορολογικό καθεστώς, ειδικά όσον αφορά στον φόρο προστιθέμενης αξίας (εφεξής ΦΠΑ) και τον ειδικό φόρο κατανάλωσης (εφεξής ΕΦΚ) οινοπνευματούχων ποτών· το κόστος εργασίας [δεδομένου ότι το μέσο μη-μισθολογικό κόστος (π.χ. εργοδοτικές εισφορές εργαζομένων) στην Ελλάδα είναι πολύ υψηλότερο του ευρωπαϊκού μέσου όρου, σε αντίθεση με το μέσο μισθολογικό κόστος που είναι ανταγωνιστικότερο του αντίστοιχου ευρωπαϊκού]· το κόστος του ενοικίου, δημοτικών και άλλων φόρων, τελών και λογαριασμών κοινής ωφέλειας· κοινωνικές και πολιτιστικές συνθηκών στις διατροφικές συνήθειες των καταναλωτών (π.χ. ζήτηση έτοιμου φαγητού) (Deloitte, 2020). Από την άλλη, ευκαιρίες ανάπτυξης της εστίασης συνιστούν η επικέντρωση σε τοπικά προϊόντα και κουζίνες, καθώς και η παροχή υπηρεσιών delivery.

Εν κατακλείδι:

- Η εστίαση τομέας της εγχώριας οικονομίας που, μετά από τις εκτενείς και αρνητικές επιπτώσεις της τρέχουσας πανδημίας, εμφανίζει σαφή δυναμική ανάπτυξης.

- Τομέας που επηρεάζεται ιδιαίτερα από την απρόσκοπτη κίνηση και λειτουργία της αγοράς, το διαθέσιμο εισόδημα των καταναλωτών και την πορεία του τουρισμού, καθώς και από παραμέτρους όπως είναι το ύψος του ΦΠΑ και του ΕΦΚ.
- Εμφανίζει σημαντικές προοπτικές ανάπτυξης και ευκαιρίες δραστηριοποίησης για τους Κοι.Σ.Π.Ε., όπως αντανακλάται π.χ. στις προοπτικές διασύνδεσης με άλλους κλάδους, όπως είναι η αγροτοδιατροφή. Ευκαιρίες ανάπτυξης της εστίασης συνιστούν και η επικέντρωση σε τοπικά προϊόντα και κουζίνες, καθώς και η παροχή υπηρεσιών delivery.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Τομέας Τουρισμού

3.1 Οικονομικά Μεγέθη Τομέα Οικονομικής Δραστηριότητας

Σημαντική είναι η ανάκαμψη που εμφανίζει πλέον, μετά από το σημαντικό πλήγμα που υπέστη εν μέσω της πανδημίας, και ο τομέας του τουρισμού· ο κατεχοχίν τομέας, στον οποίο η ελληνική οικονομία εμφανίζει σημαντικό πλεονέκτημα έναντι άλλων ευρωπαϊκών οικονομιών. Έτσι, ειδική έκδοση του Στατιστικού Δελτίου του Ινστιτούτου Σ.Ε.Τ.Ε. (2022) καταγράφει τα τουριστικά μεγέθη του 2021 και την προαναφερθείσα ανάκαμψη. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι, στην αιχμή της τουριστικής σεζόν (δηλαδή στο τρίτο τρίμηνο του 2021), η απασχόληση στα καταλύματα και την εστίαση (445 χιλ.) υπερέβη την αντίστοιχη το 2019 (429 χιλ.). Επίσης, αν και παρέμειναν -72% κάτω από τα επίπεδα του 2019, οι διεθνείς αφίξεις τουριστών αυξήθηκαν κατά +4% το 2021, σε σχέση με το 2020. Το 2021 πραγματοποιήθηκαν 15 εκατομμύρια περισσότερες διεθνείς αφίξεις τουριστών, σε σύγκριση με το 2020.

Βάσει στοιχείων που περιλαμβάνονται και πάλι στην προαναφερθείσα έκδοση, η μέση κατά κεφαλή δαπάνη αυξήθηκε το 2021, σε σχέση με το 2019, κατά 27% (από 564 € σε 713 €). Τα έσοδα των ξενοδοχείων ανέρχονταν ωστόσο σε 5,5 δισ. € το 2021, μειωμένα κατά -34,9% σε σχέση με το 2019, όταν το σύνολο του τζίρου ήταν 8,4 δισ. €. Όλοι οι επιμέρους δείκτες των ξενοδοχείων (π.χ. καθαριότητα, τοποθεσία, εξυπηρέτηση, σχέση ποιότητας-τιμής) παρουσίασαν, τέλος, βελτίωση κατά τη διάρκεια του 2021, σε σύγκριση με το 2019· με εξαίρεση την κατηγορία φαγητό-ποτό που παρέμεινε αμετάβλητη.

3.2 Προοπτικές Τομέα Οικονομικής Δραστηριότητας

Αφήνοντας κατά μέρος τον δυναμισμό της εστίασης και την πρόταση ανάπτυξης συνεργιών μεταξύ της εστίασης και άλλων τομέων της οικονομίας, όπως είναι κατεχοχίν ο πρωτογενής τομέας, στα οποία έγινε αναφορά στο προηγούμενο κεφάλαιο του παραδοτέου, **ο τουρισμός** αποτελεί, κατά κοινή ομολογία, τον τομέα εκείνο της οικονομίας, όπου η χώρα μας φέρεται, όπως ήδη έχει αναφερθεί στην προηγούμενη ενότητα, να διαθέτει αδιαμφισβήτητο συγκριτικό πλεονέκτημα, έναντι πολλών χωρών, και σημαντική δυναμική ανάπτυξης³. Ενδεικτικά

³ Αυτή και η επόμενη παράγραφος βασίζονται στο Ινστιτούτο Σ.Ε.Τ.Ε., 2021.

αναφέρεται ότι μελέτη του Ινστιτούτου Σ.Ε.Τ.Ε. με τίτλο «Ελληνικός Τουρισμός 2030 | Σχέδια Δράσης», η οποία έθεσε στο επίκεντρό της τον τρόπο ανάπτυξης του ελληνικού τουρισμού, με ορόσημο το 2030, ανέδειξε κρίσιμες περιοχές/άξονες για την ανάπτυξη του ελληνικού τουρισμού, όπως είναι η ψηφιακή αναβάθμιση και ο μετασχηματισμός του τουριστικού οικοσυστήματος, καθώς και η βελτίωση των σχετικών υποδομών.

Εστίασε επίσης στον τουριστικό προορισμό ως θεμελιακή μονάδα τόσο ανάλυσης όσο και άσκησης πολιτικής, διαχείρισης και marketing. Πρόσθετη καινοτομία αποτέλεσε η αξιολόγηση και η ιεράρχηση της ελκυστικότητας των τουριστικών προϊόντων που μπορούν να αναπτυχθούν, με ταυτόχρονο προσδιορισμό και των αγορών-στόχων στις οποίες ενδέχεται να απευθυνθεί ο κάθε προορισμός.

3.3 Προβλήματα, Ευκαιρίες, Εξελίξεις στο Ευρύτερο Πολιτικό, Κοινωνικό και Οικονομικό Περιβάλλον, καθώς και στο Ειδικότερο Τεχνολογικό-Θεσμικό Περιβάλλον Κάθε Τομέα

Ο τομέας του **τουρισμού** αντιμετωπίζει και αυτός προκλήσεις (που συνιστούν ταυτόχρονα και ευκαιρίες για ανάπτυξη) αντιμετωπίζει και. Σε αυτές περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, οι ακόλουθες⁴: η άνιση γεωγραφική κατανομή της τουριστικής δραστηριότητας· οι ανεπαρκείς υποδομές· οι σχετικά ανεκμετάλλετες εναλλακτικές μορφές τουρισμού (π.χ. περιπατητικός, γαστρονομικός, καταδυτικός, αναρριχητικός, αγροτουρισμός, αθλητικός, ιατρικός, ιαματικός)· το σχετικά αναξιοποίητο πολιτιστικό προϊόν· η έντονη εποχικότητα· και η έμφαση στην ποσότητα, όχι στην ποιότητα. Επίσης, παρά τις όποιες διακυμάνσεις και το πλήγμα που υπέστη εν μέσω της πανδημίας, ο τουρισμός προσφέρει σταθερές ευκαιρίες δραστηριοποίησης.

Οι εγχώριες και οι περιφερειακές διακοπές, όπως και τα σύντομα ταξίδια εκτιμάται πως, μόλις ξεπεραστεί ο άμεσος αντίκτυπος της πανδημίας, θα κυριαρχήσουν βραχυπρόθεσμα στην τουριστική ζήτηση. Στο επίκεντρο θα τεθεί επιπρόσθετα και ο βιώσιμος τουρισμός. Η τουριστική ζήτηση στο μέλλον είναι πιθανό να καθορίζεται από παράγοντες, όπως είναι: η αυξανόμενη περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση· η εκτεταμένη χρήση ψηφιακών υπηρεσιών και νέων τεχνολογιών· η στροφή σε περισσότερο εξατομικευμένες ταξιδιωτικές εμπειρίες· η αλληλεπίδραση με τις τοπικές κοινότητες και τον πολιτισμό· και οι αυξανόμενες ανησυχίες για την τήρηση πρωτοκόλλων ασφάλειας και υγείας (Κοκκώσης, Τσάρτας και Γκρίμπα, 2010).

Εν κατακλείδι:

- Ο τουρισμός, μετά από το σημαντικό πλήγμα που υπέστη εν μέσω της πανδημίας, ο κατεχορήν τομέας, στον οποίο η ελληνική οικονομία θεωρείται πως εμφανίζει σημαντικό συγκριτικό πλεονέκτημα έναντι άλλων ευρωπαϊκών χωρών.

---

⁴ Βλ. [Σπηλιώτη \(2022\), Τουρισμός: Η Κρίση Γεννά Ένα Νέο Μοντέλο - Οι Προκλήσεις Για το Αύριο του Κλάδου](#).

- Στις προκλήσεις που αντιμετωπίζει ο τομέας του τουρισμού και που συνιστούν ταυτόχρονα και ευκαιρίες για ανάπτυξη και δραστηριοποίηση και των Κοι.Σ.Π.Ε. περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, οι σχετικά ανεκμετάλλευτες εναλλακτικές μορφές τουρισμού (π.χ. περιπατητικός, γαστρονομικός, καταδυτικός, αναρριχητικός, αγροτουρισμός, αθλητικός, ιατρικός, ιαματικός).
- Μόλις ξεπεραστεί ο άμεσος αντίκτυπος της πανδημίας, εκτίμηση επίσης για βραχυπρόσθεσμη κυριαρχία στην τουριστική ζήτηση των εγχώριων και των περιφερειακών διακοπών, όπως και των σύντομων ταξιδιών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. Τομέας Εμπορίου

4.1 Οικονομικά Μεγέθη Τομέα Οικονομικής Δραστηριότητας

Βάσει στοιχείων της ΕΛ.ΣΤΑΤ., το εμπόριο (χονδρικό και λιανικό), άλλος ένας από τους κύριους τομείς δραστηριοποίησης των Κοι.ΣΠΕ., συνιστά (από κοινού με την επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών) έναν από τους τομείς οικονομικής δραστηριότητας, όπου σημειώθηκε το μεγαλύτερο πλήθος εγγραφών νέων προσωπικών επιχειρήσεων κατά το τέταρτο τρίμηνο του 2021.

Λαμβάνοντας και πάλι υπόψη στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ. για τις τάσεις που επικρατούν στον τομέα, θα πρέπει να σημειωθεί ότι, στο σύνολο των επιχειρήσεων του τομέα λιανικού εμπορίου, ο κύκλος εργασιών, κατά το πρώτο τρίμηνο 2022, ανήλθε σε 12,8 δισ. €. Πρόκειται για αύξηση ίση με 14,6%, σε σχέση με το πρώτο τρίμηνο 2021, όπου είχε διαμορφωθεί σε 11,2 δισ. €, ενώ, αντιθέτως, πρόκειται για μείωση ύψους 16,7%, σε σχέση με το τέταρτο τρίμηνο του 2021, όπου είχε διαμορφωθεί σε 15,4 δισ. €.

Οι εμπορικές δραστηριότητες που παρουσίασαν τη μεγαλύτερη αύξηση στον κύκλο εργασιών το πρώτο τρίμηνο του 2022, σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2021 είναι: λιανικό εμπόριο μεταχειρισμένων ειδών σε καταστήματα (με αύξηση 66,1%)· και λιανικό εμπόριο υποδημάτων και δερμάτινων ειδών σε ειδικευμένα καταστήματα (με αύξηση 55,1%). Επιπρόσθετα, οι δραστηριότητες που παρουσίασαν τη μεγαλύτερη μείωση στον κύκλο εργασιών το πρώτο τρίμηνο του 2022, σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2021, είναι: λιανικό εμπόριο κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων, ενδυμάτων και υποδημάτων σε υπαίθριους πάγκους και αγορές (με μείωση 13,7%)· και λιανικό εμπόριο ψαριών, καρκινοειδών και μαλακίων σε ειδικευμένα καταστήματα (με μείωση 7,3%).

4.2 Προοπτικές Τομέα Οικονομικής Δραστηριότητας

Το εμπόριο και πιο συγκεκριμένα το λιανικό εμπόριο, συνεχίζει να αποτελεί το βασικό επιχειρηματικό μοντέλο της σύγχρονης αλυσίδας εφοδιασμού των καταναλωτών, μέσω της μεταπώλησης υλικών αγαθών ή υπηρεσιών και την προώθηση προϊόντων με επιδίωξη το κέρδος. Συνιστά διαχρονικά σημαντικό παραγωγικό τριτογενή τομέα της ελληνικής οικονομίας με αξιοσημείωτη συνεισφορά στο ΑΕΠ, ενώ από την παρακολούθηση των μεγεθών του λιανικού εμπορίου προκύπτουν συμπεράσματα για την εξέλιξη της κατανάλωσης (σε μέγεθος, χαρακτηριστικά, προτιμήσεις και υποκατάσταση προϊόντων) τόσο των πολιτών όσο και των επιχειρήσεων. Νέες σημαντικές δυνατότητες στον τομέα του εμπορίου δημιουργεί η εκτενέστερη αξιοποίηση ηλεκτρονικών υπηρεσιών (ΕΣΣΕ, 2021α και β).

4.3 Προβλήματα, Ευκαιρίες, Εξελίξεις στο Ευρύτερο Πολιτικό, Κοινωνικό και Οικονομικό Περιβάλλον, καθώς και στο Ειδικότερο Τεχνολογικό-Θεσμικό Περιβάλλον Κάθε Τομέα

Ανάμεσα στις προκλήσεις που αντιμετωπίζει ο τομέας **του εμπορίου** είναι η οξεία ενεργειακή κρίση, οι εντεινόμενες πληθωριστικές πιέσεις, καθώς και η ψηφιακή και «πράσινη» υστέρηση των μικρομεσαίων επιχειρήσεων. Πρόκειται για ζητήματα που, σύμφωνα με την Ελληνική Συνομοσπονδία Εμπορίου και Επιχειρηματικότητας (εφεξής ΕΣΕΕ)⁵, ναρκοθετούν την επίπονη προσπάθεια ανάκαμψης της αγοράς. Την ίδια στιγμή ωστόσο ζητήματα, τα οποία συναρτώνται άμεσα με τις εν λόγω προκλήσεις, όπως είναι η ταχύτατη ψηφιοποίηση και η «πράσινη» μετάβαση της οικονομίας συνιστούν και ευκαιρίες για τον μετασχηματισμό των εμπορικών επιχειρήσεων, όπως άλλωστε και των φυσικών και των ηλεκτρονικών καταστημάτων.

Εν κατακλείδι:

- Ανάκαμψη του εμπορίου (χονδρικού και λιανικού) από το τέλος του 2021, με έμφαση σε υποτομείς όπως είναι το λιανικό εμπόριο μεταχειρισμένων ειδών σε καταστήματα και το λιανικό εμπόριο υποδημάτων και δερμάτινων ειδών σε ειδικευμένα καταστήματα.
- Ανάμεσα στις προκλήσεις που αντιμετωπίζει ο τομέας του εμπορίου η οξεία ενεργειακή κρίση, οι εντεινόμενες πληθωριστικές πιέσεις, καθώς και η ψηφιακή και «πράσινη» υστέρηση των μικρομεσαίων επιχειρήσεων.
- Σημαντικές δυνατότητες για την ανάπτυξη του εμπορίου και την περαιτέρω δραστηριοποίηση των Κοι.Σ.Π.Ε. στον εν λόγω τομέα δημιουργεί η εκτενέστερη αξιοποίηση ηλεκτρονικών υπηρεσιών και η ίδρυση ηλεκτρονικών καταστημάτων.

---

⁵ Οικονομικός Ταχυδρόμος (2022), [Οι Προοπτικές και τα Προβλήματα του Εμπορίου στη Συνάντηση της ΕΣΕΕ με τον Κυριάκο Μητσοτάκη](#).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. Τομέας Υπηρεσιών

5.1 Οικονομικά Μεγέθη Τομέα Οικονομικής Δραστηριότητας

Οι υπηρεσίες εν γένει εβλήθησαν ιδιαίτερα εν μέσω της πανδημίας. Ενδεικτικά αναφέρεται πως, σύμφωνα με στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ., το τέταρτο τρίμηνο του 2020, οι εξαγωγές υπηρεσιών μειώθηκαν κατά 55,4%, συγκριτικά με το τέταρτο τρίμηνο του 2019. Οι εισαγωγές υπηρεσιών μειώθηκαν κατά 30,9%. Πρόκειται για τάσεις που άρχισαν να αντιστρέφονται κατά το δεύτερο τρίμηνο του 2021, όπως άλλωστε αποτυπώνεται και στην ενίσχυση του ΑΕΠ .

Το 2020, οι μεγαλύτερες συγκεντρώσεις επιχειρήσεων στην χαμηλότερη κατηγορία ετήσιου κύκλου εργασιών, δηλαδή κάτω από 50.000 €, παρατηρήθηκαν επίσης στην παροχή εν γένει υπηρεσιών (61,4%). Ομοίως, σε κλαδικό επίπεδο, τον Ιούλιο του 2021, το 23,5% των επιχειρήσεων που παρείχαν υπηρεσίες ήταν οι μικρομεσαίες εκείνες επιχειρήσεις που παρουσίαζαν τον μεγαλύτερο βαθμό υπερχρέωσης (ΙΜΕ-ΓΣΕΒΕΕ, 2021).

Το επόμενο έτος (2021), ο κύκλος εργασιών στις υπηρεσίες υποχώρησε μόνο σε έναν από τους 13 κλάδους τους σε σχέση με το 2020 . Η μεγαλύτερη αύξηση σημειώθηκε μάλιστα στις υπηρεσίες δραστηριοτήτων επεξεργασίας δεδομένων και δραστηριοτήτων παροχής πληροφόρησης (+26,7% αντί +12,0% το 2020). Ακολουθούσαν οι υπηρεσίες δραστηριοτήτων αρχιτεκτόνων και μηχανικών (+20,7%, κατόπιν ηπιότερης αύξησης κατά 4,1% το 2020) και οι νομικές και λογιστικές υπηρεσίες (+13,7% αντί -2,9% το 2020). Ο κύκλος εργασιών στις υπηρεσίες διοικητικών δραστηριοτήτων γραφείου ενισχύθηκε επίσης κατά 12,7% αντί οριακών απωλειών 2,7% το 2020, ενώ η δραστηριότητα στις υπηρεσίες διαφήμισης και έρευνας αυξήθηκε κατά 12,0%, περισσότερο από ό,τι το 2020 (+8,6%).

Έπονταν οι υπηρεσίες πληροφορικής (12,5% αντί +0,3% το 2020), οι υπηρεσίες σχετικές με την απασχόληση (+10,2% αντί +4,4%) και οι εκδοτικές δραστηριότητες (9,0% αντί -7,6%). Οι υπηρεσίες τηλεπικοινωνιών ενισχύθηκαν κατά 7,4% (αντί κάμψης κατά 2,6% το 2020). Αντιθέτως, μικρή πτώση στον κύκλο εργασιών, κατά 0,9%, κατεγράφη στις υπηρεσίες ταχυδρομικών και ταχυμεταφορικών δραστηριοτήτων.

Θα πρέπει, τέλος, να σημειωθεί ότι, κατά το πρώτο τρίμηνο 2022, ο δείκτης επιχειρηματικών προσδοκιών στις υπηρεσίες ήταν αισθητά χαμηλότερος σε σχέση με το προηγούμενο τρίμηνο, στις 115,7 μονάδες (από τις 125,4). Η επίδοση αυτή ήταν ωστόσο πολύ υψηλότερη συγκριτικά με εκείνη που κατεγράφη στο αντίστοιχο τρίμηνο του 2021 (70,9 μον.), όταν πολλοί από τους κλάδους των υπηρεσιών βρίσκονταν σε αναστολή λειτουργίας.

5.2 Προοπτικές Τομέα Οικονομικής Δραστηριότητας

Στην περίπτωση **των υπηρεσιών**, θετικές είναι οι προοπτικές ανάπτυξης που εμφανίζουν συγκεκριμένοι επιμέρους τομείς υπηρεσιών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα συνιστά ο τομέας της

εξυπηρέτησης και υποστήριξης πελατών, με έμφαση στις υπηρεσίες πληροφορικής. Θα πρέπει επίσης να ληφθεί υπόψη (και να αξιοποιηθεί αναλόγως η σχετική πληροφορία) πως η τάση στις επιχειρήσεις παροχής υπηρεσιών είναι όλο και περισσότερο πελατοκεντρική. Δίνεται δηλαδή προτεραιότητα στην εξατομικευμένη εξυπηρέτηση των πελατών (ΕΟΠΠΕΠ, 2013).

5.3 Προβλήματα, Ευκαιρίες, Εξελίξεις στο ευρύτερο Πολιτικό, Κοινωνικό και Οικονομικό Περιβάλλον, καθώς και στο Ειδικότερο Τεχνολογικό- Θεσμικό Περιβάλλον κάθε Τομέα

Τα προβλήματα στον εξαιρετικά ευρύ τομέα **των υπηρεσιών**, ο οποίος περιλαμβάνει πολλούς επιμέρους τομείς, διαφοροποιούνται εν πολλοίς αναλόγως του επιμέρους τομέα. Στο σύνολό του ωστόσο ο τομέας των υπηρεσιών ξεχωρίζει εν γένει για την ψηφιακή ωριμότητά του⁶, ενώ πολύ σημαντικές είναι οι δυνατότητες που υπάρχουν για ανάπτυξη ψηφιακών ειδικά υπηρεσιών. Οι εφαρμογές πληροφορικής ιδίως παρέχουν την ευκαιρία σε επιχειρηματίες, οι οποίοι διαθέτουν γνώσεις πληροφορικής και διοίκησης επιχειρήσεων (καθώς και marketing), να αναπτύξουν και να προσφέρουν νέες υπηρεσίες σε ένα ευρύ φάσμα επιχειρήσεων που δεν θα μπορούσαν να αντέξουν από μόνες τους το κόστος ανάπτυξης τέτοιων υπηρεσιών. Στις υπηρεσίες αυτές περιλαμβάνονται π.χ. η δυνατότητα χρήσης λογισμικού ERP (enterprise resource planning) ή CRM (customer relationship management), διαχείρισης έργων και ομάδων εργασίας, κ.λπ. (ΕΟΠΠΕΠ, 2013). Ευκαιρίες παρέχει επίσης και η ανάπτυξη και η παροχή υπηρεσιών τηλεκπαίδευσης⁷.

Εν κατακλείδι:

- Ανάκαμψη των υπηρεσιών, με τη μεγαλύτερη αύξηση στον κύκλο εργασιών να σημειώνεται στις υπηρεσίες δραστηριοτήτων επεξεργασίας δεδομένων και δραστηριοτήτων παροχής πληροφόρησης.
- Προβλήματα στον εξαιρετικά ευρύ τομέα των υπηρεσιών, τα οποία διαφοροποιούνται εν πολλοίς αναλόγως του επιμέρους τομέα των παρεχόμενων υπηρεσιών, ενώ στο σύνολό του ο τομέας ξεχωρίζει εν γένει για την ψηφιακή ωριμότητά του.
- Πολύ σημαντικές οι δυνατότητες που υπάρχουν – και πεδίο για περαιτέρω δραστηριοποίηση των Κοι.Σ.Π.Ε. – στην ανάπτυξη ψηφιακών ειδικά υπηρεσιών, όπως και στην ανάπτυξη υπηρεσιών τηλεκπαίδευσης.

---

⁶ Φούντα, Μ. (2022), [Μικρομεσαίες Επιχειρήσεις: Ξεχωρίζει στην Ψηφιακή Ωριμότητα ο Κλάδος των Υπηρεσιών – Οι Προοπτικές και τα Εμπόδια](#).

⁷ Δουκίδης, Γ. (2021), [Επιχειρηματικές Προκλήσεις και Στρατηγικές σε Καιρό Πανδημίας](#).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6. Πρωτογενής Τομέας

6.1 Οικονομικά Μεγέθη Τομέα Οικονομικής Δραστηριότητας

Ο πρωτογενής τομέας της οικονομίας είναι ο πρώτος σε σειρά κατάταξης τομέας που συνέβαλε στην άνοδο της απασχόλησης το 2021, συγκριτικά με το 2020 (με +34,0 χιλ. απασχολούμενους ή αύξηση 8,3%). Σε σύγκριση επίσης με το τέταρτο τρίμηνο του 2020 είναι ο τομέας εκείνος στον οποίο δημιουργήθηκαν, κατά το πρώτο τρίμηνο του 2021, οι περισσότερες θέσεις εργασίας (+59,3 χιλ. ή +13,1%). Ένα ενδιαφέρον στοιχείο είναι και το ότι ο πρωτογενής τομέας είναι ο τομέας εκείνος της οικονομίας με το μεγαλύτερο ποσοστό αμειβόμενων στον κατώτατο μισθό και τις χαμηλότερες μέσες αποδοχές (IOBE, 2022).

6.2 Προοπτικές Τομέα Οικονομικής Δραστηριότητας

Λαμβάνοντας υπόψη το ότι η χώρα μας διαθέτει τις ιδανικές συνθήκες για γεωργική παραγωγή (συμπεριλαμβανομένων των υδατοκαλλιεργειών), αλλά και ότι η οικονομική κρίση ανέδειξε αδυναμίες του εγχώριου προτύπου ανάπτυξης, το οποίο βασιζόταν εν μέρει στην αύξηση του δανεισμού και της κατανάλωσης, είναι σημαντικό να αντιληφθεί κανείς τα οφέλη από την περαιτέρω ανάπτυξη του **πρωτογενούς τομέα**. Προς την κατεύθυνση αυτή είναι απαραίτητο ωστόσο να βελτιωθεί και ο τρόπος παραγωγής, μέσω της υιοθέτησης και της αξιοποίησης των πλέον σύγχρονων μέσων της τεχνολογίας (IOBE, 2020). Ήδη επισημάνθηκαν επίσης ανωτέρω οι μεγάλες δυνατότητες και ευκαιρίες που ανοίγονται μέσω της ανάπτυξης συνεργειών με άλλους τομείς αιχμής της ελληνικής οικονομίας, όπως είναι η εστίαση.

6.3 Προβλήματα, Ευκαιρίες, Εξελίξεις στο Ευρύτερο Πολιτικό, Κοινωνικό και Οικονομικό Περιβάλλον, καθώς και στο Ειδικότερο Τεχνολογικό-Θεσμικό Περιβάλλον Κάθε Τομέα

Στον πρωτογενή τομέα αναδεικνύονται δύο κύρια σημεία παθογένειας⁸. Το πρώτο είναι η εγκατάλειψη της παραγωγής, της καλλιέργειας, και η τάση για αντικατάστασή της με εισαγωγές προϊόντων. Το δεύτερο είναι η απουσία στροφής προς την τυποποίηση. Τα δύο λειτουργούν ως φαύλος κύκλος. Η χαμηλή χύμα τιμή καθιστά ασύμφορη την καλλιέργεια (ή ορισμένες φορές την περιορίζει στο ελάχιστο σημείο που θα «δικαιολογούσε» την εισπραξη επιδότησης). Ως αποτέλεσμα, η καλλιέργεια που αξιολογείται ως ασύμφορη εγκαταλείπεται. Η παραγωγή μειώνεται και, προς κάλυψή της, ως καταφύγιο λειτουργούν οι εισαγωγές.

---

⁸ Για αυτή και την επόμενη παράγραφο βλ. IOBE (2020) και [Εγγλέζος-Δεληγιαννάκης \(2021\), Πρωτογενής Τομέας και Παραγωγική Ανασυγκρότηση. Υπάρχουν Προοπτικές;](#)

Η αξιοποίηση της ψηφιακής τεχνολογίας (από καλλιεργητικές εφαρμογές μέχρι ηλεκτρονικό κατάστημα) και ο έλεγχος από μέρους των παραγωγών της τυποποίησης/μεταποίησης και της διάθεσης του προϊόντος τους συνιστά λοιπόν μονόδρομο για την αγροτική παραγωγή. Η προώθηση της τυποποίησης δεν απαιτεί μάλιστα να έχει κάποιος και την ανάλογη εγκατάσταση, κάτι που πιθανόν να μην δικαιολογείται από μια μικρή σε ατομικό επίπεδο παραγωγή. Είναι δυνατόν βέβαια περισσότεροι, ως συνεταιρισμός ή ως ομάδα παραγωγών, να αποκτήσουν από κοινού μια τέτοια εγκατάσταση. Μπορεί όμως κάποιος και μόνος του να απευθυνθεί σε τυποποιητήριο τρίτου, το οποίο θα αναλάβει εργολαβικά την τυποποίηση του παραγόμενου προϊόντος (με τον παραγωγό να εισφέρει το προϊόν και ενίοτε τον περιέκτη και τον εργολάβο να αναλαμβάνει την πλήρωση του περιέκτη και ενίοτε την επίθεση των ετικετών, κ.λπ.). Η βιολογική παραγωγή αποτελεί πρόσθετη προτεραιότητα.

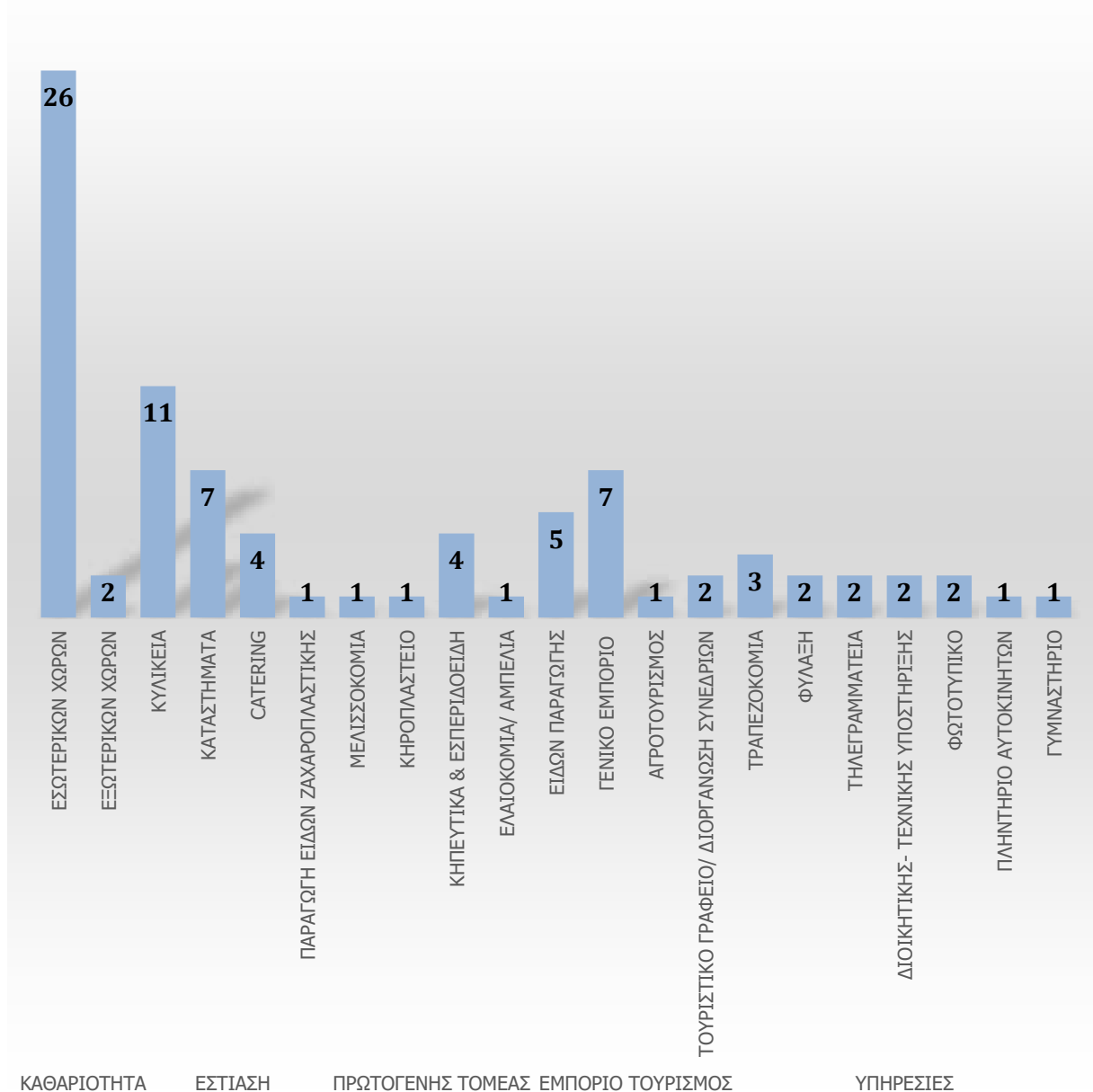
Εν κατακλείδι:

- Ο πρωτογενής τομέας της οικονομίας ο πρώτος σε σειρά κατάταξης τομέας που συνέβαλε στην άνοδο της απασχόλησης το 2021, συγκριτικά με το 2020.
- Δύο κύρια σημεία παθογένειας: η εγκατάλειψη της παραγωγής/ καλλιέργειας και η τάση για αντικατάστασή της με εισαγωγές προϊόντων.
- Σημαντικές δυνατότητες ανάπτυξης, καθώς και περαιτέρω δραστηριοποίησης των Κοι.Σ.Π.Ε. στον εν λόγω τομέα, μέσω συνεργειών με άλλους τομείς αιχμής της ελληνικής οικονομίας, όπως είναι η εστίαση.
- Ομοίως, σημαντικές δυνατότητες ανάπτυξης, καθώς και περαιτέρω δραστηριοποίησης των Κοι.Σ.Π.Ε. στον εν λόγω τομέα, μέσω της αξιοποίησης της ψηφιακής τεχνολογίας (από καλλιεργητικές εφαρμογές μέχρι ηλεκτρονικό κατάστημα), του ελέγχου από μέρους των παραγωγών της τυποποίησης/μεταποίησης και της διάθεσης του προϊόντος τους, όπως και της βιολογικής παραγωγής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7. Παρουσίαση της Δραστηριότητας των Κοι.Σ.Π.Ε. ανά Τομέα

Στο πλαίσιο που ορίζεται από τα ανωτέρω, οφείλει να δει κανείς, όπως έχει ήδη αναφερθεί, και τα στοιχεία που αφορούν μεμονωμένα στους Κοι.Σ.Π.Ε. και την επιχειρηματική δραστηριοποίησή τους. Στο Διάγραμμα 1 παρουσιάζεται ο αριθμός των Κοι.Σ.Π.Ε. και οι κύριες επιχειρηματικές δραστηριότητες ανά οικονομικό τομέα.

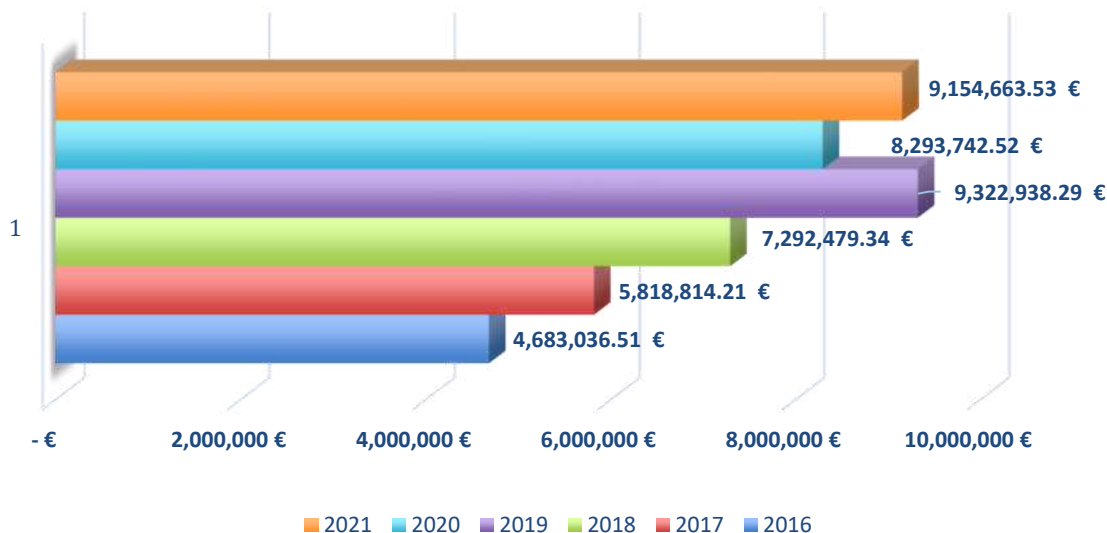
Διάγραμμα 1: Τομείς Δραστηριότητας Κοι.Σ.Π.Ε.

Έτσι, όπως αποτυπώνεται στο Διάγραμμα 2, έως και το 2019, η τάση στον κύκλο εργασιών των Κοι.Σ.Π.Ε. ήταν αυξητική, φτάνοντας το ανώτατο ύψος τη χρονιά εκείνη με 9.322.938,

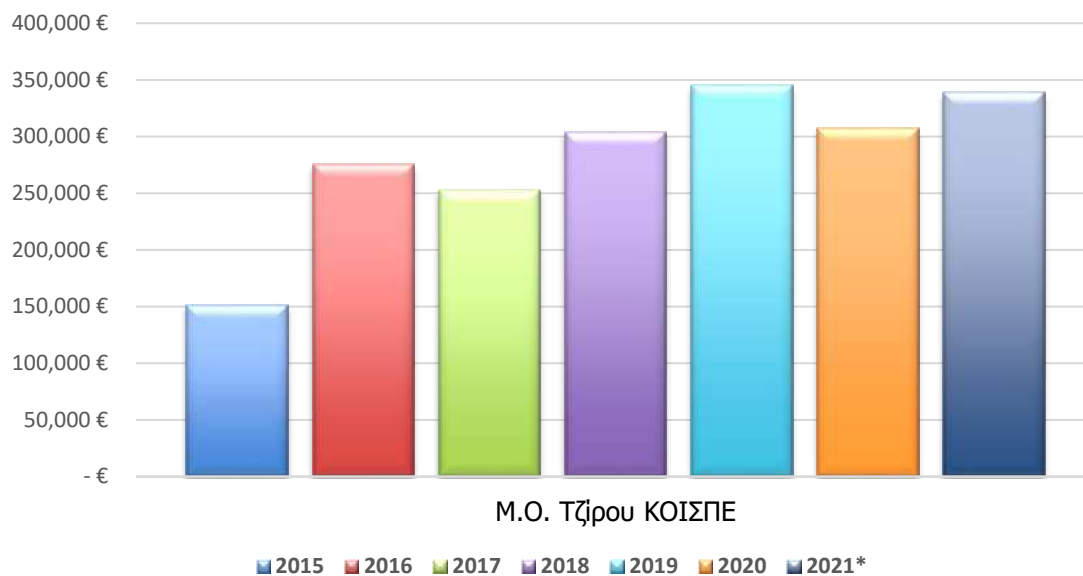
29 €. Το 2020 κατεγράφη ωστόσο σημαντική πτώση, ενώ η πρόβλεψη για το έτος 2021 είναι η επιστροφή στα μεγέθη του 2019 (και πάλι, ωστόσο, με σχετική πτώση).

**Διάγραμμα 2: Κύκλος Εργασιών:
Απολογιστικά 2015-2021 (*Πρόβλεψη 2021)**

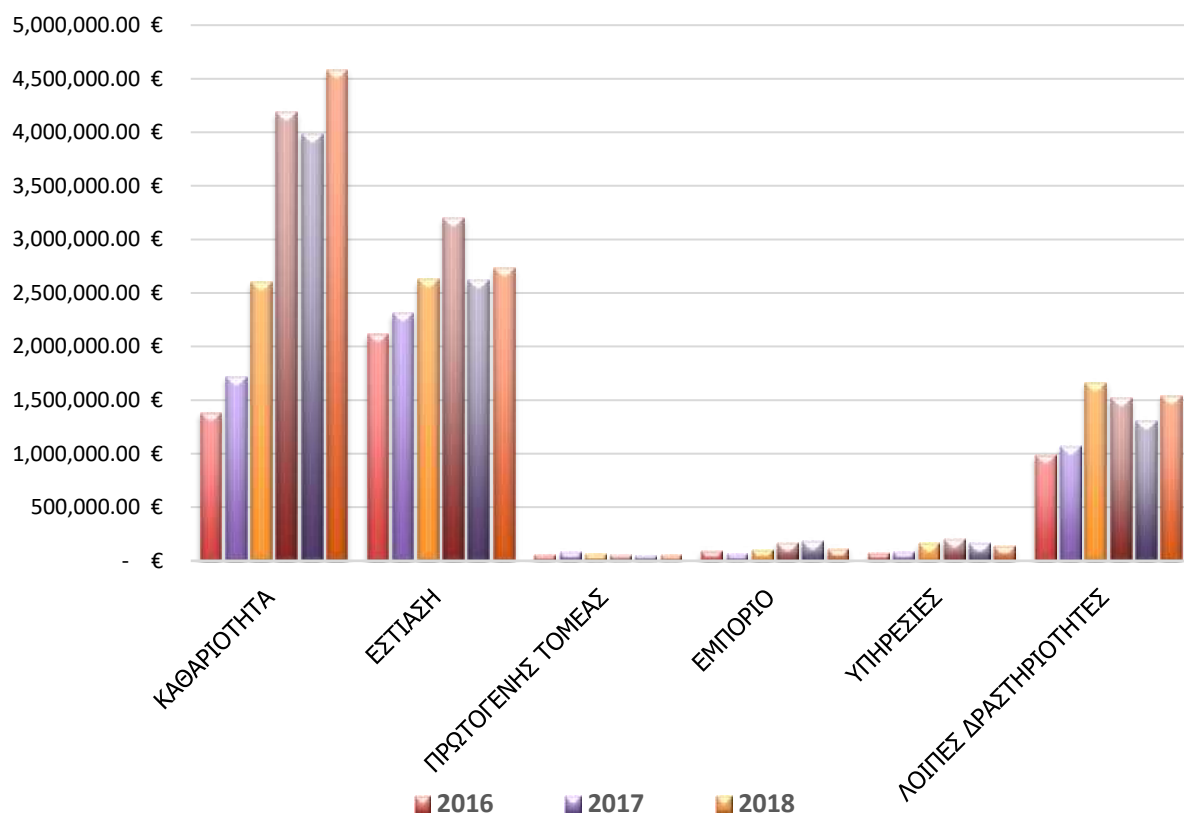
Στο Διάγραμμα 3 που ακολουθεί «οπτικοποιούνται» οι αυξομειώσεις στον μέσο όρο (εφεξής Μ.Ο.) του τζίρου των Κοι.Σ.Π.Ε. μεταξύ των ετών 2016 και 2020, περιλαμβάνοντας και πρόβλεψη για το έτος 2021. Ομοίως προς την εικόνα που αποτυπώνεται στο Διάγραμμα 1 για τον κύκλο εργασιών των Κοι.Σ.Π.Ε., προβλέπεται λοιπόν αύξηση του τζίρου τους για το 2021, ενώ αυξητική είναι η τάση που κατεγράφη μεταξύ των ετών 2017 και 2019.

**Διάγραμμα 3: Διαχρονική Αποτύπωση
Μ.Ο. Τζιρού Κοι.Σ.Π.Ε.**

Το Διάγραμμα 4, στη συνέχεια, περιλαμβάνει στοιχεία που δείχνουν τον κύκλο εργασιών ανά τομέα δραστηριότητας για το διάστημα 2016 έως 2021(πρόβλεψη) που έχει αυξητική τάση στον τομέα της καθαριότητας.

Διάγραμμα 4: Κύκλος εργασιών ανά δραστηριότητα

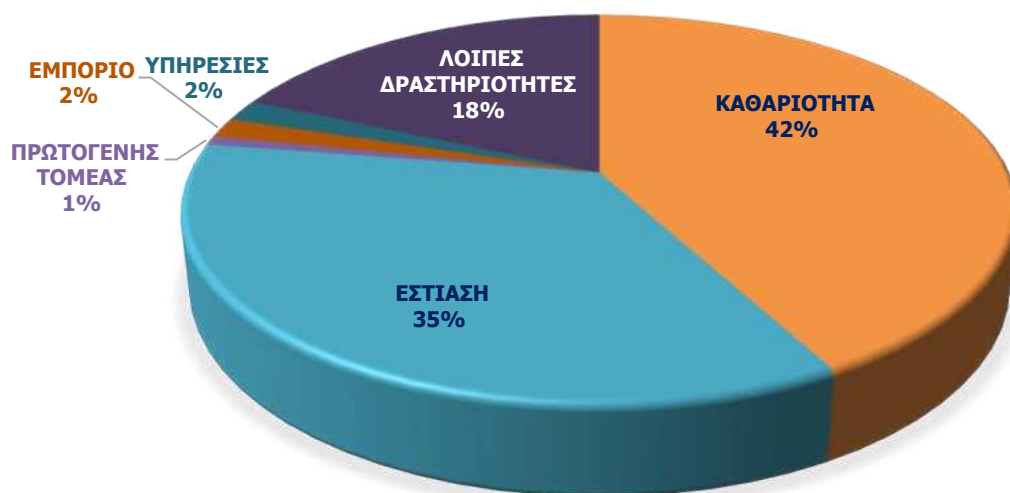

Σημειωτέον ότι, συνολικά, η μεταβολή του τζίρου του συνόλου των Κοι.Σ.Π.Ε. κατά την τελευταία πενταετία ανέρχεται στο +95%· με τη μεταβολή αυτή στο πλήθος των ενεργών Κοι.Σ.Π.Ε. (29 το 2021, από 19 το 2016) να κυμαίνεται στο +56%.

Η κατανομή του τζίρου των Κοι.Σ.Π.Ε. κατά τη διάρκεια της τελευταίας πενταετίας αποτυπώνεται επίσης στο Διάγραμμα 5 κάτωθι ως εξής:

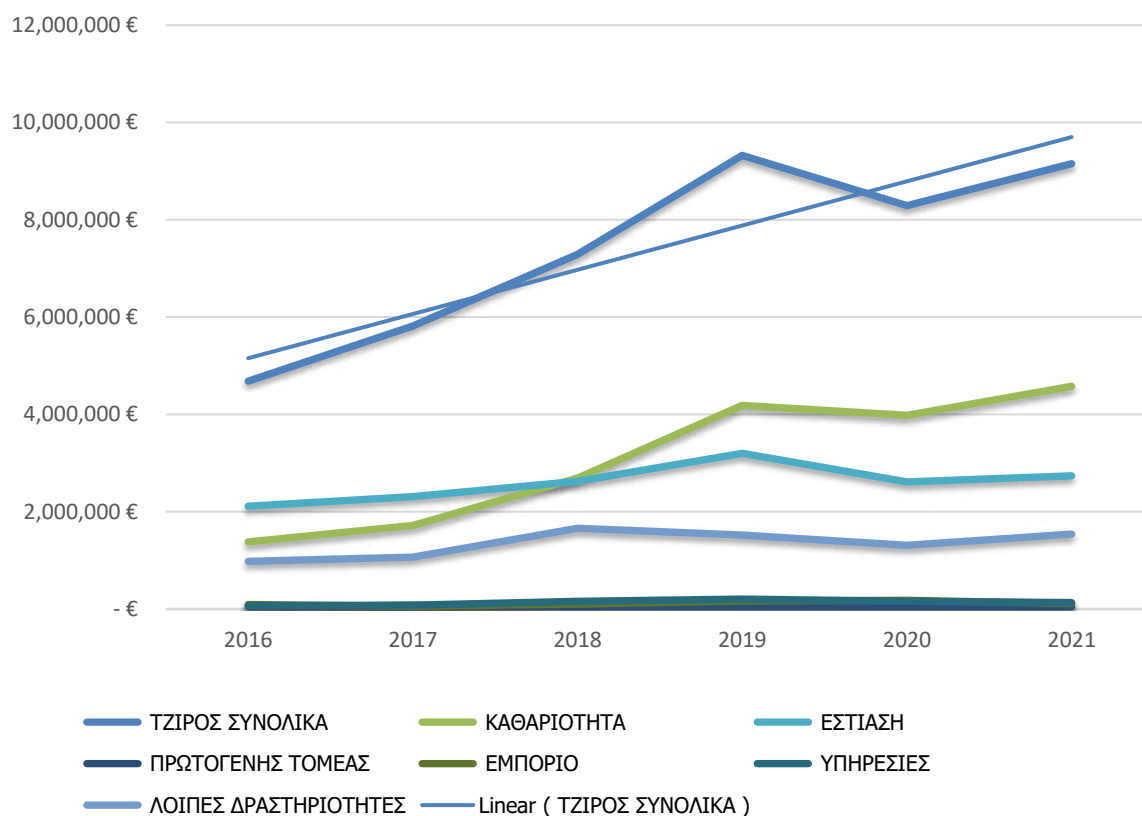
**Διάγραμμα 5:
Κατανομή Τζίρου 5ετίας Ανά Δραστηριότητα**

Όπως φαίνεται και εδώ μεγάλο κομμάτι του τζίρου των Κοι.Σ.Π.Ε. προκύπτει από την καθαριότητα (42%). Ακολουθούν η εστίαση (35%) και οι λοιπές δραστηριότητες (18%), ενώ πολύ μικρό μέρος του τζίρου των Κοι.Σ.Π.Ε. προέρχεται από το εμπόριο, υπηρεσίες εν γένει και τον πρωτογενή τομέα (με ποσοστά που κυμαίνονται μεταξύ του 2% και του 1%).

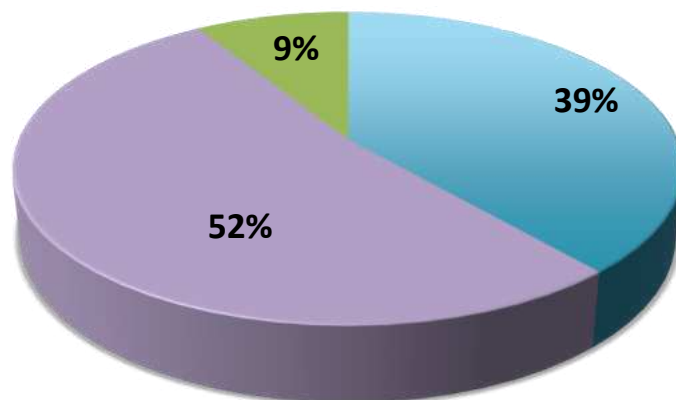
Ο τρόπος επίσης με τον οποίο κινήθηκε κατά τη διάρκεια των τελευταίων πέντε ετών ο συνολικός τζίρος των Κοι.Σ.Π.Ε. ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας αποτυπώνεται στο Διάγραμμα 6 κάτωθι. Όπως φαίνεται ο συνολικός τζίρος των Κοι.Σ.Π.Ε., καθώς και ο τζίρος που προέρχεται από τον τομέα της καθαριότητας, έφτασαν στο ανώτατο σημείο τους το 2019. Στη συνέχεια παρατηρείται πτώση τους που φαίνεται να αντιστρέφεται μετά το 2020. Μέρος της πτώσης που καταγράφεται στον συνολικό τζίρο μεταξύ των ετών 2019 και 2020 αποδίδεται και στην πτωτική πορεία των Κοι.Σ.Π.Ε. του τζίρου της εστίασης την ίδια περίοδο.

Διάγραμμα 6:
Διαχρονική Αποτύπωση Συνολικού Τζίρου των Κοι.Σ.Π.Ε. ανά Δραστηριότητα

Τέλος, τα διαγράμματα 7-9 που ακολουθούν αφορούν στο ανθρώπινο δυναμικό των Κοι.Σ.Π.Ε. Έτσι, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 7 η πλειοψηφία του προσωπικού τους (52.58%) είναι Λήπτες Υπηρεσιών Ψυχικής Υγείας (εφεξής ΛΥΨΥ). Μικρότερο είναι το μερίδιο στην κατανομή των εργαζομένων από τον γενικό πληθυσμό (38,6%) και πολύ μικρότερο το μερίδιο εκείνων που προέρχονται από ευάλωτες κοινωνικές ομάδες (εφεξής ΕΚΟ).

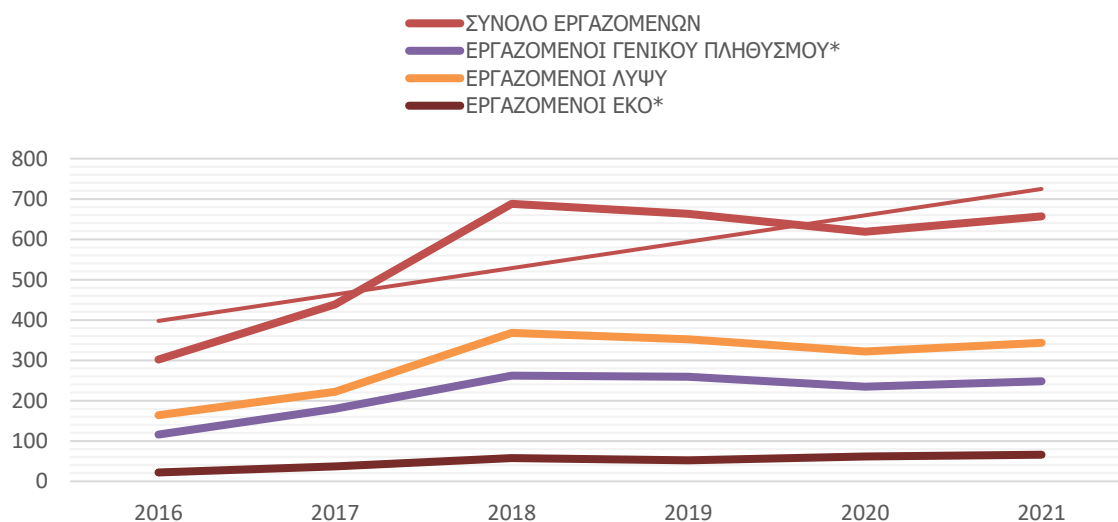
**Διάγραμμα 7:
Κατανομή Προσωπικού Κοι.Σ.Π.Ε. 5ετίας**

■ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΙ ΓΕΝΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ* ■ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΙ ΛΥΨΥ ■ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΙ ΕΚΟ*

Η διαχρονική αποτύπωση των εργαζομένων στους Κοι.Σ.Π.Ε., κατά τη διάρκεια της τελευταίας πενταετίας, αποτυπώνεται στο Διάγραμμα 8. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία, το σύνολο των εργαζομένων στους Κοι.Σ.Π.Ε. έφτασε σε ένα ανώτατο σημείο το 2018, για να καταγράψει στη συνέχεια πτωτική πορεία έως και το 2020. Την ίδια πορεία ακολούθησαν οι εργαζόμενοι Λ.Υ.Ψ.Υ., όπως και οι εργαζόμενοι από τον γενικό πληθυσμό, οι κατηγορίες δηλαδή των εργαζομένων που συνιστούν τη μεγάλη πλειοψηφία εκείνων που απασχολούνται στους Κοι.Σ.Π.Ε.

Διάγραμμα 8: Διαχρονική Αποτύπωση Εργαζομένων

Τέλος στον Πίνακα 1 μπορούμε να παρατηρήσουμε το ανθρώπινο δυναμικό των Κοι.Σ.Π.Ε. βάσει μεγέθους επιχείρησης (cluster) και τομέα δραστηριότητας. Όπως μπορούμε να παρατηρήσουμε ο μεγαλύτερος αριθμός εργαζομένων Λ.Υ.Ψ.Υ. απασχολείται στην καθαριότητα και στα τρία clusters, ενώ είναι εμφανής και η κατανομή ανά τομέα με τις μεγάλες επιχειρήσεις να μην ξεπερνούν τις 4 οικονομικές δραστηριότητες.

Πίνακας 1. Καταγραφή ανθρώπινου Δυναμικού των Κοι.Σ.Π.Ε. βάσει μεγέθους και τομέα δραστηριότητας

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ ΜΕΓΑΛΗ (≥50)	ΔΥΤΙΚΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ	1ο ΤΩΨ ΔΙΑΠΛΟΥΣ	ΑΧΑΪΑΣ "ΦΑΡΟΣ"	ΚΕΡΚΥΡΑΣ "ΝΕΟΙ ΟΡΙΖΟΝΤΕΣ"	8ο ΤΩΨ "ΑΘΗΝΑ-ΕΛΠΙΣ"	9ο ΤΩΨ "ΕΥ ΖΗΝ"	7ο ΤΩΨ "ΑΡΧΙΠΕΛΑΓΟΣ"					
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ												
ΚΑΒΑΡΙΟΤΗΤΑ	●	●	●	●	●	●	●					
ΕΣΤΙΑΣΗ	●		●	●	●	●						
ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ		●										
ΕΜΠΟΡΙΟ							●					
ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ			●									
ΛΟΙΠΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	●		●	●	●		●					
ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΙ												
ΛΥΨΥ	51	37	40	34	19	29	23					
ΕΚΟ	0	26	0	4	7	4	11					
ΓΕΝΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ	135	21	29	24	29	17	13					
ΣΥΝΟΛΟ	186	84	69	62	55	50	47					
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ ΜΕΣΙΑ (11-49)	ΚΑΒΑΛΑΣ	5ο ΤΩΨ "ΗΛΙΟΤΡΟΠΙΟ"	ΦΩΚΙΔΑΣ "ΒΟΛΙΚΑΣ"	ΑΝ.ΘΕΣΣ.ΝΙΚΗΣ-ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ "ΙΡΙΣ"	10ο ΤΩΨ "ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ"	ΑΡΤΑΣ-ΠΡΕΒΕΖΑΣ	ΧΑΝΙΩΝ	3ο ΤΩΨ "ΚΛΙΜΑΣ PLUS"	ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ	ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ-ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ "ΑΝΕΜΟΝΗ"	ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ-ΘΕΣΠΡΟΤΙΑΣ "ΘΥΑΜΙΣ"	
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ												
ΚΑΒΑΡΙΟΤΗΤΑ	●	●	●	●	●	●	●			●	●	
ΕΣΤΙΑΣΗ				●		●		●	●	●		
ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ				●					●			
ΕΜΠΟΡΙΟ			●		●							
ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ		●	●									
ΛΟΙΠΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ					●	●	●	●	●			●
ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΙ												
ΛΥΨΥ	14	9	8	12	19	11	11	22	10	12	11	
ΕΚΟ	0	5	0	0	1	0	2	0	0	0	0	
ΓΕΝΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ	22	15	18	13	4	13	6	1	1	6	4	
ΣΥΝΟΛΟ	36	29	26	25	24	24	19	23	11	18	15	
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ ΜΙΚΡΗ (≤10)	ΡΕΘΥΜΝΟΥ "ΑΡΩΔΑΜΟΣ"	ΕΒΡΟΥ-ΡΟΔΩΠΗΣ "ΝΑΥΤΛΟΣ"	2ο ΤΩΨ "ΠΛΩΡΗ"	ΛΑΡΙΣΑΣ "ΜΥΡΜΙΔΟΝΕΣ"	ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ "ΜΙΤΟΣ"	ΧΙΟΥ "ΔΡΙΩΝ"	ΗΜΑΘΙΑΣ "ΔΕΣΜΟΣ"	ΛΑΣΙΘΙΟΥ "ΠΕΡΙΠΛΟΥΣ"	ΤΡΙΚΑΛΩΝ	ΠΙΕΡΙΑΣ	6ο ΤΩΨ "ΕΙΚΟΝΑ"	
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ												
ΚΑΒΑΡΙΟΤΗΤΑ	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●		
ΕΣΤΙΑΣΗ	●			●		●	●	●		●		
ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ				●						●		
ΕΜΠΟΡΙΟ		●		●	●							
ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ				●		●						●
ΛΟΙΠΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ												
ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΙ												
ΛΥΨΥ	8	4	5	8	5	2	5	5	2	4		
ΕΚΟ	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0		
ΓΕΝΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ	2	6	3	1	3	4	1	1	3	0		
ΣΥΝΟΛΟ	10	10	10	9	8	6	8	6	5	4	0	

7.1 Προβλήματα, Ευκαιρίες και Εξελίξεις στην Επιχειρηματική Δραστηριότητα των Κοι.Σ.Π.Ε.

Τα ανωτέρω οφείλει ωστόσο να θεωρήσει κανείς από κοινού με πληροφορίες για τα προβλήματα, τις ευκαιρίες και τις εξελίξεις που αφορούν συγκεκριμένα στην επιχειρηματική δράση των Κοι.Σ.Π.Ε., όπως είναι αυτές που συλλέχθηκαν μέσω της ποσοτικής και της ποιοτικής έρευνας που πραγματοποιήθηκε για τους σκοπούς του έργου. Έτσι, βάσει των ποσοτικών δεδομένων που συγκεντρώθηκαν μέσω του ερωτηματολογίου που διανεμήθη σε φορείς του δημοσίου, επισημαίνεται π.χ. η ύπαρξη εμποδίων, εκ των οποίων άλλα περισσότερο και άλλα λιγότερο, θέτουν φραγμούς και δημιουργούν προβλήματα στις επιχειρηματικές δραστηριότητες των Κοι.Σ.Π.Ε.

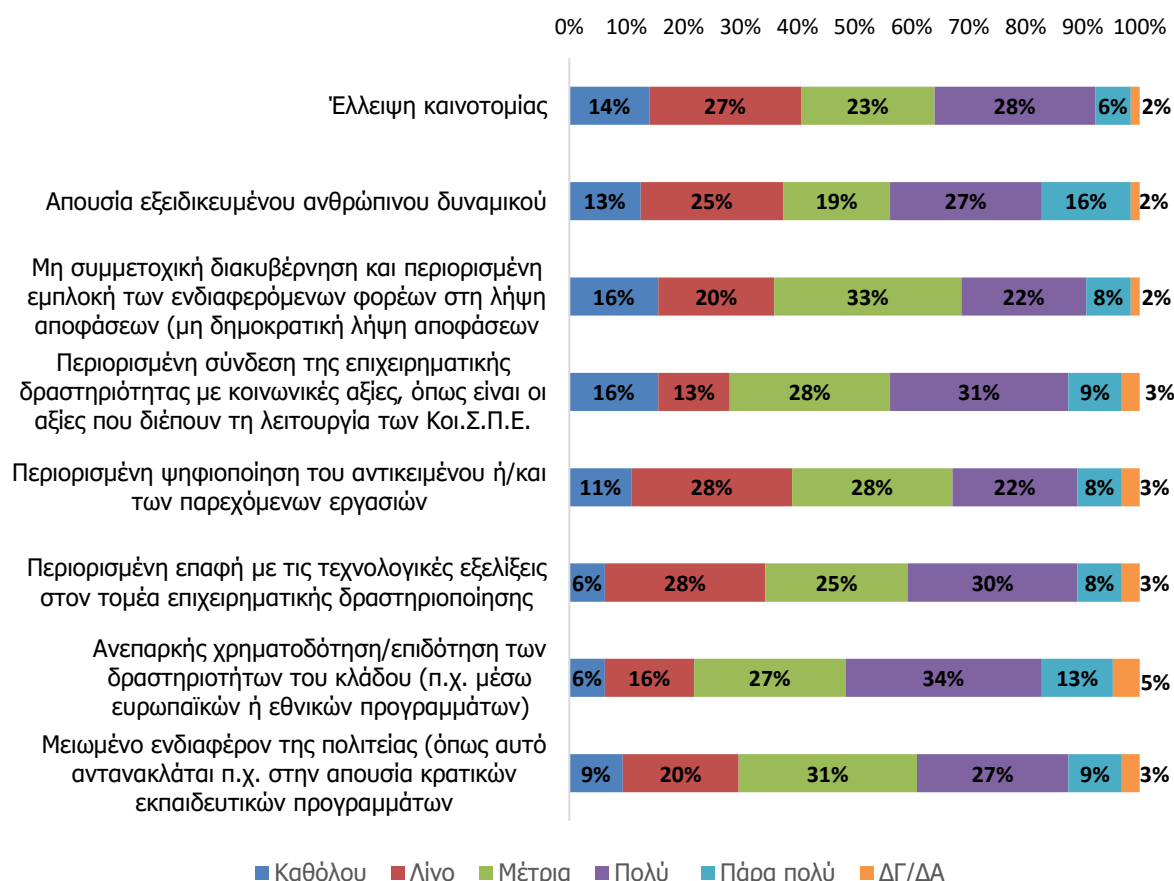
Σε αυτά περιλαμβάνονται: η έλλειψη καινοτομίας· η απουσία εξειδικευμένου ανθρώπινου δυναμικού· η μη συμμετοχική διακυβέρνηση και η περιορισμένη εμπλοκή των ενδιαφερόμενων φορέων στη λήψη αποφάσεων (μη δημοκρατική λήψη αποφάσεων)· η περιορισμένη σύνδεση της επιχειρηματικής δραστηριότητας με κοινωνικές αξίες, όπως είναι οι αξίες που διέπουν τη λειτουργία των Κοι.Σ.Π.Ε.· η περιορισμένη ψηφιοποίηση του αντικείμενου ή/και των παρεχόμενων εργασιών· η περιορισμένη επαφή με τις τεχνολογικές εξελίξεις στον τομέα επιχειρηματικής δραστηριοποίησης του εκάστοτε Κοι.Σ.Π.Ε.· η ανεπαρκής χρηματοδότηση/επιδότηση των δραστηριοτήτων του κάθε τομέα (π.χ. μέσω ευρωπαϊκών ή εθνικών προγραμμάτων)· ή/και το μειωμένο ενδιαφέρον της πολιτείας για τους Κοι.Σ.Π.Ε. και την ανάπτυξη της επιχειρηματικής δράσης τους (όπως αυτό αντανακλάται π.χ. στην απουσία σχετικών κρατικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων).

Όπως αποτυπώνεται και στο Διάγραμμα 9, στη συνέχεια του κειμένου, η απουσία εξειδικευμένου ανθρώπινου προσωπικού και η ανεπαρκής χρηματοδότηση/επιδότηση είναι ωστόσο οι παράγοντες εκείνοι, για τους οποίους οι συμμετέχοντες στην έρευνα συμφωνούν πως δημιουργούν πολύ μεγάλα εμπόδια στην επιχειρηματική δράση των Κοι.Σ.Π.Ε.· όπως αντανακλάται στο ότι 16% και 13% αντίστοιχα των συμμετεχόντων επέλεξαν την απάντηση «πάρα πολύ». Η ανεπαρκής χρηματοδότηση/επιδότηση είναι επίσης ο παράγοντας, όπου παρατηρείται και η υψηλότερη συγκέντρωση συμμετεχόντων στην έρευνα που επέλεξαν ως απάντηση το 'πολύ' (34%).

Πρόκειται για εύρημα, το οποίο συνάδει και με τη βιβλιογραφία επί του θέματος. Ενδεικτικά αναφέρεται πως η σχετική έλλειψη κατάλληλων χρηματοδοτικών εργαλείων, τόσο υπό τη μορφή επιχορηγήσεων και δανείων για ταμειακές ροές, όσο και για κεφάλαια εκκίνησης, εκτιμάται ότι οφείλεται στην ανενέργεια κομβικής σημασίας διατάξεων του ν. 4430/2016 (όπως π.χ. η δημιουργία Ταμείου Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας, εφεξής ΚΑΛΟ)· ή στην παράλειψη υλοποίησης υποστηρικτικών προγραμμάτων που είχαν, ωστόσο, ανακοινωθεί (π.χ. επιχορηγήσεις σε υφιστάμενους φορείς ΚΑΛΟ) ή/και στην περιορισμένη πρόσβαση σε χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες της συμβατικής οικονομίας (Δουβίτσα, υπό δημοσίευση).

Αντιθέτως, η μη συμμετοχική διακυβέρνηση και η περιορισμένη εμπλοκή των ενδιαφερόμενων φορέων στη λήψη αποφάσεων (μη δημοκρατική λήψη αποφάσεων), από κοινού με την περιορισμένη σύνδεση της επιχειρηματικής δραστηριότητας με κοινωνικές αξίες είναι οι παράγοντες εκείνοι που αξιολογούνται ως θέτοντες τα μικρότερα εμπόδια στο περιβάλλον επιχειρηματικής δραστηριότητας των Κοι.Σ.Π.Ε. (16% και 16% και στις δύο περιπτώσεις επέλεξαν ως απάντηση το «καθόλου»).

Διάγραμμα 9: Εμπόδια στο Περιβάλλον Επιχειρηματικής Δραστηριότητας

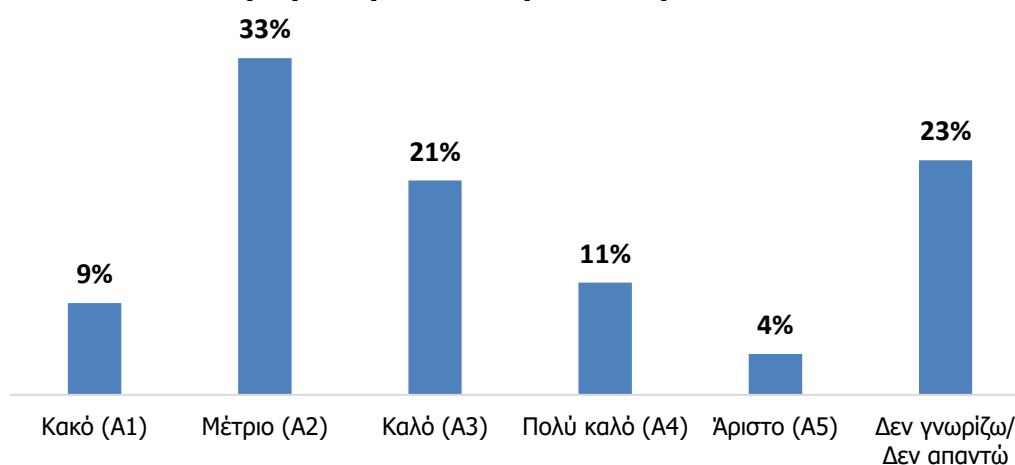

Το ζήτημα της ανεπαρκούς χρηματοδότησης, από κοινού με τη σχετικά περιορισμένη γνώση του νομικού πλαισίου που συζητείται ακολούθως, αλλά και την ανάγκη για ενίσχυση της ευαισθητοποίησης και της ενημέρωσης τόσο για τους Κοι.Σ.Π.Ε. όσο και για τα άτομα με ψυχοκοινωνικά προβλήματα, είναι ζήτημα που τέθηκε μετ’ επιτάσεως και από τους συμμετέχοντες στην ποιοτική έρευνα/συνεντευξιαζόμενους. Προς την κατεύθυνση αυτή της ευαισθητοποίησης και της ενημέρωσης επισημάνθηκε ο κομβικός ρόλος που μπορούν να

παίζουν και οι ίδιοι οι Κοι.Σ.Π.Ε., μέσω της ανάπτυξης δράσεων και συνεργειών για τον σκοπό αυτό με διάφορους φορείς σε τοπικό επίπεδο (π.χ. Δήμους και Πανεπιστήμια).

Πρόβλημα συνιστά ωστόσο, όπως αποτυπώνεται στο Διάγραμμα 10, και η σχετικά περιορισμένη γνώση του θεσμικού πλαισίου που διέπει τη συνεργασία με τους Κοι.Σ.Π.Ε. Πιο συγκεκριμένα, μόνον 15% των συμμετεχόντων στην ποσοτική έρευνα χαρακτήρισαν το επίπεδο γνώσης που διαθέτουν για το υφιστάμενο θεσμικό-νομικό πλαίσιο που διέπει την ανάθεση έργων σε Κοι.Σ.Π.Ε. (π.χ προγραμματικές συμβάσεις που να καλύπτουν Κοι.Σ.Π.Ε. και κατ' αποκλειστικότητα συμβάσεις) ως «πολύ καλό» ή «άριστο»· ενώ πολύ υψηλό (23%) δυστυχώς είναι το ποσοστό εκείνων που απάντησαν «δεν γνωρίζω/δεν απαντώ».

Διάγραμμα 10:
Γνώση Υφιστάμενου Θεσμικού-Νομικού Πλαισίου

Επιπρόσθετα, παρά τη συναίνεση των συνεντευξιζόμενων ως προς το ότι, στην πράξη, το θεσμικό πλαίσιο που διέπει τη συνεργασία και την ανάθεση έργων στους Κοι.Σ.Π.Ε. μοιάζει, σε γενικές γραμμές, να «λειτουργεί», εξαιρουμένης μιας εκ των συνεντευξιζόμενων που έκανε λόγο για πλαίσιο που δεν ενθαρρύνει και τόσο την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας από μέρους των επιχειρήσεων αυτών, η σχετική άγνοια διαφόρων φορέων, τόσο από τον δημόσιο όσο και από τον ιδιωτικό τομέα, αποτελεί ένα από τα ζητήματα που ανεδείχθησαν μέσω της ποιοτικής έρευνας. Έτσι, επισημάνθηκε π.χ. ότι ακόμη και οι νομικές υπηρεσίες δημοσίων φορέων (και Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης, εφεξής ΟΤΑ) μοιάζουν να έχουν πολύ περιορισμένη γνώση του συγκεκριμένου πλαισίου και του πώς υλοποιείται στην πράξη μια συνεργασία με τέτοιου τύπου επιχειρήσεις· ενώ υπογραμμίστηκε και η ανάγκη εναρμόνισης του εν λόγω πλαισίου με το πλαίσιο εκείνο που ρυθμίζει τη «συμπεριφορά» του δημοσίου ως πελάτη.

Χαρακτηριστικό είναι επίσης ότι, όπως ανέφερε μία εκ των συνεντευξιζόμενων, ακόμη και στην περίπτωση που εκφέρουν θετική άποψη για τον χώρο της ΚΑΟ, οι εκπρόσωποι των

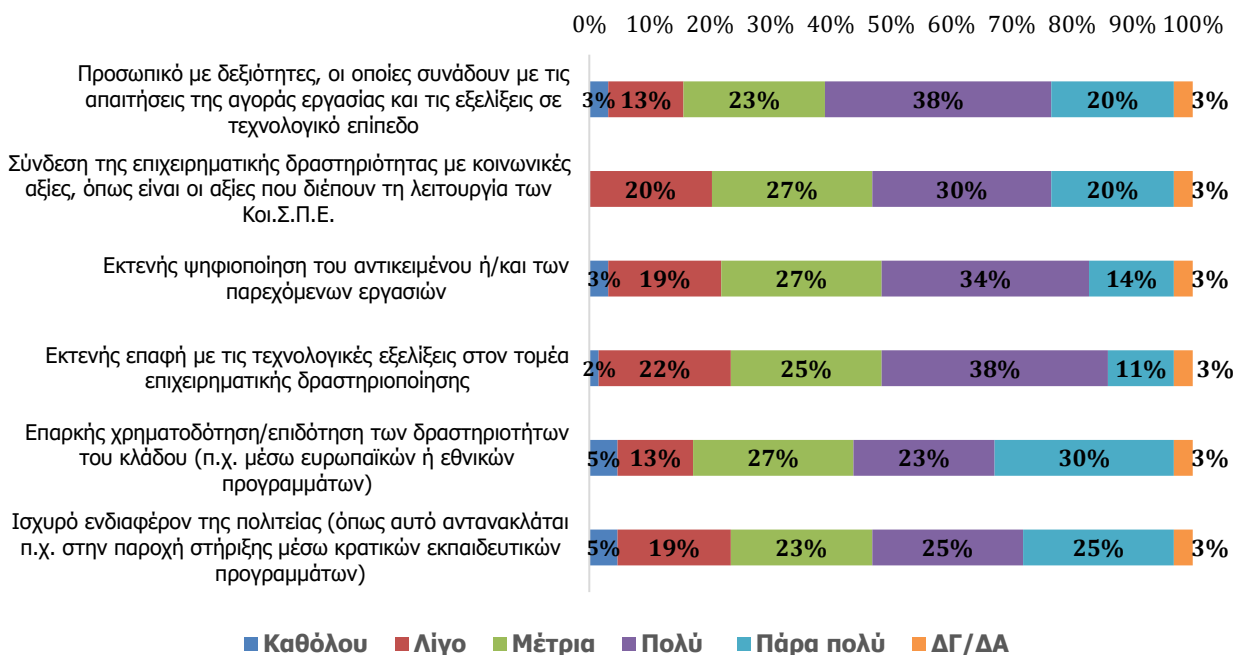
μικρομεσαίων επιχειρήσεων αγνοούν, ως επί το πλείστον, τις διαφορές ανάμεσα στα διάφορα είδη των κοινωνικών επιχειρήσεων, όπως και το με ποιον τρόπο μπορούν να συνεργαστούν με αυτές. Η άγνοια αυτή έχει ως αποτέλεσμα και το ότι οι «συμβατικές» μικρομεσαίες επιχειρήσεις αντιμετωπίζουν συχνά με επιφύλαξη τους Κοι.Σ.Π.Ε., αλλά και άλλες επιχειρήσεις με κοινωνικά χαρακτηριστικά, φοβούμενες ότι πρόκειται για φορείς ενός «αθέμιτου ανταγωνισμού» και προνομιακής μεταχείρισης από το κράτος, στο αντικείμενο στο οποίο δραστηριοποιούνται και οι ίδιες («ομοειδείς επιχειρήσεις»). Για τον λόγο αυτό και επισημάνθηκε πως πρέπει να υπάρξει κρατική μέριμνα προς αποφυγή της «σύγκρουσης» καθαρόαιμων ιδιωτικών επιχειρήσεων με κοινωνικές επιχειρήσεις (π.χ. στον τομέα της καθαριότητας, σε επίπεδο Δήμων, περιγράφοντας με σαφήνεια τα χαρακτηριστικά των έργων που μπορεί να διεκδικήσει η κάθε επιχείρηση).

Πρόκειται για εύρημα, το οποίο βρίσκεται στην ίδια κατεύθυνση με τα ευρήματα της σχετικής βιβλιογραφίας, όπως π.χ. αντανακλάται στην εκτίμηση ότι η συνεργασία των φορέων που δραστηριοποιούνται στον χώρο της ΚΑΟ με τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις είναι ένας τρόπος διασφάλισης της βιωσιμότητάς τους και ενδυνάμωσης της τοπικής επιχειρηματικότητας· και ότι οδηγεί σε ανταλλαγή τεχνογνωσίας και ένα «αμοιβαίο μπόλιασμα» και αμοιβαία στήριξη, υπό όρους όμως, όπως είναι ο σεβασμός στην εργασία, ιδίως αν λάβει υπόψη κανείς πως συχνά η μη κατανόηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της ΚΑΟ από τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις αποτελεί εμπόδιο συνεργασίας μεταξύ των τελευταίων και των επιχειρήσεων της ΚΑΟ (Δουβίτσα, υπό δημοσίευση). Ταυτόχρονα, ως ένα από τα δυνατά σημεία του θεσμικού πλαισίου που αφορά ευρύτερα στον προαναφερθέντα χώρο αναφέρθηκε η προσπάθεια για διεύρυνση και συγκεκριμενοποίηση των ευπαθών/ευάλωτων κοινωνικών ομάδων.

Η έρευνα έριξε όμως φως και σε ευκαιρίες για την ανάπτυξη των επιχειρηματικών δράσεων των Κοι.Σ.Π.Ε. Έτσι, όταν ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες στην ποσοτική έρευνα να αξιολογήσουν, αξιοποιώντας την κλίμακα «ελάχιστα/μετρίως/πολύ/πάρα πολύ», μια σειρά από τέτοιες ευκαιρίες, όπως είναι η εκτενής ψηφιοποίηση του αντικειμένου ή/και των παρεχόμενων εργασιών και η εκτενής επαφή με τις τεχνολογικές εξελίξεις στον τομέα επιχειρηματικής δραστηριοποίησης των Κοι.Σ.Π.Ε., η επαρκής χρηματοδότηση/ επιδότηση των δραστηριοτήτων του κλάδου (π.χ. μέσω ευρωπαϊκών ή εθνικών προγραμμάτων) ήταν ο παράγοντας εκείνος, για τον οποίο το υψηλότερο ποσοστό συμμετεχόντων (30%) επέλεξε την απάντηση «πάρα πολύ». Στο άλλο άκρο, η σύνδεση της επιχειρηματικής δραστηριότητας με κοινωνικές αξίες, όπως είναι οι αξίες που διέπουν τη λειτουργία των Κοι.Σ.Π.Ε., αξιολογήθηκε ως παράμετρος μηδαμινής αξίας για το επιχειρηματικό «άνοιγμα» των Κοι.Σ.Π.Ε. Το Διάγραμμα 11 «οπτικοποιεί» τα προαναφερθέντα στοιχεία:

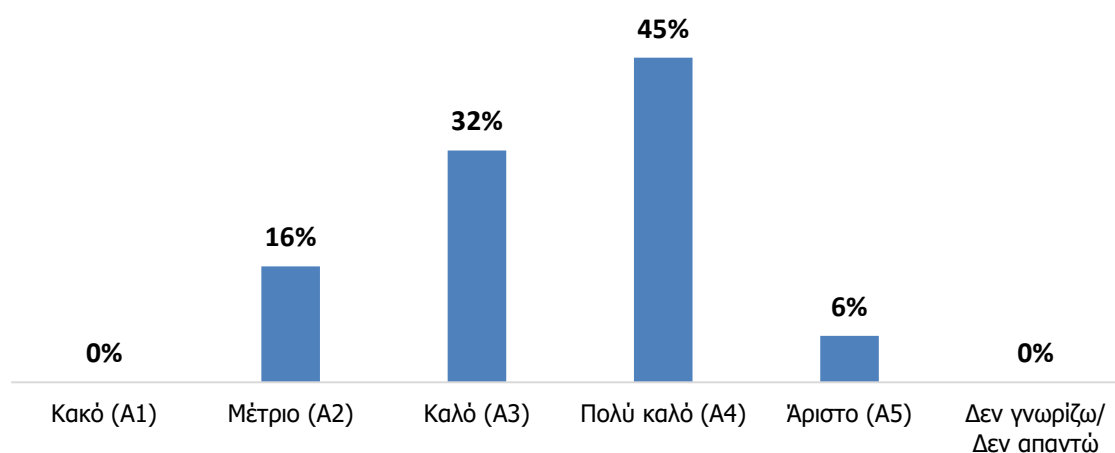
Διάγραμμα 11. Ευκαιρίες του κλάδου δραστηριοποίησης

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8. Ικανοποίηση των Πελατών από τις Παρεχόμενες Υπηρεσίες

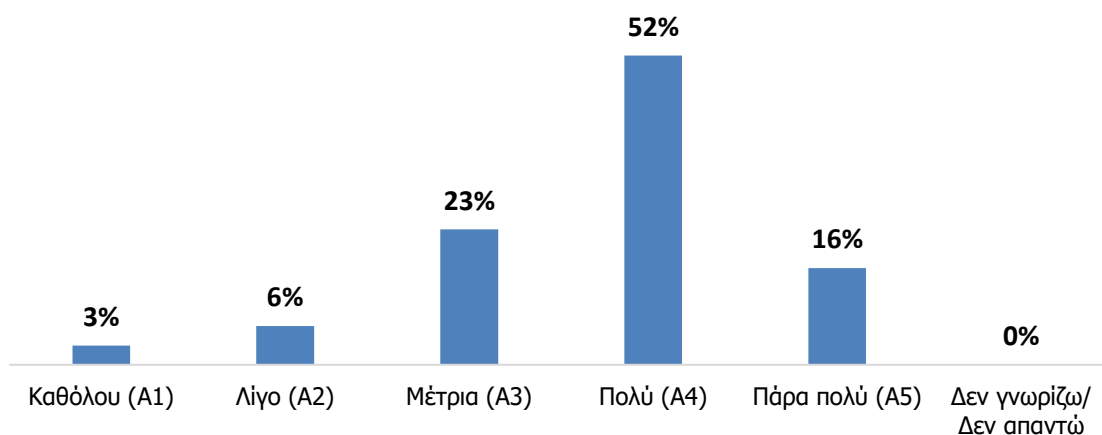
Οι πληροφορίες που συλλέχθηκαν από την ανάλυση των ποσοτικών όσο και των ποιοτικών δεδομένων αποκαλύπτουν την ευρεία ικανοποίηση των πελατών από τις παρεχόμενες υπηρεσίες από τους Κοι.Σ.Π.Ε. Χαρακτηριστικό είναι ότι, στο πλαίσιο της ποσοτικής έρευνας και στην ερώτηση «πώς θα αξιολογούσατε εν γένει το επίπεδο των προσφερόμενων υπηρεσιών από τους Κοι.Σ.Π.Ε.», το 45% και το 32% των συμμετεχόντων στην έρευνα απάντησε αντίστοιχα «πολύ καλό» και «καλό». Αρκετά ή και πολύ χαμηλότερα είναι τα ποσοστά εκείνων που απάντησαν «μέτριο» (16%) και «άριστο» (6%). Τα στοιχεία αυτά αποτυπώνονται στο Διάγραμμα 12 που ακολουθεί:

**Διάγραμμα 12:
Επίπεδο Προσφερόμενων Υπηρεσιών**

Το επίπεδο των προσφερόμενων από τους Κοι.Σ.Π.Ε. υπηρεσιών φέρεται μάλιστα ως παράγοντας που, όπως αποτυπώνεται στο Διάγραμμα 13 κάτωθι, επηρεάζει την πλειοψηφία των συμμετεχόντων στην έρευνα, όσον αφορά στις προοπτικές της συνεργασίας με τους Κοι.Σ.Π.Ε. Ενδεικτικό αυτής της επίδρασης είναι πως στην ερώτηση «Σε ποιο βαθμό το επίπεδο των προσφερόμενων υπηρεσιών από τους Κοι.Σ.Π.Ε. έχει επηρεάσει ή εκτιμάτε ότι θα επηρεάσει τη διάθεση σας για μελλοντική συνεργασία με τους Κοι.Σ.Π.Ε.; », το 52% των συμμετεχόντων στην ποσοτική έρευνα απάντησε «πολύ». Έπονται σε ποσοστό εκείνοι που απάντησαν «μέτρια» (23%), «πάρα πολύ» (16%), ενώ μόνον 6% και 3% απάντησαν αντίστοιχα «λίγο» ή «καθόλου».

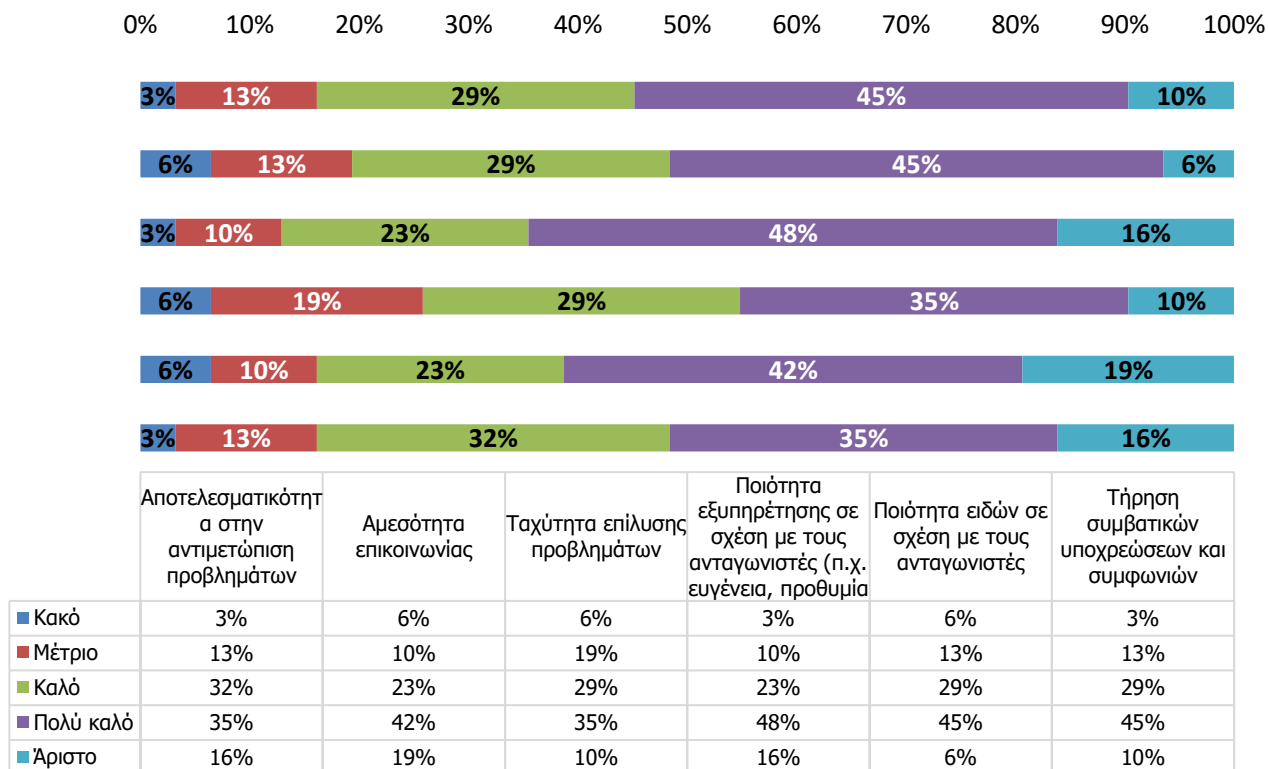
**Διάγραμμα 13:
Δυνατότητα Μελλοντικής Συνεργασίας**

Σε ερώτηση επίσης που αφορά στην αξιολόγηση του επιπέδου των προσφερόμενων από τους Κοι.Σ.Π.Ε. υπηρεσιών, βάσει μιας σειράς από κριτήρια, όπως είναι η τήρηση συμβατικών υποχρεώσεων και συμφωνιών, η ποιότητα ειδών σε σχέση με τους ανταγωνιστές, η ταχύτητα και αμεσότητα επικοινωνίας και επίλυσης προβλημάτων που ανακύπτουν, τα ποσοστά εκείνων που επέλεξαν ως απάντηση το «πολύ καλό» και «άριστο» είναι αρκετά υψηλά. Πιο συγκεκριμένα, τα αθροιστικά ποσοστά των απαντήσεων για το «πολύ καλό» και «άριστο» επίπεδο προσφερόμενων υπηρεσιών κυμαίνονται από 64% (στην περίπτωση της ποιότητας της εξυπηρέτησης σε σχέση με τους ανταγωνιστές) έως και 45% (στην περίπτωση της ταχύτητας επίλυσης προβλημάτων). Στον αντίποδα, πολύ χαμηλά κινούνται τα ποσοστά

εκείνων που χαρακτήρισαν ως «κακό» το επίπεδο των προσφερόμενων υπηρεσιών (μεταξύ

Διάγραμμα 14: Επίπεδο Προσφερόμενων Υπηρεσιών των Κοι.Σ.Π.Ε.

■ Κακό ■ Μέτριο ■ Καλό ■ Πολύ καλό ■ Άριστο

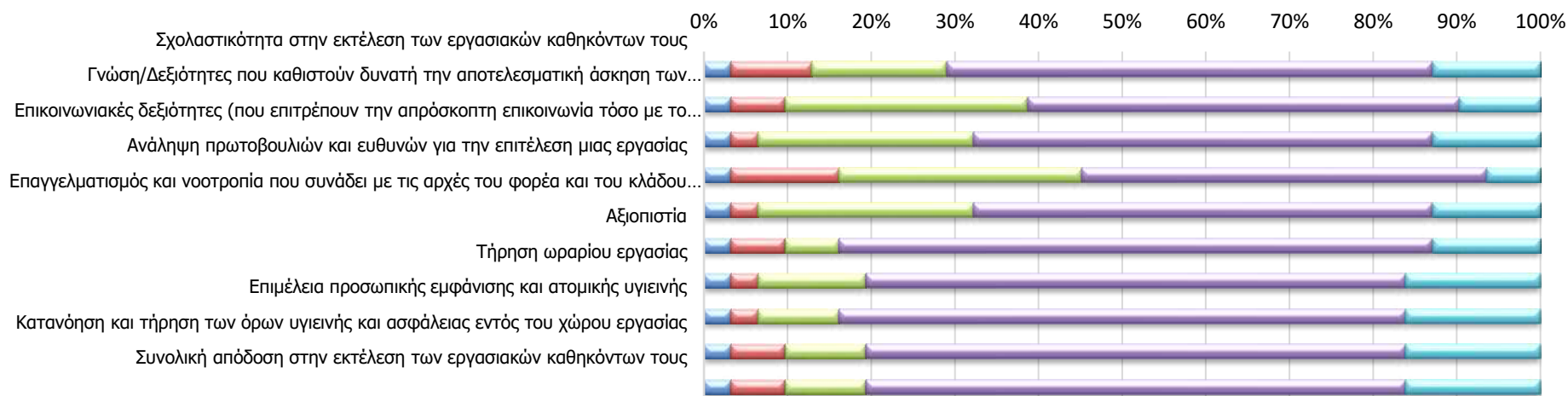
του 6% και του 8%). Τα στοιχεία αυτά αποτυπώνονται στο Διάγραμμα 14 κάτωθι:

Ομοίως, ψηλά κινούνται και τα επίπεδα ικανοποίησης από τη συνεργασία με τους εργαζόμενους στους Κοι.Σ.Π.Ε. Για την αξιολόγησή τους ελήφθη υπόψη μια σειρά από κριτήρια. Σε αυτά περιλαμβάνονται η σχολαστικότητα στην εκτέλεση των εργασιακών καθηκόντων τους, γνώση/δεξιότητες που καθιστούν δυνατή την αποτελεσματική άσκηση των καθηκόντων τους, ανάληψη πρωτοβουλιών και ευθυνών για την επιτέλεση μιας εργασίας και εν τέλει η συνολική απόδοση στην εκτέλεση των εργασιακών καθηκόντων τους.

Όπως φαίνεται και στο Διάγραμμα 15 ακολούθως, τα αθροιστικά ποσοστά εκείνων που δηλώνουν «πολύ» και «πάρα πολύ» ικανοποιημένοι από τη συνεργασία με τους εργαζόμενους στους Κοι.Σ.Π.Ε. κυμαίνονται από 84% (στην περίπτωση της επιμέλειας προσωπικής εμφάνισης και ατομικής υγιεινής, όπως και σε αυτή της αξιοπιστίας) έως και 54% (στην περίπτωση της ανάληψης πρωτοβουλιών και ευθυνών για την επιτέλεση μιας εργασίας). Πολύ χαμηλά (στο 3%) (και απολύτως ισομερώς καταναμημένα ανάμεσα στα διαφορετικά κριτήρια αξιολόγησης που περιλαμβάνονται στην έρευνα) κυμαίνονται τα ποσοστά των συμμετεχόντων

στην ποσοτική έρευνα που δηλώνουν «καθόλου» ικανοποιημένοι από τη συνεργασία με τους εργαζομένους των Κοι.Σ.Π.Ε.

Διάγραμμα 15. Ικανοποίηση απο την συνεργασία με Κοι.Σ.Π.Ε

	Συνολική απόδοση στην εκτέλεση των εργασιακών καθηκόντων τους	Κατανόηση και τήρηση των όρων υγιεινής και ασφάλειας εντός του χώρου εργασίας	Επιμέλεια προσωπικής εμφάνισης και ατομικής υγιεινής	Τήρηση ωραρίου εργασίας	Αξιοπιστία	Επαγγελματισμός και νοοτροπία που συνάδει με τις αρχές του φορέα και του κλάδου στον οποίο δραστηριοποιείστε	Ανάληψη πρωτοβουλιών και ευθυνών για την επιτέλεση μιας εργασίας	Επικοινωνιακές δεξιότητες (που επιτρέπουν την απρόσκοπτη επικοινωνία τόσο με το κοινό όσο και με τους συναδέλφους τους	Γνώση/Δεξιότητες που καθιστούν δυνατή την αποτελεσματική άσκηση των καθηκόντων τους	Σχολαστικότητα στην εκτέλεση των εργασιακών καθηκόντων τους
Καθόλου	3%	3%	3%	3%	3%	3%	3%	3%	3%	3%
Λίγο	6%	6%	3%	3%	6%	3%	13%	3%	6%	10%
Μέτρια	10%	10%	10%	13%	6%	26%	29%	26%	29%	16%
Πολύ	65%	65%	68%	65%	71%	55%	48%	55%	52%	58%
Πάρα πολύ	16%	16%	16%	16%	13%	13%	6%	13%	10%	13%

Οι συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν επικύρωσαν την αίσθηση του υψηλού βαθμού ικανοποίησης από τις υπηρεσίες που παρέχονται από τους Κοι.Σ.Π.Ε., οι οποίες κατά βάση αφορούν στην καθαριότητα και τη φύλαξη. Ως ένα από τα θετικότερα στοιχεία της συνεργασίας με τους Κοι.Σ.Π.Ε. αναφέρθηκε η αμεσότητα της επικοινωνίας, η οποία περιορίζει κατά πολύ τη γραφειοκρατία και αποδίδεται εν πολλοίς, σύμφωνα με τα λεγόμενα ενός εκ των συνεντευξιζόμενων στο θεσμικό πλαίσιο που διέπει τη συνεργασία με τους Κοι.Σ.Π.Ε. Σε γενικές γραμμές, φαίνεται επίσης πως η ικανοποίηση από τις παρεχόμενες υπηρεσίες ήταν υψηλότερη στην περίπτωση της καθαριότητας, από ό,τι στη φύλαξη. Η ικανοποίηση από το επίπεδο των εν λόγω υπηρεσιών συνδέθηκε επίσης και με την αποδοχή που εισπράττουν οι ΛΥΨΥ από το περιβάλλον εργασίας τους.

Εξαιρέση στο παραπάνω μοτίβο, όπως ανέφερε μία εκ των συνεντευξιζόμενων, αποτέλεσαν προβλήματα, τα οποία ανέκυψαν ιδίως στην επικοινωνία με εργαζόμενο/ΛΥΨΥ (ήταν κωφάλαλος και η επικοινωνία μαζί του ήταν αρκετά δυσχερής). Για την επίλυσή τους ωστόσο ζητήθηκε πρόσθετη υποστήριξη από τον συνεργαζόμενο Κοι.Σ.Π.Ε. Όπως επισημάνθηκε, υποστήριξη πρέπει να παρέχεται στα άτομα που αντιμετωπίζουν ψυχοκοινωνικά προβλήματα τόσο εντός του φορέα-πελάτη που τους απασχολεί όσο και εντός του ίδιου του Κοι.Σ.Π.Ε.

Τα σχόλια αυτά για το υποστηρικτικό πλαίσιο των Κοι.Σ.Π.Ε. καλό θα ήταν να δει κανείς σε συνδυασμό με τις σχετικές παρατηρήσεις και ενστάσεις που έχουν διατυπωθεί στη σχετική βιβλιογραφία. Ενδεικτικά αναφέρεται η εκτίμηση πως ο κατακερματισμός που διέπει σε επίπεδο θεσμικό τους φορείς που δραστηριοποιούνται στον χώρο της ΚΑΛΟ μεταφέρθηκε και στο πεδίο, με τον αναδυόμενο συνεργατισμό να παραμένει αποκομμένος από παραδοσιακούς φορείς κοινωνικής οικονομίας, όπως είναι π.χ. οι αγροτικοί συνεταιρισμοί (Δουβίτσα, υπό δημοσίευση).

Τέλος, διαπιστώνεται η συναίνεση των συνεντευξιζόμενων αναφορικά με την ανάγκη να συνεχιστεί και να ενθαρρυνθεί περαιτέρω η συνεργασία με τους Κοι.Σ.Π.Ε., και ως ένας τρόπος για τη στήριξη και την ένταξη ατόμων που αντιμετωπίζουν ψυχοκοινωνικά προβλήματα.

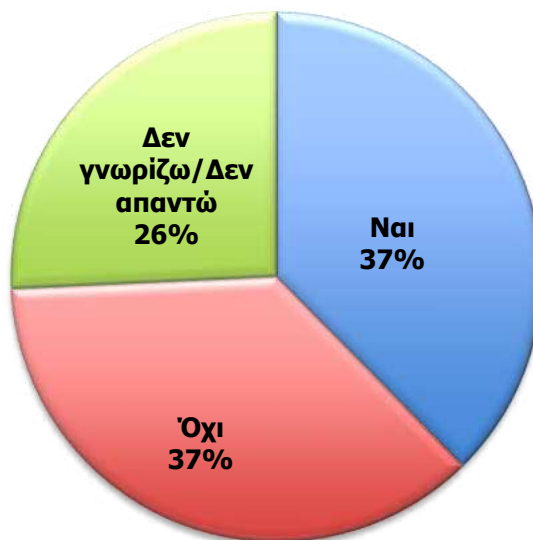
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9. Προοπτικές Συνεργασίας και Υποστήριξης της Οικονομικής Δραστηριότητας των Κοι.Σ.Π.Ε. από Φορείς Ιδιωτικού ή Δημοσίου Τομέα

Τόσο τα ποσοτικά όσο και τα ποιοτικά δεδομένα που συλλέχθηκαν στο πλαίσιο της έρευνας καταδεικνύουν την ύπαρξη σημαντικών προοπτικών για συνεργασία με τους Κοι.Σ.Π.Ε. και υποστήριξη της οικονομικής δραστηριότητάς τους. Έτσι, από τους συμμετέχοντες στην ποσοτική έρευνα που, βάσει της εμπειρίας τους από τη συνεργασία με τους Κοι.Σ.Π.Ε., είχαν τη δυνατότητα να αξιοποιήσουν στο έπακρο το υφιστάμενο θεσμικό-νομικό πλαίσιο που διέπει την ανάθεση έργων σε Κοι.Σ.Π.Ε, η συντριπτική πλειοψηφία (92%) εκφράζει το ενδιαφέρον της για τη συνέχιση της εν λόγω συνεργασίας.

Τα Διαγράμματα 16 και 17 που ακολουθούν «οπτικοποιούν» την πληροφορία, η οποία συλλέχθηκε σχετικά με το ποσοστό εκείνων που κατ' αρχάς είχαν την ευκαιρία να αξιοποιήσουν στο έπακρο το προαναφερθέν πλαίσιο (38%), με 37% και 26% αντίστοιχα των συμμετεχόντων να απαντούν αρνητικά ή να επιλέγουν το «δεν γνωρίζω/δεν απαντώ» και σχετικά με το ποσοστό εκείνων που, κατά δεύτερον, εφόσον απάντησαν θετικά, δήλωσαν ότι θα τους ενδιέφερε η συνέχιση της συνεργασίας με τους Κοι.Σ.Π.Ε. (92%), έναντι 5% και 3% των συμμετεχόντων που απάντησαν αρνητικά ή «δεν γνωρίζω/δεν απαντώ».

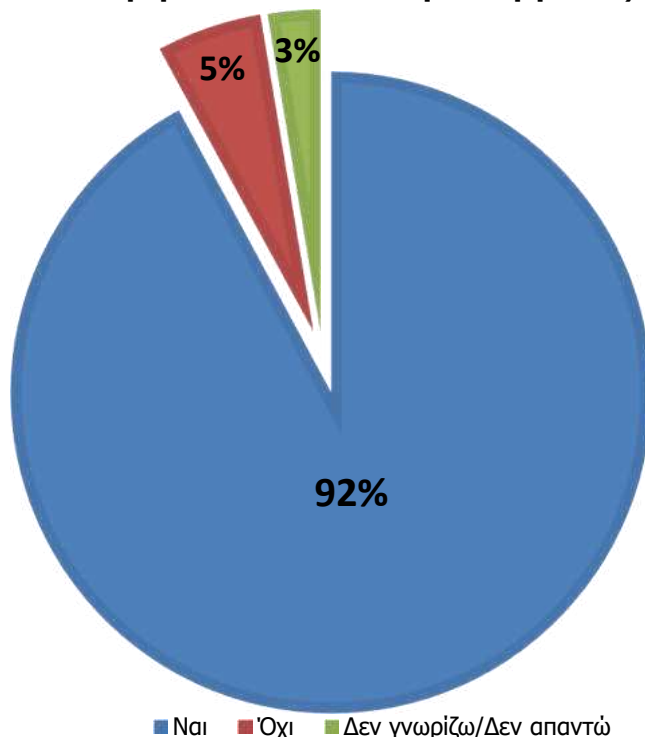

Διάγραμμα 16: Αξιοποίηση Υφιστάμενου Θεσμικού-Νομικού Πλαισίου

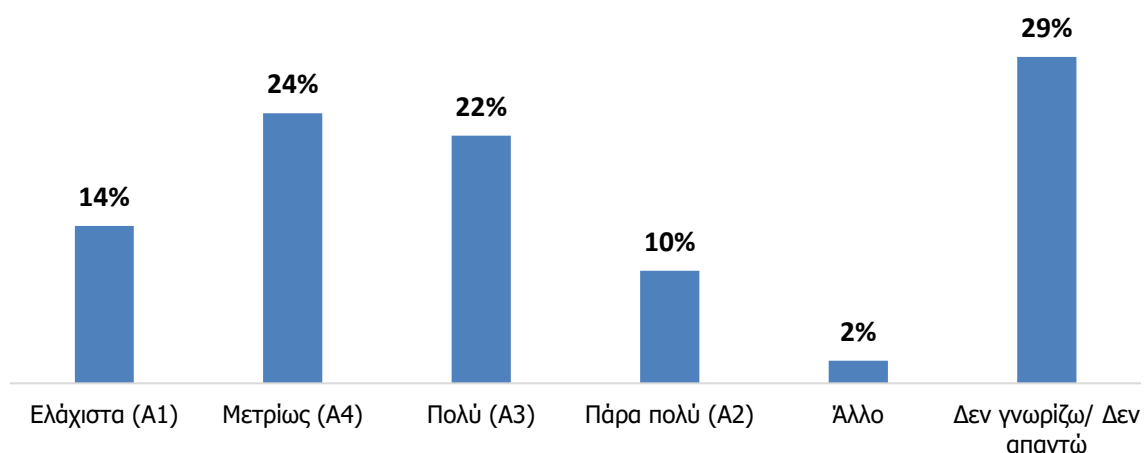
■ Ναι ■ Όχι ■ Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ

Διάγραμμα 17:
Ενδιαφέρον Για Ανανέωση Συνεργασίας

Επιπρόσθετα, όπως αποτυπώνεται και στο Διάγραμμα 18, οι συμμετέχοντες στην ποσοτική έρευνα δήλωσαν ότι το θεσμικό πλαίσιο που διέπει τη συνεργασία με τους Κοι.Σ.Π.Ε. έχει επηρεάσει ή εκτιμούν ότι θα επηρεάσει τη διάθεσή τους για συνεργασία με τους Κοι.Σ.Π.Ε κυρίως «μετρίως» (24%) ή «πολύ» (22%). Το 14% των συμμετεχόντων επέλεξε την απάντηση «ελάχιστα» και το 10% «πάρα πολύ», ενώ ένα 2% ανέφερε ότι το εν λόγω πλαίσιο δεν συνιστά τον κύριο λόγο που τους αποτρέπει από συνεργασία με τους Κοι.Σ.Π.Ε. Πολύ μεγάλο είναι δυστυχώς και το ποσοστό των συμμετεχόντων (29%) που απάντησαν «δεν γνωρίζω/δεν απαντώ».

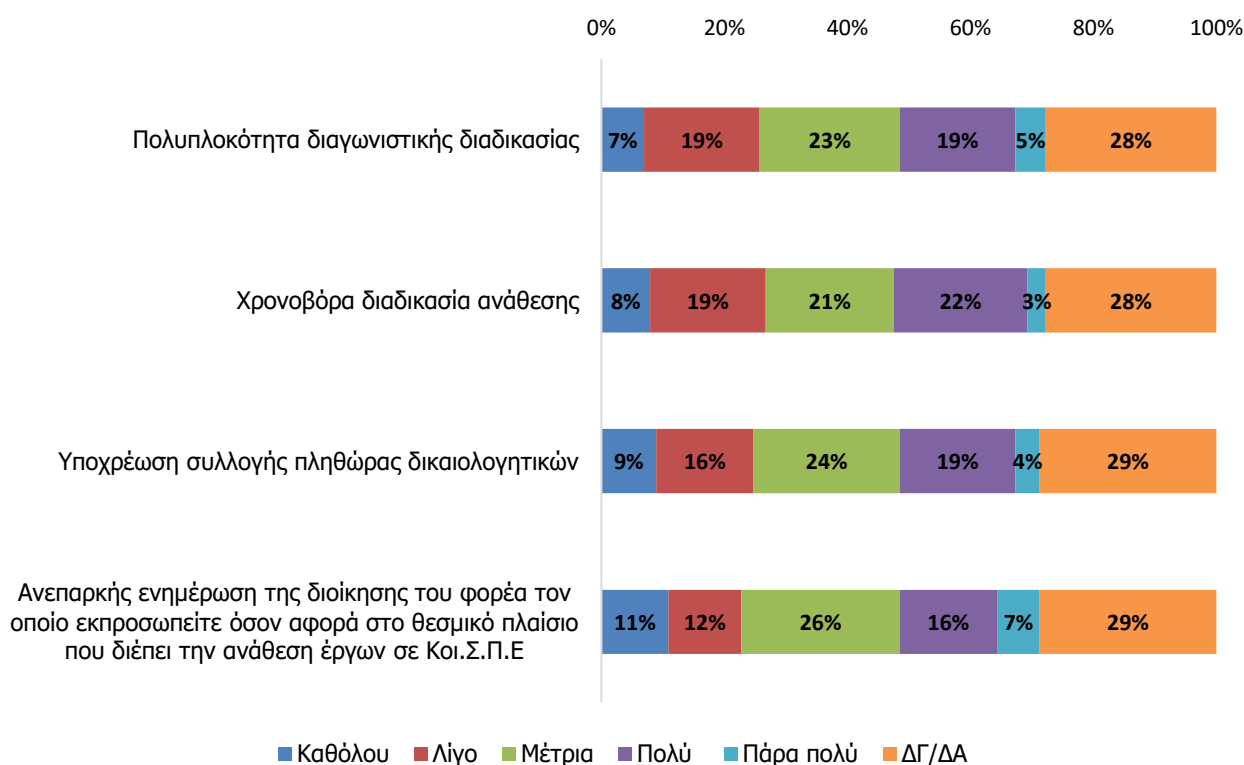
Διάγραμμα 18: Επίδραση Θεσμικού Πλαισίου

Σε συνέχεια της αναφοράς που έγινε ωστόσο αμέσως παραπάνω και στο ότι το θεσμικό πλαίσιο που διέπει τη συνεργασία με τους Κοι.Σ.Π.Ε. δεν συνιστά τον κύριο αποτρεπτικό παράγοντα συνεργασίας με αυτούς, επισημαίνονται και άλλες «διοικητικού χαρακτήρα» δυσκολίες, στις οποίες αναφέρθηκαν οι συμμετέχοντες στην έρευνα. Σε αυτές περιλαμβάνονται π.χ. το νομοθετικό πλαίσιο λειτουργίας του ίδιου του δημοσίου, καθώς και η μεγάλη γεωγραφική διασπορά των Κοι.Σ.Π.Ε., από κοινού με την ανάγκη πανελλαδικής κάλυψης.

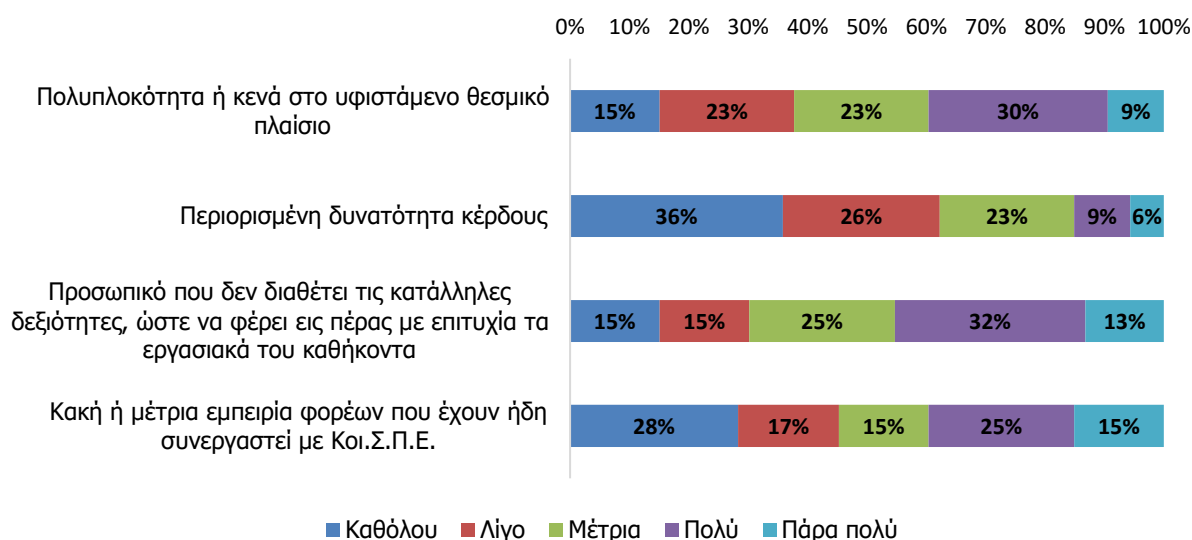
Την ίδια στιγμή, στη συνεργασία με τους Κοι.Σ.Π.Ε. φαίνεται πως τίθενται όμως και θεσμικού χαρακτήρα εμπόδια, όπως είναι η πολυπλοκότητα της διαγωνιστικής διαδικασίας, η χρονοβόρα διαδικασία ανάθεσης, η υποχρέωση συλλογής πληθώρας δικαιολογητικών και η ανεπαρκής ενημέρωση της διοίκησης του φορέα που προτίθεται να συνεργαστεί με Κοι.Σ.Π.Ε. αναφορικά με το θεσμικό πλαίσιο που διέπει τη σχετική ανάθεση έργων. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 19, οι τρεις πρώτοι παράγοντες είναι εκείνοι που, κατά τους συμμετέχοντες στην ποσοτική έρευνα, δημιουργούν, με μικρή διαφοροποίηση ανάμεσά τους, τα μεγαλύτερα προβλήματα. Ο τέταρτος παράγοντας είναι ωστόσο εκείνος, όπου συγκεντρώνεται το κατά τι υψηλότερο ποσοστό αυτών που θεωρούν πολύ μεγάλο εμπόδιο τον εν λόγω παράγοντα για συνεργασία με τους Κοι.Σ.Π.Ε. (όπως αντανακλάται στο 7% των συμμετεχόντων στην έρευνα που επέλεξαν την απάντηση «πάρα πολύ»).

Διάγραμμα 19:
Θεσμικά Εμπόδια στη Συνεργασία με Κοι.Σ.Π.Ε.

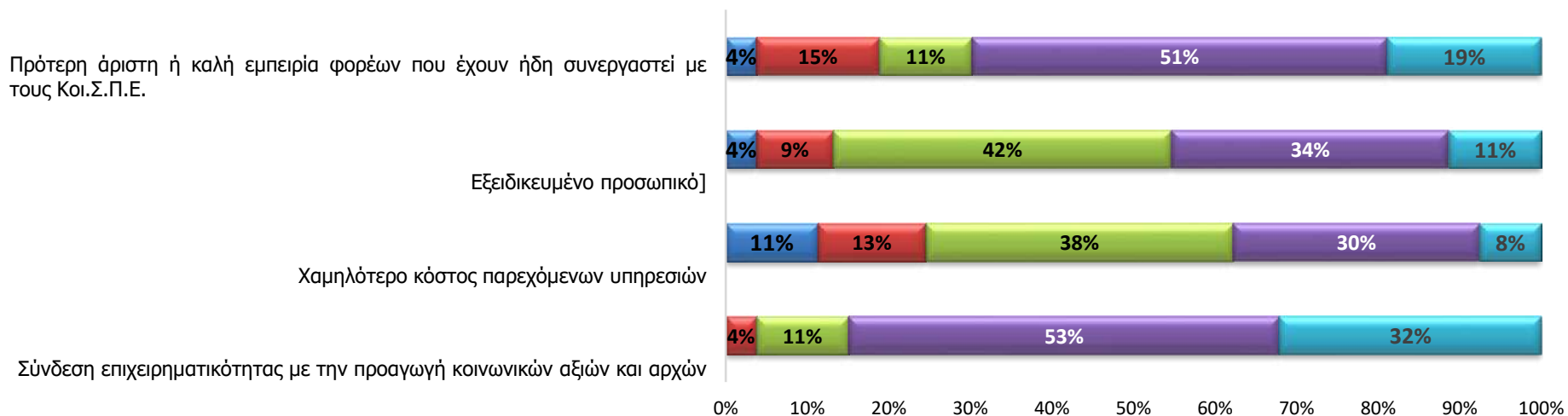
Σε ερώτηση επίσης που αφορά στην ιεράρχηση των κυριότερων λόγων που θα λειτουργούσαν αποτρεπτικά για τη συνεργασία με έναν Κοι.Σ.Π.Ε., όπως είναι η πολυπλοκότητα ή κενά στο υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο, η περιορισμένη δυνατότητα κέρδους ή η κακή ή μέτρια εμπειρία φορέων που έχουν ήδη συνεργαστεί με Κοι.Σ.Π.Ε., οι δύο τελευταίοι αυτοί παράγοντες είναι εκείνοι που ιεραρχούνται ως οι λιγότερο αποτρεπτικοί για συνεργασία. Το Διάγραμμα 20 αποτυπώνει τα σχετικά στοιχεία

Διάγραμμα 20:
Εμπόδια για τη Συνεργασία με Κοι.Σ.Π.Ε.

Στο πλαίσιο της έρευνας αναδείχθηκαν επίσης παράλληλα και σημαντικοί λόγοι για τους οποίους ένας φορέας θα επέλεγε τη συνεργασία με Κοι.Σ.Π.Ε. Στους λόγους αυτούς περιλαμβάνονται η σύνδεση της επιχειρηματικότητας με την προαγωγή κοινωνικών αξιών και αρχών, το χαμηλότερο κόστος των παρεχόμενων υπηρεσιών, το εξειδικευμένο προσωπικό, η πρότερη άριστη ή καλή εμπειρία φορέων που έχουν ήδη συνεργαστεί με τους Κοι.Σ.Π.Ε. Έτσι, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 21, σε ερώτηση που αφορούσε στην ιεράρχηση των αιτιών αυτών, η σύνδεση της επιχειρηματικότητας με την προαγωγή κοινωνικών αξιών και αρχών και η πρότερη άριστη ή καλή εμπειρία φορέων που έχουν ήδη συνεργαστεί με τους Κοι.Σ.Π.Ε. συγκεντρώνουν – αθροιστικά – τα υψηλότερα ποσοστά εκείνων που απάντησαν «πολύ» και «πάρα πολύ» (85% στην περίπτωση του πρώτου παράγοντα και 70% στην περίπτωση του δεύτερου).

Διάγραμμα 21. Πιθανότητα μελλοντικής συνεργασίας

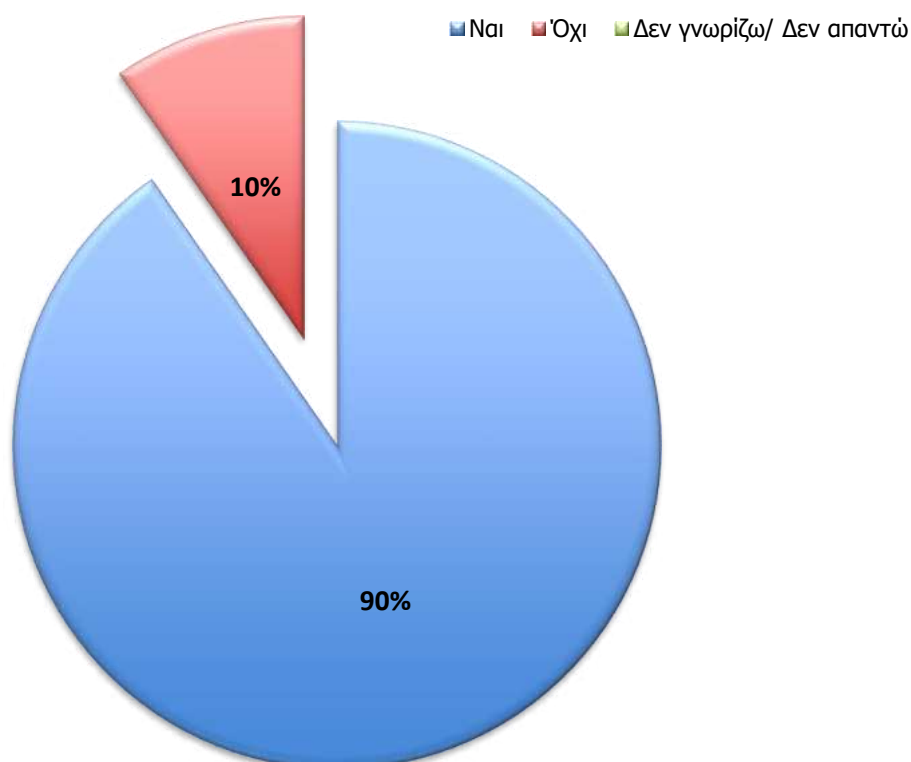

	Σύνδεση επιχειρηματικότητας με την προαγωγή κοινωνικών αξιών και αρχών	Χαμηλότερο κόστος παρεχόμενων υπηρεσιών	Εξειδικευμένο προσωπικό]	Πρότερη άριστη ή καλή εμπειρία φορέων που έχουν ήδη συνεργαστεί με τους Κοι.Σ.Π.Ε.
■ Καθόλου	0%	11%	4%	4%
■ Λίγο	4%	13%	9%	15%
■ Μέτρια	11%	38%	42%	11%
■ Πολύ	53%	30%	34%	51%
■ Πάρα πολύ	32%	8%	11%	19%

■ Καθόλου ■ Λίγο ■ Μέτρια ■ Πολύ ■ Πάρα πολύ

Ως πρόσθετοι λόγοι που θα λειτουργούσαν ενθαρρυντικά για τη συνεργασία με Κοι.Σ.Π.Ε. αναφέρθηκαν επίσης η δημιουργία θέσεων εργασίας και η ψυχοκοινωνική αποκατάσταση ατόμων που αντιμετωπίζουν ψυχοκοινωνικά προβλήματα, καθώς και η συμμετοχή σε συλλογική προσπάθεια με κοινωνικό αντίκτυπο. Όπως φαίνεται τέλος στο Διάγραμμα 22, το 90% των συμμετεχόντων στην ποσοτική έρευνα ανέφερε πως θα σύστηνε τον Κοι.Σ.Π.Ε. σε άλλους, έναντι του χαμηλού ποσοστού εκείνων (10%) που απάντησε αρνητικά.

Διάγραμμα 22:
Θα Συστήνατε τον Κοι.Σ.Π.Ε. σε Άλλους;

Στο πλαίσιο της ποιοτικής έρευνας έγινε τέλος αναφορά και σε τομείς της οικονομίας, στους οποίους, σύμφωνα με τους συνεντευξαζόμενους, θα ήταν περισσότερο εφικτή η συνεργασία με Κοι.Σ.Π.Ε. Ως τέτοιος αναφέρθηκε κατεξοχήν ο τομέας της εστίασης, ως τομέας, στον οποίο, όπως υπογράμμισε μία εκ των συνεντευξαζομένων, είναι περισσότερη εφικτή η ανάπτυξη συνεργειών με τις «συμβατικές» επιχειρήσεις· αλλά και ως τομέας που παρέχει τη δυνατότητα σε άτομα που αντιμετωπίζουν ψυχοκοινωνικά προβλήματα να έρθουν σε επαφή με κόσμο και, κατά τον τρόπο αυτό, να «αποστιγματιστούν».

Αναφορά έγινε επίσης στον τομέα της εκπαίδευσης [παντός τύπου, συμπεριλαμβανομένης της κατάρτισης (π.χ. σεμινάρια για υπολογιστές)], με την επισήμανση ότι, όπως και η εστίαση,

συνιστά τομέα με μεγάλο «εύρος», που απευθύνεται σε πολλά και διαφορετικά κοινά και που αναζητά «νέα κανάλια προβολής» (και μέσω της υιοθέτησης αρχών κοινωνικής επιχειρηματικότητας). Ο πρωτογενής τομέας – και πιο συγκεκριμένα η ενασχόληση με τη γη – αναφέρθηκε ως τομέας που προσφέρει σημαντικές δυνατότητες επέκτασης της επιχειρηματικής δραστηριότητας των Κοι.Σ.Π.Ε. και λόγω του ότι παράγεται προϊόν που μπορεί να πωληθεί, αυξάνοντας τις πιθανότητες και για το άνοιγμα μιας νέας θέσης εργασίας, και λόγω της επιβεβαιωμένης θετικής επίδρασης που έχει η ενασχόληση αυτή στη θεραπευτική αποκατάσταση ατόμων που αντιμετωπίζουν ψυχοκοινωνικά προβλήματα.

Επιπρόσθετα, ανάμεσα στις επισημάνσεις που έγιναν από συνεντευξιζόμενους είναι π.χ. το ότι ένα άτομο με τέτοια προβλήματα ενδέχεται να είναι εξαιρετικός τεχνίτης ή/ και να διαθέτει τις δεξιότητες που θα της/ του επιτρέψουν να διαπρέψει σε κατασκευές/ επισκευές. Θα μπορούσε έτσι να αξιοποιηθεί π.χ. «εργαστηριακά»/ σε επίπεδο εργαστηρίου, σε «χειρωνακτικά επαγγέλματα» και σε συνθήκες ασφάλειας, και χωρίς μάλιστα να καθίσταται αναγκαία η εκτενής έκθεσή της/ του σε εργασιακούς χώρους/ «υπηρεσίες αιχμής», όπου επικρατεί έντονο άγχος και πίεση· που ίσως απορρυθμίζουν με ευκολία και άτομα που δεν αντιμετωπίζουν ψυχοκοινωνικά προβλήματα. Για τον σκοπό αυτό, είναι αναγκαίο να προηγηθεί ωστόσο και η «ουσιαστική και εις βάθος» χαρτογράφηση των δεξιοτήτων των ατόμων που αντιμετωπίζουν ψυχοκοινωνικά προβλήματα.

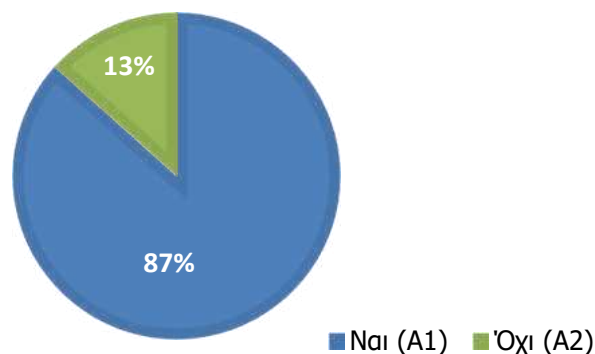
Υπογραμμίστηκε και η αναγκαιότητα παροχής υποστήριξης στους φορείς και τις επιχειρήσεις που συνεργάζονται με Κοι.Σ.Π.Ε., μέσω π.χ. της δημοσιοποίησης των στοιχείων τους, ώστε να προτιμούνται από το καταναλωτικό κοινό. Όπως αναφέρθηκε, η υποστήριξη αυτή μπορεί εν τέλει να κάνει περισσότερο «ακριβή» την παρεχόμενη υπηρεσία από τους Κοι.Σ.Π.Ε., είναι ωστόσο αναγκαίο να παρέχεται· ενώ επισημάνθηκε, τέλος, και η ανάγκη η επιχειρηματική δράση των Κοι.Σ.Π.Ε. να είναι οικονομικά βιώσιμη, αλλά παράλληλα να λαμβάνεται υπόψη και η επίδραση της απασχόλησης σε έναν συγκεκριμένο τομέα των ατόμων που αντιμετωπίζουν ψυχοκοινωνικά προβλήματα στη διαδικασία της θεραπευτικής τους αποκατάστασης (εκφράστηκε π.χ. επιφύλαξη κατά πόσο η απασχόληση στον τομέα της καθαριότητας παρέχει ευκαιρίες για μια τέτοια αποκατάσταση).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10. Στερεότυπα σε Σχέση με τον Διττό Χαρακτήρα των Κοι.Σ.Π.Ε.

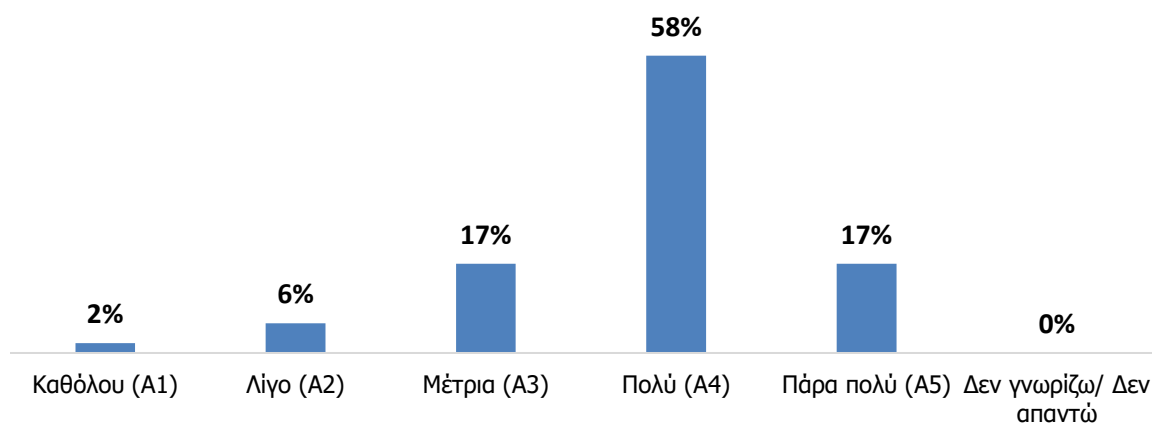
Τόσο τα ποσοτικά όσο και τα ποιοτικά δεδομένα αποκαλύπτουν δυστυχώς την έντονη ύπαρξη στερεοτύπων αναφορικά με την απασχόληση ατόμων που αντιμετωπίζουν ψυχοκοινωνικά προβλήματα. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 23, ένα 87% απάντησε θετικά, ενώ ένα 13% αρνητικά:

Διάγραμμα 23: Ύπαρξη Στερεοτύπων

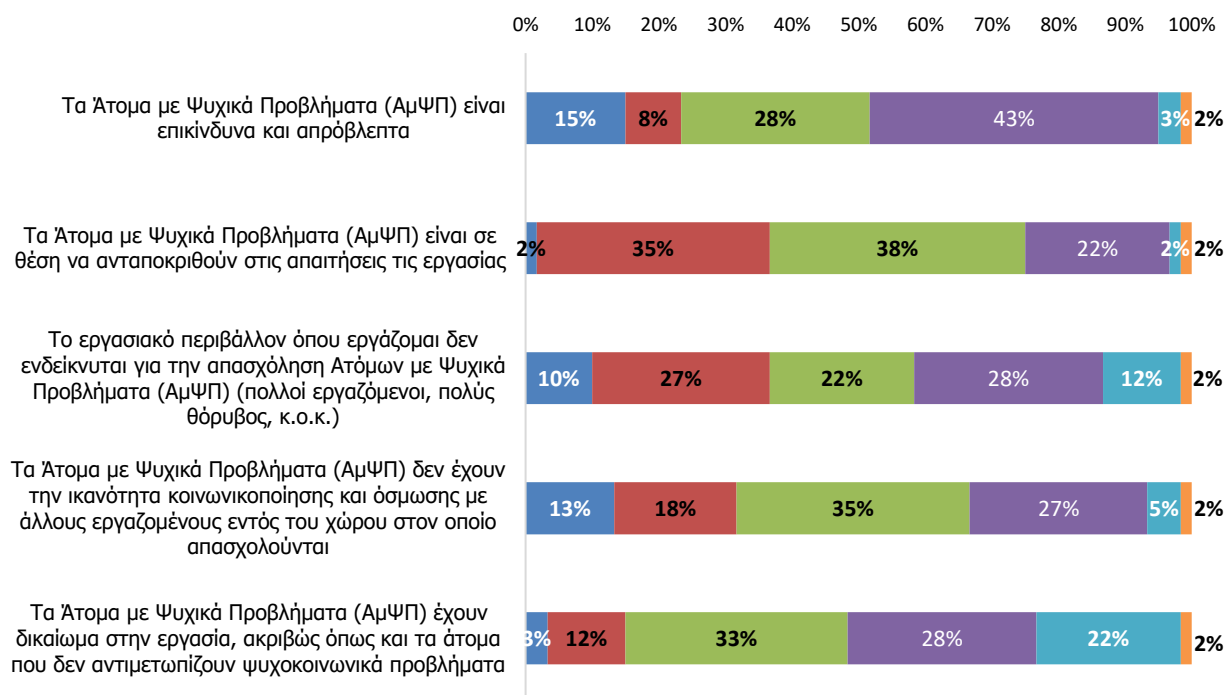
Επιπρόσθετα, από εκείνους πάλι που υποστηρίζουν ότι υπάρχουν στερεότυπα αναφορικά με την απασχόληση ατόμων που αντιμετωπίζουν ψυχοκοινωνικά προβλήματα, η πλειοψηφία (58%) θεωρεί πως τα στερεότυπα αυτά λειτουργούν «πολύ» αποτρεπτικά για την απασχόληση των εν λόγω ατόμων. Αντιθέτως, πολύ χαμηλό (2%) είναι το ποσοστό εκείνων που θεωρεί ότι πρόκειται για στερεότυπα που δεν λειτουργούν «καθόλου» αποτρεπτικά. Στις λοιπές απαντήσεις παρατηρείται επίσης σχετική διασπορά, καθώς 6%, 17% και 17% των συμμετεχόντων στην έρευνα απάντησαν αντίστοιχα ότι τα προαναφερθέντα στερεότυπα λειτουργούν «λίγο», «μέτρια» και «πέρα πολύ» αποτρεπτικά. Τα ευρήματα αυτά αποτυπώνονται στο Διάγραμμα 24:

Διάγραμμα 24:
Επιρροή Των Στερεοτύπων Στην Απασχόληση Των Αμφικ

Σε ερώτηση τέλος, στο πλαίσιο της οποίας ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες στην έρευνα η ιεράρχηση, σε μία κλίμακα από το 1 έως το 5 [1= καθόλου, 2= λίγο, 3= μέτρια, 4 = πολύ και 5= πάρα πολύ], του βαθμού της διάδοσης απόψεων για τα άτομα με ψυχοκοινωνικά προβλήματα, πολύ υψηλά κυμάνθηκε δυστυχώς (43%) το ποσοστό εκείνων που θεωρούν ως «πολύ» διαδεδομένη την άποψη ότι τα άτομα με ψυχοκοινωνικά προβλήματα είναι επικίνδυνα και απρόβλεπτα. Το Διάγραμμα 25 αποτυπώνει, με τρόπο αναλυτικό, τις τοποθετήσεις των συμμετεχόντων στην ποσοτική έρευνα αναφορικά με το ποιες στερεοτυπικές απόψεις είναι οι πλέον και οι λιγότερο διαδεδομένες.

**Διάγραμμα 25:
Στερεότυπα**

	Τα Άτομα με Ψυχικά Προβλήματα (ΑμΨΠ) έχουν δικαίωμα στην εργασία, ακριβώς όπως και τα άτομα που δεν αντιμετωπίζουν ψυχοκοινωνικά προβλήματα	Τα Άτομα με Ψυχικά Προβλήματα (ΑμΨΠ) δεν έχουν την ικανότητα κοινωνικοποίησης και όσμωσης με άλλους εργαζομένους εντός του χώρου στον οποίο απασχολούνται	Το εργασιακό περιβάλλον όπου εργαζομαι δεν ενδείκνυται για την απασχόληση Ατόμων με Ψυχικά Προβλήματα (ΑμΨΠ) (πολλοί εργαζόμενοι, πολύς θόρυβος, κ.ο.κ.)	Τα Άτομα με Ψυχικά Προβλήματα (ΑμΨΠ) είναι σε θέση να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις τις εργασίας	Τα Άτομα με Ψυχικά Προβλήματα (ΑμΨΠ) είναι επικίνδυνα και απρόβλεπτα
■ Καθόλου	3%	13%	10%	2%	15%
■ Λίγο	12%	18%	27%	35%	8%
■ Μέτρια	33%	35%	22%	38%	28%
■ Πολύ	28%	27%	28%	22%	43%
■ Πάρα πολύ	22%	5%	12%	2%	3%
■ ΔΓ/ΔΑ	2%	2%	2%	2%	2%

■ Καθόλου ■ Λίγο ■ Μέτρια ■ Πολύ ■ Πάρα πολύ ■ ΔΓ/ΔΑ

Ομοίως, οι συνεντευξιζόμενοι έκαναν ως επί το πλείστον λόγο, και παρά τη βελτίωση που έχει σημειωθεί σε σχέση με παλαιότερες εποχές, για τα ισχυρά αρνητικά στερεότυπα που επικρατούν σε σχέση με τα άτομα που αντιμετωπίζουν ψυχοκοινωνικά προβλήματα (και ιδίως την απασχόληση αυτών), τα οποία συνδέονται συχνά και με τον στιγματισμό τόσο των ίδιων όσο και (αρκετές φορές) του οικογενειακού τους περιβάλλοντος. Αναφορά έγινε επίσης στη συμβολή των υφιστάμενων ελλειμμάτων στη σχετική ενημέρωση και ευαισθητοποίηση στη

δαιώνιση των εν λόγω στερεοτύπων, όπως και στην αναγκαιότητα συστηματικής κινητοποίησης προς τις κατευθύνσεις αυτές (από το επίπεδο ακόμη της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, όπως στους χώρους εργασίας), με στόχο την άμβλυση και εν τέλει την άρση των στερεοτύπων. Τα ανωτέρω πρέπει να δει κανείς σε συνδυασμό με τάσεις δαιμονοποίησης της διαφορετικότητας, συντηρητισμού και αγάπης στην «ομογενοποίηση» ή ανάγκης το διαφορετικό να «ετικετικοποιείται» ως «αποκλίνουσα συμπεριφορά», που, όπως, μεταξύ άλλων, αναφέρθηκε μοιάζει να χαρακτηρίζουν εν πολλοίς την ελληνική κοινωνία.

Η απασχόληση ωστόσο ατόμων που αντιμετωπίζουν ψυχοκοινωνικά προβλήματα είναι εκ των ων ουκ άνευ για την «εργασιακή ένταξη» των εν λόγω ατόμων, ενώ συμβάλλει γενικότερα, όπως αναφέρθηκε, και «στην άμβλυση των κοινωνικών αντιθέσεων». Όπως επίσης είναι σημαντικό να γίνει κατανοητό και ότι η εν λόγω ένταξη πρέπει να αποτελεί ένα μόνον κομμάτι ενός «ενιαίου μηχανισμού» που θα δείχνει στην πράξη ενδιαφέρον, σε εθνικό και άλλο επίπεδο, για τα ζητήματα ψυχικής υγείας εν γένει.

Συμπεράσματα - SWOT Ανάλυση

Στο επίκεντρο του παρόντος παραδοτέου βρέθηκε η μελέτη των κυριότερων τομέων δραστηριοποίησης των Κοι.Σ.Π.Ε. και πιο συγκεκριμένα η καθαριότητα, η εστίαση, ο τουρισμός, το εμπόριο, και εν γένει οι υπηρεσίες, όπως και ο πρωτογενής τομέας. Με απώτερο στόχο την ενίσχυση της οικονομικής βιωσιμότητας των Κοι.Σ.Π.Ε., μέσω της ανάδειξης, μεταξύ άλλων, τάσεων και ευκαιριών που εντοπίζονται στους προαναφερθέντες τομείς οικονομικής δραστηριότητας, αλλά και της αξιοποίησης της ήδη υφιστάμενης εμπειρίας των Κοι.Σ.Π.Ε., τόσο ως επιχειρηματικών μονάδων όσο και μονάδων αποκατάστασης και ένταξης ατόμων που αντιμετωπίζουν ψυχοκοινωνικά προβλήματα, η συγγραφή του παρόντος βασίστηκε στην εξέταση σχετικής με το θέμα βιβλιογραφίας.

Αξιοποιήθηκαν στοιχεία που συλλέχθηκαν από τους Συνεταιρισμούς σε προηγούμενες μελέτες του Υποέργου, όπως επίσης τα αποτελέσματα ποσοτικής και ποιοτικής έρευνας, η οποία διενεργήθηκε κατά τη διάρκεια Μαΐου- Ιουνίου 2022. Για τη συλλογή των δεδομένων ποσοτικού και ποιοτικού χαρακτήρα εστάλησαν ερωτηματολόγια σε περίπου 400 φορείς του δημοσίου, οι οποίοι είτε είναι ήδη πελάτες των Κοι.Σ.Π.Ε. είτε είναι πιθανοί πελάτες τους. Πραγματοποιήθηκαν επιπρόσθετα έξι (6) ημιδομημένες συνεντεύξεις [δύο (2) με εκπροσώπους φορέων του δημοσίου, δύο (2) με εκπροσώπους φορέων μικρομεσαίων επιχειρήσεων/κλάδων δραστηριοποίησης των Κοι.Σ.Π.Ε., και δύο (2) με εκπροσώπους της Γ.Σ.Ε.Β.Ε.Ε. και φορέων που παίζουν ρόλο στη χάραξη και την εφαρμογή της ΠΕ.Σ.Κ.Ε.].

Λαμβάνοντας λοιπόν υπόψη τόσο δευτερογενή όσο και πρωτογενή δεδομένα για τους τομείς δραστηριοποίησης των Κοι.Σ.Π.Ε., συμπεριλαμβανομένων πληροφοριών αναφορικά με την πρότερη εμπειρία φορέων που συνεργάστηκαν με Κοι.Σ.Π.Ε., στο κυρίως σώμα του παραδοτέου δόθηκε έμφαση, ως επί το πλείστον, στις ακόλουθες θεματικές: οικονομικά μεγέθη που αφορούν σε κάθε τομέα οικονομικής δραστηριότητας των Κοι.Σ.Π.Ε. σε συνδυασμό με τις προοπτικές, αλλά και τα προβλήματα, τις ευκαιρίες και εξελίξεις στο ευρύτερο πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό, καθώς και στο ειδικότερο τεχνολογικό-θεσμικό περιβάλλον κάθε τομέα· τη δραστηριότητα των Κοι.Σ.Π.Ε. ανά τομέα, με αναφορά σε δεδομένα που αφορούν, μεταξύ άλλων, στον κύκλο εργασιών και την κερδοφορία τους, τις παρεχόμενες υπηρεσίες και στοιχεία απασχόλησης σε αυτούς· την ικανοποίηση των πελατών από τις παρεχόμενες υπηρεσίες· τις προοπτικές συνεργασίας και υποστήριξης της οικονομικής δραστηριότητας των Κοι.Σ.Π.Ε. από φορείς ιδιωτικού ή δημοσίου τομέα· και, τέλος, τα στερεότυπα σε σχέση με τον διττό χαρακτήρα των Κοι.Σ.Π.Ε. και ιδίως την απασχόληση ατόμων που αντιμετωπίζουν ψυχοκοινωνικά προβλήματα.

Τόσο η έρευνα γραφείου όσο και η πρωτογενής έρευνα που έλαβε χώρα για τους σκοπούς του έργου υπό την αιγίδα της Π.Ο.Κοι.Σ.Π.Ε. ρίχνουν φως σε ευρήματα, τα οποία καταδεικνύουν τις σημαντικές δυνατότητες που υφίστανται για την ανάπτυξη περαιτέρω επιχειρηματικής δράσης από μέρους των Κοι.Σ.Π.Ε. Οι τομείς εκείνοι που μοιάζει να είναι οι πλέον ελπιδοφόροι για τη δραστηριοποίηση αυτή ταυτίζονται με ορισμένους από τους τομείς που χαρακτηρίζονται ως ιδιαίτερης δυναμικής για την ελληνική οικονομία, όπως είναι η

εστίαση· ενώ αναδεικνύεται και η ανάγκη ανάπτυξης συνεργειών μεταξύ διαφορετικών τομέων, όπως είναι η εστίαση, ο τουρισμός και ο αγροτοδιατροφικός τομέας.

Τομείς στους οποίους οι Κοι.Σ.Π.Ε. εμφανίζουν σημαντική δράση, όπως είναι ο τομέας της καθαριότητας, και που συνιστούν λοιπόν εξαιρετικά γνώριμο έδαφος για αυτούς, μοιάζουν, από την άλλη, να βρίσκονται αντιμέτωποι με σχετικό κορεσμό· ιδίως σε περίπτωση που επιχειρηθεί σύγκριση με τομείς της οικονομίας, όπου εκτιμάται ότι η χώρα μας διαθέτει συγκριτικό πλεονέκτημα (και στους οποίους έγινε αμέσως παραπάνω αναφορά). Στο πλαίσιο ιδίως των συνεντεύξεων συζητήθηκε επίσης η αναγκαιότητα περαιτέρω δραστηριοποίησης των Κοι.Σ.Π.Ε. σε τομείς, όπως είναι η εκπαίδευση και η κατάρτιση, καθώς και στην παροχή υπηρεσιών, στο επίκεντρο των οποίων θα τίθενται τα «ειδικά ταλέντα» και οι ικανότητες των ατόμων που αντιμετωπίζουν ψυχοκοινωνικά προβλήματα.

Ανάμεσα στις επισημάνσεις που έγιναν από συνεντευξιζόμενους είναι π.χ. το ότι ένα άτομο με τέτοια προβλήματα ενδέχεται να είναι εξαιρετικός τεχνίτης ή/και να διαθέτει τις δεξιότητες που θα της/του επιτρέψουν να διαπρέψει σε κατασκευές· και χωρίς μάλιστα να καθίσταται αναγκαία η εκτενής έκθεσή της/του σε εργασιακούς χώρους, όπου επικρατεί έντονο άγχος και πίεση που ίσως απορρυθμίσουν με ευκολία και άτομα που δεν αντιμετωπίζουν ψυχοκοινωνικά προβλήματα. Σημειωτέον πως οι εκτιμήσεις αυτές καθόλου δεν «αποδυναμώνουν» ωστόσο την προφανή διαπίστωση ότι, όπως σχολιάζεται και στο κυρίως σώμα του παραδοτέου, κάθε τομέας της οικονομίας και κάθε τομέας δραστηριοποίησης των Κοι.Σ.Π.Ε., διακρίνεται και από τα δικά του δυνατά σημεία, όπως και από τις δικές του αδυναμίες.

Στην ίδια κατεύθυνση, η ανάλυση των πρωτογενών δεδομένων που συλλέχθηκαν για τους σκοπούς της έρευνας καταδεικνύει, μεταξύ άλλων, τον σημαντικό, αποτρεπτικό ρόλο που παίζουν παράμετροι όπως η απουσία εξειδικευμένου ανθρώπινου προσωπικού και η ανεπαρκής χρηματοδότηση/ επιδότηση για την επιχειρηματική δράση των Κοι.Σ.Π.Ε. Αντιθέτως, παράγοντες όπως είναι η μη συμμετοχική διακυβέρνηση και η περιορισμένη εμπλοκή των ενδιαφερόμενων φορέων στη λήψη αποφάσεων (μη δημοκρατική λήψη αποφάσεων), από κοινού με την περιορισμένη σύνδεση της επιχειρηματικής δραστηριότητας με κοινωνικές αξίες φέρονται ως οι παράγοντες εκείνοι που θέτουν τα μικρότερα εμπόδια στο περιβάλλον επιχειρηματικής δραστηριότητας των Κοι.Σ.Π.Ε. Πρόβλημα δημιουργεί και η σχετικά περιορισμένη γνώση του θεσμικού πλαισίου που διέπει τη συνεργασία με τους Κοι.Σ.Π.Ε.· στοιχείο που ανεδείχθη ωστόσο περισσότερο μέσα από τις συνεντεύξεις και τα λεγόμενα των συνεντευξιζόμενων, παρά από τα ποσοτικά στοιχεία που συλλέχθηκαν μέσω του ερωτηματολογίου που διανεμήθη σε πελάτες και πιθανούς πελάτες των Κοι.Σ.Π.Ε.

Καθίσταται παράλληλα σαφές πως η επαρκής χρηματοδότηση/ επιδότηση των δραστηριοτήτων των Κοι.Σ.Π.Ε. (π.χ. μέσω ευρωπαϊκών ή εθνικών προγραμμάτων) συνιστά απαραίτητη προϋπόθεση για την ενίσχυση της επιχειρηματικής δραστηριότητας των Κοι.Σ.Π.Ε.. Η εκτενής επαφή με τις τεχνολογικές εξελίξεις στον τομέα της επιχειρηματικής τους δράσης, όπως και η εκτενής ψηφιοποίηση του αντικειμένου ή/και των παρεχόμενων

υπηρεσιών ομοίως συγκαταλέγονται στους παράγοντες εκείνους που λειτουργούν «ενθαρρυντικά» για το επιχειρηματικό «άνοιγμα» των Κοι.Σ.Π.Ε.

Κατά τον ίδιο τρόπο, οφείλει, ωστόσο, να λειτουργήσει και το γεγονός ότι, όπως ξεκάθαρα αποτυπώνεται στην έρευνα που διενεργήθηκε στο πλαίσιο του παρόντος, οι φορείς που έχουν ήδη συνεργαστεί με τους Κοι.Σ.Π.Ε. εκφράζουν, στην πλειοψηφία τους, την ικανοποίησή τους από τη συνεργασία αυτή. Η ικανοποίηση αυτή εδράζεται σε μία σειρά από κριτήρια, όπως είναι η τήρηση συμβατικών υποχρεώσεων και συμφωνιών, η ποιότητα ειδών σε σχέση με τους ανταγωνιστές, η ταχύτητα και αμεσότητα επικοινωνίας και επίλυσης προβλημάτων που ανακύπτουν.

Βασίζεται όμως και στο υψηλό επίπεδο της συνεργασίας με τους εργαζομένους στους Κοι.Σ.Π.Ε. και άτομα που αντιμετωπίζουν ψυχοκοινωνικά προβλήματα, με τη συντριπτική πλειοψηφία των συμμετεχόντων στην έρευνα να δηλώνουν «πολύ» και «πάρα πολύ» ικανοποιημένοι από τη συνεργασία με τους εργαζόμενους των Κοι.Σ.Π.Ε.· ιδίως εάν ληφθούν υπόψη παράμετροι, όπως είναι η επιμέλεια της προσωπικής εμφάνισης και ατομικής υγιεινής ή η αξιοπιστία. Εξαιρετικά χαμηλά κυμαίνονται αντιθέτως τα ποσοστά εκείνων που δηλώνουν πως δεν είναι «καθόλου» ικανοποιημένοι από τη συνεργασία με τους εργαζομένους στους Κοι.Σ.Π.Ε.

Το επίπεδο των προσφερόμενων υπηρεσιών επίσης επηρεάζει την πλειοψηφία των συμμετεχόντων στην έρευνα αναφορικά με τις προοπτικές συνεργασίας με τους Κοι.Σ.Π.Ε.. Στους σημαντικούς λόγους για τους οποίους ένας φορέας θα επέλεγε τη συνεργασία με Κοι.Σ.Π.Ε. συγκαταλέγονται επιπρόσθετα η σύνδεση της επιχειρηματικότητας με την προαγωγή κοινωνικών αξιών και αρχών και η πρότερη άριστη ή καλή εμπειρία φορέων που έχουν ήδη συνεργαστεί με τους Κοι.Σ.Π.Ε.. Ως βασικές αιτίες που θα λειτουργούσαν ενθαρρυντικά για τη συνεργασία με Κοι.Σ.Π.Ε. αναφέρθηκαν και η ψυχοκοινωνική αποκατάσταση και η εργασιακή ένταξη ατόμων που αντιμετωπίζουν ψυχοκοινωνικά προβλήματα (και εν τέλει η συμμετοχή σε συλλογική προσπάθεια με κοινωνικό αντίκτυπο).

Στο πλαίσιο που ορίζεται από τα ανωτέρω, είναι προφανής η ύπαρξη σημαντικών προοπτικών για συνεργασία με τους Κοι.Σ.Π.Ε. και υποστήριξη της οικονομικής δραστηριότητάς τους. Χαρακτηριστικό είναι πως, εκείνοι που, βάσει της εμπειρίας τους από τη συνεργασία με Κοι.Σ.Π.Ε., είχαν τη δυνατότητα να αξιοποιήσουν στο έπακρο το σχετικό θεσμικό-νομικό πλαίσιο, σχεδόν στο σύνολό τους εκφράζουν το ενδιαφέρον τους για τη συνέχιση της συνεργασίας αυτής.

Σημειωτέον πως ειδικά οι κατ' αποκλειστικότητα συμβάσεις συνιστούν ένα πλαίσιο σημαντικών ευκαιριών σε τομείς όπου οι Κοι.Σ.Π.Ε. διαθέτουν τεχνογνωσία και δραστηριοποιούνται έως σήμερα με επιτυχία, όπως είναι κατεξοχήν ο τομέας της καθαριότητας. Σε συναφή ζητήματα θα γίνει άλλωστε αναφορά σε δύο ακόμη Παραδοτέα που θα υποβληθούν στο πλαίσιο του Υποέργου 2 της Πράξης «Ολοκληρωμένο πρόγραμμα παρέμβασης για την υποστήριξη των Κοινωνικών Συνεταιρισμών (Κοι.Σ.Π.Ε.) του άρθρου 12 του Ν. 2716/1999 στην κατεύθυνση βελτίωσης της διοικητικής και διαχειριστικής τους ικανότητας» (κωδ. ΟΠΣ 5041861), για το

οποίο άλλωστε εκπονήθηκε και το παρόν. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για το Π.2.2.4, υπό τον τίτλο, «Οδηγός συμβάσεων ανατιθέμενων κατ' αποκλειστικότητα», και το Π.2.3.3, υπό τον τίτλο, «Οδηγός για τη σύστασης επιχείρησης στον τομέα της καθαριότητας και της εστίασης)».

Την ίδια στιγμή ωστόσο διάφοροι παράγοντες λειτουργούν ως εμπόδια για τη συνεργασία με τους Κοι.Σ.Π.Ε. Πρόκειται για θεσμικού χαρακτήρα παραμέτρους, όπως είναι κυρίως η πολυπλοκότητα της διαγωνιστικής διαδικασίας, η χρονοβόρα διαδικασία ανάθεσης, καθώς και η υποχρέωση συλλογής πληθώρας δικαιολογητικών και λιγότερο η ανεπαρκής ενημέρωση της διοίκησης του φορέα που προτίθεται να συνεργαστεί με Κοι.Σ.Π.Ε., όσον αφορά στο θεσμικό πλαίσιο που διέπει την ανάθεση έργων σε Κοι.Σ.Π.Ε.. Στις πρόσθετες δυσκολίες που αποθαρρύνουν από τη συνεργασία με Κοι.Σ.Π.Ε. περιλαμβάνονται και το νομοθετικό πλαίσιο λειτουργίας του ίδιου του δημοσίου, όπως και η μεγάλη διασπορά, σε γεωγραφικό επίπεδο, των Κοι.Σ.Π.Ε.

Παρά τη σημαντική πρόοδο που έχει καταγραφεί, όπως αντανάκλαται και στην ίδια την παρουσία και την επιτυχή πορεία και δραστηριοποίηση των Κοι.Σ.Π.Ε., προβληματισμό δυστυχώς εγείρει η διαίωσιση αρνητικών στερεοτύπων αναφορικά με την απασχόληση ατόμων που αντιμετωπίζουν ψυχοκοινωνικά προβλήματα. Η συντριπτική πλειοψηφία των συμμετεχόντων στην έρευνα, τόσο την ποιοτική όσο και την ποσοτική, αναγνωρίζει μάλιστα ότι τα εν λόγω στερεότυπα λειτουργούν πολύ αποτρεπτικά για την απασχόληση των ατόμων αυτών. Ακόμη πιο ανησυχητικό ενδεχομένως είναι και το πολύ υψηλό ποσοστό εκείνων που θεωρούν ως «πολύ» διαδεδομένη την άποψη ότι τα άτομα με ψυχοκοινωνικά προβλήματα είναι επικίνδυνα και απρόβλεπτα.

Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς πως τα ισχυρά αρνητικά στερεότυπα για τα άτομα που αντιμετωπίζουν ψυχοκοινωνικά προβλήματα, από κοινού με την περιορισμένη χρηματοδότηση και κρατική στήριξη της επιχειρηματικής προσπάθειας των Κοι.Σ.Π.Ε., συνιστούν τον σημαντικότερο ίσως περιοριστικό παράγοντα για την περαιτέρω δραστηριοποίηση των Κοι.Σ.Π.Ε. σε τομείς της οικονομίας που εμφανίζουν ιδιαίτερη δυναμική. Για την άρση του περιορισμού αυτού απαιτείται ωστόσο η συστηματική ενημέρωση της κοινής γνώμης (και των πελατών, νυν και μελλοντικών, των Κοι.Σ.Π.Ε.) για τις ευκαιρίες που προσφέρει η συνεργασία με τους Κοι.Σ.Π.Ε., όπως και για τις σημαντικές δυνατότητες που διαθέτουν τα εν λόγω άτομα για απασχόληση με όρους ισότιμους και σε συνθήκες ταυτόσημες με αυτές που βιώνουν σε εργασιακούς χώρους και άτομα που δεν αντιμετωπίζουν τέτοια προβλήματα. Στην παρούσα φάση, μία τέτοια ενημέρωση (ή έστω προσπάθεια προς την κατεύθυνση αυτή) μάλλον εκλείπει.

Κλείνοντας, παρατίθενται τα πορίσματα της SWOT ανάλυσης ακολούθως που εξετάζει τα Δυνατά και Αδύνατα Σημεία του εσωτερικού περιβάλλοντος των Κοι.Σ.Π.Ε. και τις Ευκαιρίες και Απειλές του εξωτερικού οικονομικού περιβάλλοντος.

SWOT ανάλυση Κοι.Σ.Π.Ε.

Εσωτερικό Περιβάλλον

S Δυνατά Σημεία

- Πολυετής εμπειρία στον τομέα των υπηρεσιών και των συμβάσεων με Δημόσιους Φορείς.
- Υψηλή ποιότητα υπηρεσιών.
- Πλαίσιο εθνικής συνεργασίας για την κάλυψη των αναγκών σε μεγάλο μέρος της επικράτειας.
- Σημαντικό κοινωνικό έργο για την εργασιακή αποκατάσταση και την εξάλειψη του στίγματος για τους Λήπτες Υπηρεσιών Ψυχικής Υγείας.

W Αδύναμα Σημεία

- Απουσία εξειδικευμένου ανθρώπινου προσωπικού που θα επιτρέψει τη διεύρυνση των δραστηριοτήτων
- Η στρατηγική προβολής των Συνεταιρισμών σε συνδυασμό με εκστρατείες ευαισθητοποίησης κρίνεται αναγκαίο να εντατικοποιηθεί.

Εξωτερικό Περιβάλλον

1. Καθαριότητα

- Οι κατ' αποκλειστικότητα συμβάσεις συνιστούν ένα πλαίσιο σημαντικών ευκαιριών για συνέχιση της δραστηριοποίησης των Κοι.Σ.Π.Ε. στον τομέα της καθαριότητας.

2. Εστίαση

- Η εστίαση εμφανίζει σαφή δυναμική ανάπτυξης.
- Εμφανίζει σημαντικές προοπτικές ανάπτυξης για τους Κοι.Σ.Π.Ε., η διασύνδεση με άλλους κλάδους, όπως είναι η αγροτοδιατροφή. Παράλληλα τα τοπικά προϊόντα και κουζίνες, καθώς και η παροχή υπηρεσιών delivery.

3. Τουρισμός

- Ο τουρισμός, εμφανίζει σημαντικό συγκριτικό πλεονέκτημα στη χώρα.
- Στις ευκαιρίες για ανάπτυξη και δραστηριοποίηση και των Κοι.Σ.Π.Ε. οι σχετικά ανεκμετάλλετες εναλλακτικές μορφές τουρισμού.
- Αναμένεται βραχυπρόθεσμη κυριαρχία στην τουριστική ζήτηση των εγχώριων και των περιφερειακών διακοπών και σύντομων ταξιδιών.

4. Εμπόριο

- Ανάκαμψη του εμπορίου από το τέλος του 2021, με έμφαση στο λιανικό εμπόριο μεταχειρισμένων ειδών σε καταστήματα.
- Σημαντικές δυνατότητες για την ανάπτυξη του εμπορίου και την περαιτέρω δραστηριοποίηση των Κοι.Σ.Π.Ε. δημιουργεί η εκτενέστερη αξιοποίηση ηλεκτρονικών υπηρεσιών και η ίδρυση ηλεκτρονικών καταστημάτων.

5. Υπηρεσίες

- Ανάκαμψη των υπηρεσιών, με τη μεγαλύτερη αύξηση στον κύκλο εργασιών να σημειώνεται στις υπηρεσίες δραστηριοτήτων επεξεργασίας δεδομένων και δραστηριοτήτων παροχής πληροφόρησης.
- Πολύ σημαντικές οι δυνατότητες που υπάρχουν στην ανάπτυξη ψηφιακών ειδικά υπηρεσιών, όπως και στην ανάπτυξη υπηρεσιών τηλεκπαίδευσης.

6. Πρωτογενής Τομέας

- Ο πρωτογενής τομέας της οικονομίας ο πρώτος σε σειρά κατάταξης τομέας που συνέβαλε στην άνοδο της απασχόλησης το 2021, συγκριτικά με το 2020.
- Σημαντικές δυνατότητες ανάπτυξης, των Κοι.Σ.Π.Ε. μέσω συνεργειών με άλλους τομείς αιχμής όπως η εστίαση.

- Αξιοποίηση της ψηφιακής τεχνολογίας του ελέγχου από μέρους των παραγωγών της τυποποίησης/μεταποίησης και της διάθεσης του προϊόντος τους, όπως και της βιολογικής παραγωγής.

T Απειλές

1. Καθαριότητα

- Μεγάλος κατακερματισμός του τομέα της καθαριότητας.
- Μεγάλος ανταγωνισμός από τις μεγάλες επιχειρήσεις.
- Η ζήτηση για τις σχετικές υπηρεσίες στενά συνδεδεμένη με το γενικότερο οικονομικό κλίμα που επικρατεί στην αγορά.
- Εμφανίζει σχετικό «κορεσμό».

2. Εστίαση

- Επηρεάζεται ιδιαίτερα από την κίνηση και της αγοράς, το εισόδημα των καταναλωτών και την πορεία του τουρισμού.

3. Τουρισμός

- Ανάμεσα στις προκλήσεις που αντιμετωπίζει ο τομέας του εμπορίου η οξεία ενεργειακή κρίση, οι εντεινόμενες πληθωριστικές πιέσεις, καθώς και η ψηφιακή και «πράσινη» υστέρηση των μικρομεσαίων επιχειρήσεων.

4. Εμπόριο

- Στις προκλήσεις που αντιμετωπίζει ο τομέας του τουρισμού και που συνιστούν ταυτόχρονα και ευκαιρίες για ανάπτυξη και δραστηριοποίηση και των Κοι.Σ.Π.Ε. είναι, οι σχετικά ανεκμετάλλευτες εναλλακτικές μορφές τουρισμού (π.χ. περιπατητικός, γαστρονομικός, καταδυτικός, αναρριχητικός, αγροτουρισμός, αθλητικός, ιατρικός, ιαματικός).

5. Υπηρεσίες

- Προβλήματα στον εξαιρετικά ευρύ τομέα των υπηρεσιών, τα οποία διαφοροποιούνται εν πολλοίς αναλόγως του επιμέρους τομέα των παρεχόμενων υπηρεσιών, ενώ στο σύνολό του ο τομέας ξεχωρίζει εν γένει για την ψηφιακή ωριμότητά του.

6. Πρωτογενής Τομέας

- Δύο κύρια σημεία παθογένειας: η εγκατάλειψη της παραγωγής/ καλλιέργειας και η τάση για αντικατάστασή της με εισαγωγές προϊόντων.

Βασική Βιβλιογραφία

Deloitte (2020), *Ο Κλάδος Εστίασης στην Ελλάδα. Οι Επιπτώσεις της Πανδημίας Covid-19 στον Κλάδο Εστίασης & Προτάσεις Υποστήριξης της Ανάκαμψης*.

Δουβίτσα, Ιφ. (υπό δημοσίευση), *Η Απασχόληση στο Χώρο της Κοινωνικής Οικονομίας: Τάσεις, Προοπτικές και Προτάσεις*, ΙΜΕ-ΓΣΕΒΕΕ.

ΕΛΣΤΑΤ (2022α), *Δημογραφικά Γεγονότα Επιχειρήσεων-Εγγραφές Νέων Επιχειρήσεων και Πτωχεύσεις Επιχειρήσεων, Δ' Τρίμηνο 2021/Ετήσια Στοιχεία 2021, Δελτίο Τύπου, 18 Φεβρουαρίου 2022*.

ΕΛΣΤΑΤ (2022β), *Εξέλιξη Κύκλου Εργασιών Επιχειρήσεων Παροχής Καταλύματος και Υπηρεσιών Εστίασης, Μάρτιος και Α' Τρίμηνο 2022, Δελτίο Τύπου, 20 Μαΐου 2022*.

ΕΛΣΤΑΤ (2022γ), *Εξέλιξη Κύκλου Εργασιών Επιχειρήσεων Λιανικού Εμπορίου, Μάρτιος/Α' Τρίμηνο 2022, Δελτίο Τύπου, 25 Μαΐου 2022*.

ΕΟΠΠΕΠ (2013), *Ανερχόμενοι Επαγγελματικοί Τομείς στην Ελλάδα και Νέες Απαιτούμενες Δεξιότητες*.

ΕΣΕΕ (2021α), «Οι Κινητήριες Δυνάμεις του Ψηφιακού Μετασχηματισμού του Λιανικού Εμπορίου», 1ο Webinar, Future of Retail 2040, 20 Ιανουαρίου.

ΕΣΕΕ (2021β), «Ευκαιρίες και Στρατηγικές στη "Νέα Κανονικότητα"», 2ο Webinar, Future of Retail 2040, 24 Φεβρουαρίου.

ICAP Group ΑΕ (2016), *Κλαδική Μελέτη «Υπηρεσίες Καθαρισμού Επαγγελματικών Κτηρίων»*, Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών, ICAP Group ΑΕ.

Ίκκος, Α. και Κουτσός, Σ. (2018), *Η Συμβολή του Τουρισμού στην Ελληνική Οικονομία το 2017*, ΙΝΣΕΤΕ.

ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ (2021), *Ο Αντίκτυπος της Πανδημίας στις Επιχειρήσεις*, Έκθεση, Αθήνα: ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ..

Ινστιτούτο ΣΕΤΕ (2021), *Ελληνικός Τουρισμός 2030 | Σχέδια Δράσης*.

Ινστιτούτο ΣΕΤΕ (2022), *Στατιστικό Δελτίο. Ειδική Έκδοση-Απολογισμός 2021*.

ΙΟΒΕ (2020), *Η Συνεισφορά των Εισροών στην Αγροτική Παραγωγή και το Μέλλον του Αγροτικού Τομέα στην Ελλάδα*.

ΙΟΒΕ (2022), *Η Ελληνική Οικονομία. Τριμηνιαία Έκθεση*, Τεύχος 1/22.

Ιωσηφίδης, Θ. (2008), *Ποιοτικές Μέθοδοι στις Κοινωνικές Επιστήμες*, Εκδόσεις Κριτική.

Κοκκώσης, Χ., Τσάρτας, Π. και Γκρίμπα, Ε., (2010), *Ειδικές και Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού: Ζήτηση και Προσφορά Νέων Προϊόντων Τουρισμού*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα.

Ματάλα, Α. (2021), *Προοπτικές Ευρύτερης Διασύνδεσης των Κλάδων της Αγροδιατροφής Και της Εστίασης στην Ελληνική Οικονομία*, Ενημερωτικά Σημειώματα ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ 21/2021, Αθήνα: ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, σσ. 40.

Τζαβέλας, Γ. και Βόντα, Ίλ. (2017), *Δειγματοληψία. Θεωρία και Εφαρμογές*, Εκδόσεις Παρασκήνιο.

Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων (2020), *Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία (Κ.ΑΙ.Ο). Έκθεση Ετών 2019-2020*, Διεύθυνση Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας, Γενική Γραμματείας Εργασίας, Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων.